

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KAİDE-İ ZEBAN-İ TÜRKÎ
(TÜRK DİLİNİN GRAMERİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Mehdi REZAEİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Çetin PEKACAR

ANKARA-2010

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KAİDE-İ ZEBAN-İ TÜRKÎ
(TÜRK DİLİNİN GRAMERİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Mehdi REZAEİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Çetin PEKACAR

ANKARA-2010

ONAY

Mehdi Rezaei tarafından hazırlanan *Kaide-i Zeban-i Türki* başlıklı bu çalışma 13.08.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Türk Dili Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Çetin PEKACAR

Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Prof. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

ÖNSÖZ

İran coğrafyasında yazılan Türkçe eserler bugün İran'da Türk diliyle ilgilenenlerin en önemli çalışma sahalarındandır. Tarihin farklı dönemlerinde kaleme alınan bu eserler günümüze kadar geniş bir şekilde incelenmemiştir ve söz konusu eserler hakkında yapılan bilimsel çalışmalar oldukça azdır. İran kütüphaneleri Türkçe el yazma eserlerinin sayısı bakımından Türkiye'den sonra ikinci sırada yer almaktadır.¹ Yıllarca ihmal edilen bu el yazma eserler, gitgide Türkoloji dünyasına tanıtılmalıdır. Bu eserlerden biri de *Abdul-Ali Halhalî*'nin Farsça yazdığı *Kaide-i Zeban-i Türkî*'dir. Yazar kendisini Halhal asıllı kaydetmiştir, dolayısıyla eserin yazılmasında Halhal ve yöresi ağızlarının esas alınması doğaldır. Ayrıca Safevîler döneminden itibaren kullanılan Türkçe daha çok söz konusu bölge ağızlarının özelliklerini taşımaktadır.

Bu çalışmada *Kaide-i Zeban-i Türkî* eserini inceleyerek eserin filolojik malzemeleri yanında, eserde bulunan ses, biçim ve diğer özellikler de açıklanacaktır. Bu doğrultuda Güney Azerbaycan Türkçesi veya eserde esas alınan ağızın tarihsel gelişiminin açıklanması, tezimizin önemini vurgulamaktadır. Diğer taraftan da *Kaide-i Zeban-i Türkî*'yi Türkoloji literatürüne tanıtmaya ve içinde barınan dil özelliklerini ortaya koymaya bu eser üzerinde çalışmanın esas amaçlarındandır.

Azerbaycan Türkçesini anlatan bu eser Arapça gramerine dayanarak Farsça yazılmıştır. Metne baktığımızda eser belli başlıklara ayrılmamıştır, fakat yazar eserin başlangıcında Türkçe kelimeleri üç ana bölüme ayırmıştır; harf, isim ve fiil bu üç ana bölümü oluşturmaktadır. Yazar fiil bölümünde karmakarışik kurallara dayanarak farklı zaman kiplerini anlatmaya çalışmıştır. Arapçada kullanılan dil kuralları yanında Arapçanın yazı sistemi de kelimelerin okuyuşunu fonetik açıdan zorlaştırmaktadır. Bu güçlük fiil bahsinde, şimdiki zamanla geniş zamanı birbirinden ayırt etmede daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca eser

¹ Şadi AYDIN, İran Kütüphanelerinde Türkçe Yazmalar Katalogu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

belli bir ağzı veya ağızları esas aldığı için klasik imla geleneğinden uzak görünür.

Çalışmamız, *İnceleme*, *Eserin çevirisi* ve *Sözlük* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Farsça yazılan metni Türkiye Türkçesine çevirdikten sonra, Türkçeye ait olan dil malzemelerini fonetik ve morfolojik açıdan inceledik.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımda bulunan danışman hocam, Prof. Dr. Çetin PEKACAR'a teşekkürlerimi sunuyorum. Başka bir şehirde yaşamasına rağmen her zaman yol göstericim oldu.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

İNCELEME

I.BÖLÜM: SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜ UYUMLARI	5
1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	5
1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	7
2. ÜNSÜZ UYUMU	10
3. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	11
3.1. Geniş Ünlülerin Daralması	11
-ä- > -e- Değişmesi	11
3.2. Dar Ünlülerin Genişlemesi	11
-i- > -ä- Değişmesi	11
3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	12
3.3.1. -ı- /-i-, -i- / -i > -u- /-u, -ü- / -ü Değişmesi	12
3.3.2. -a- > -u- Değişmesi	12
3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	13
3.4.1. -u-, -ü- > -ı-, -i- Değişmesi	13
3.4.2. -ö- > -e- Değişmesi	16
3.5. Ünlü Düşmesi	16
3.5.1. -ä-, -a- Düşmesi	16

3.5.2. -i- Düşmesi	17
4. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI	17
4.1. Tonlulaşma	17
4.1.1. t- > d- Değişmesi	17
4.1.2. -k > -g Değişmesi	18
4.1.3. p- > b- Değişmesi	18
4.2. Sızıcılaşma	18
-k > -ğ Değişmesi	18
4.3. Akıcılaşma	19
-g- > -y- Değişmesi	19
4.4. Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler	19
4.4.1. -n- > -m- Değişmesi	19
4.2.2. -n- (-η-) > -v- Değişmesi	20
4.5. Ünsüz Düşmesi	21
4.5.1. h- Düşmesi	21
4.5.2. -l- Düşmesi	21
4.5.3. -n- (-η-) Düşmesi	21
4.5.4. -r Düşmesi	22
4.6. Ünsüz Benzeşmesi	22
4.6.1. -r- > -l- Değişmesi	22
4.6.2. -r- > -n- Değişmesi	23
4.6.3. -z- > -s- Değişmesi	23
4.6.4. -l- > -n- Değişmesi	24
4.6.5. -n- > -m- Değişmesi	24

II. BÖLÜM: ŞEKİL BİLGİSİ

1. KELİME YAPIMI	25
1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	25
1.1.1. +lI	25
1.1.2. +(l)mcl	25
1.1.3. +lIḱ / +lik	26
1.1.4. +raḱ	26
1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	26
1.2.1. -Xḱ / -Xk, -ḱ / -k	26
1.2.2. -(y)lcl	26
1.2.3. -l	27
1.2.4. -maḱ / -mäk / -maḥ	27
1.2.5. -(y)lş	28
1.3. İsimden Fiil yapma Ekleri	28
1.3.1. +A-	28
1.3.2. +l- / +U-	29
1.3.3. +Al- / +l-	29
1.3.4. +lA-	29
1.3.5. +lAn- (lA-n-)	30
1.3.6. +(l)r-	30
1.3.7. +nA-	31
1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	31
1.4.1. -AlA-	31
1.4.2. -där-	31
1.4.3. -dlr / -dUr-	31

1.4.4. -I- / -U-	32
1.4.5. -(I)I- / -(U)I-	32
1.4.6. -mA-	33
1.4.7. -n-, -(I)n- / -(U)n-	34
1.4.8. -(I)r- / -(U)r-	34
1.4.9. -(I)ş- / -(U)ş-	35
1.4.10. -t-, -(I)t- / -(U)t-	35
2. İSİM ÇEKİM EKLERİ	36
2.1. Çokluk Eki	36
2.2. İyelik Ekleri	36
3. HÂL EKLERİ	39
3.1. İlgî Hâli	39
3.2. Yükleme Hâli	39
3.3. Yönelme Hâli	40
3.4. Bulunma Hâli	41
3.5. Çıkma Hâli	41
4. İSİMLERDE BİLDİRME (EK-FİİL)	41
4.1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi	41
4.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	42
4.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	42
4.4. Ek-Fiilde Olumsuzluk	42
5. SIFATLAR	42
5.1. Belirtme Sıfatları	42
5.1.1. İşaret Sıfatları	42
5.1.2. Sayı Sıfatları	43

5.1.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	43
5.1.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	43
5.1.3. Soru Sıfatları	44
6. ZAMİRLER	44
6.1. Şahıs Zamirleri	44
6.2. Dönüşlülük Zamirleri	45
6.3. İşaret Zamirleri	45
6.4. Belirsizlik Zamirleri	45
6.5. Soru Zamirleri	45
7. ZARFLAR	46
Soru Zarfları	46
8. FİİL ÇEKİMİ	46
8.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	46
8.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	47
9. BİLDİRME KİPLERİ	48
9.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	48
9.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Olumlusu	48
9.1.2. Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuzu	49
9.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	50
9.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumlusu	50
9.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzu	51
9.3. Şimdiki Zaman Kipi	52
9.3.1. Şimdiki Zaman Kipinin Olumlusu	52
9.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Olumsuzu	54
9.4. Gelecek Zaman Kipi	54

9.5. Geniş Zaman Kipi	55
9.5.1. Geniş Zamanın Olumlu Biçimi	55
9.5.2. Geniş Zamanın Olumsuz Biçimi	56
10. TASARLAMA KİPLERİ	58
10.1. Emir Kipi	58
10.1.1. Emir Kipinin Olumlu Biçimi	58
10.1.2. Emir Kipinin Olumsuz Biçimi	59
10.2. İstek Kipi	60
10.2.1. İstek Kipinin Olumlu Biçimi	60
10.2.2. İstek Kipinin Olumsuz Biçimi	61
10.3. Şart Kipi	61
10.3.1. Şart Kipinin Olumlu Biçimi	61
10.3.2. Şart Kipinin Olumsuz Biçimi	63
10.4. Gereklilik Kipi	64
10.4.1. Gereklilik Kipinin Olumlu Biçimi	64
10.4.2. Gereklilik Kipinin Olumsuz Biçimi	64
11. FİİLLERDE SORU	65
12. BİRLEŞİK FİİL KİPLERİ	66
12.1. Hikâye	66
12.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	66
12.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	66
12.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi	66
12.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi	67
12.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi	67
12.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi	67

13. SIFAT-FİİL EKLER	67
13.1. –An	67
13.2. -mlş / -mUş	68
14. EDATLAR	68
14.1. Cevap Edatları	68
14.2. Bağlama Edatları	68
14.2.1. Sıralama Edatları	68
14.2.2. Cümle Başı Edatları	68
15. ÜNLEMLER	68
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	72
EKLER	74
METİN: KAİDE-İ ZEBAN-İ TÜRKÎ'NİN ÇEVİRİSİ	154
SÖZLÜK	267
ÖZET	290
ABSTRACT	291

Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri ve Simgeler

/â/	Uzun /a/ ünlüsü
/ä/	Açık /e/ ünlüsü
/ā/	Uzun, açık /e/ ünlüsü
/ğ/	Art damak /g/ ünsüzü
/h/	Sızıcı, tonsuz, art damak /h/ ünsüzü
/î/	Uzun /i/ ünlüsü
/k/	Art damak /k/ ünsüzü
/ŋ/	Art damak /n/ ünsüzü
/ō/	Uzun /ö/ ünlüsü
/û/	Uzun /u/ ünlüsü
/w/	Çift dudak /v/ ünsüzü

Kısaltmalar

GAYD : Güney Azerbaycan'ın Yazı Dili

H : Hicri

Hız. : Hazret

KZT : Kaide-i Zeban-i Türkî

GİRİŞ

Uzun zaman boyunca Türklerin egemenliği altında olan İran, Türk dili açısından son derece önem taşımaktadır. Bugün de Farsçadan sonra en çok konuşanı olan dil İran'da Azerbaycan Türkçesidir. Yaklaşık bin yıl İran'ın yöneticisi olan Türkler, bazı dönemler Farsçayı ön plana çıkarmışlarsa da kimi zamanlar Türkçeyi resmî dil olarak kullanmışlardır. Örneğin Safevî ve Kacar dönemlerinde Türkçenin ön plana çıkması bilinmektedir. Özellikle Safevî dönemi, önceki Türk devletlerine göre daha önemli bir mevkie sahiptir. Safevîler döneminde bütün siyasi işler Türkler eline geçmekle birlikte sırayla başkent olan Tebriz, Kazvin ve İsfahan saraylarında, Türkçe birinci ve resmi dil olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemin şahları, şairlere Türkçe şiir yazmak için destek vermişlerdir. Kacarlar döneminde, Türkçe şiir divanlarıyla sözlükler yanında Türkçenin dilbilgisi hakkında da eserlerin kaleme alınması bilinmektedir. Bugüne kadar İran kütüphanelerinde olan Türkçe gramerleri, Farsça yazılmışsa da Azerbaycan Türkçesi için son derece yararlıdır. Bizim üzerinde çalıştığımız eser de Kacarlar dönemine aittir, 1872 (1289 H.) yılında yazılan bu eser *Abdu'l- Ali Halhalî* tarafından kaleme alınmıştır.

Kaide-i Zeban-i Türkî İran'da Türklerin hâkimiyette olan dönemlerinin sonunda yazılmıştır. Söz konusu eser Güney Azerbaycan Türkçesinin tarihsel incelenmesinde yararlı olabilir. Eserde dikkate değer bazı noktalar vardır, bu noktaları göz önüne alarak eserin yazıldığı dönemde, resmî yazı dilinde kullanılan kurallar, dil malzemeleri ve eserin esas aldığı ağız ortaya çıkacaktır. Eserde yazar Azerbaycan Türkçesinin çeşitli konuları üzerinde ortaya çıkan farklı görüşlerden bahsedip değişik ağızlardan söz eder. Bu, o zaman Türk dili üzerinde ortaya çıkan bilimsel çalışmalar ve ilmî konuşmaların birer göstergesidir. Yazar kendi çağında yaygın olan Türkçeye *Yeni Türkçe* adı veriyor. Arapça gramerini esas aldığı için kelime türlerinin yapısı hakkında son derece karmakarışık ve matematiğe benzer yöntemler anlatır. Allah ve onun peygamberinin

övlmesi eski edebiyatta bir gelenek olduğu için, bu eserin de ilk sayfalarında bulunmaktadır. Yazar Allah'ın hamdından sonra kendi sevgisini Hz. Muhammed ile Hz. Ali ve onların çocuklarıyla torunlarına bildirmiştir. Metinden anladığımıza göre eser İran'ın veliahdı *Muzafferi'd-Din Mirza*'nın buyruğu üzere kaleme alınmıştır. Yazarın kaydına göre eser *Muzafferi'd-Din Mirza*'nın veziri, *Ağa Mirza Rıza*'nın hanlarından (kervansaray) birinde yazılmıştır. Yazar, metinde değindiğı gibi, birçok nedenden dolayı özet ve kısa bir eser yazmaya karar vermiştir.

Eserin değışik konuları üzerinde notlar yazılmadan önce, kelime Arapçada olduğı gibi üç gruba ayrılmıştır: isim, fiil ve harf. Yazar fiili görülen geçmiş zaman (mâzî), şimdiki zaman ile geniş zaman (muzâri), emir ve emir kipinin olumsuz şekli (nehy) olmak üzere dört türe ayırırken ismi de mastar olan ve mastar olmayan (gayr-ı mastar) kollara ayırmıştır. Eserin başında İsim ile harf bölümlerini özet bir şekilde anlatmaya çalışmıştır; fakat fiil bölümüne oldukça geniş bir yer vermiştir. Yazar bu bölümde fiil kiplerini anlatırken gelecek zaman, şart, istek ve gereklilik gibi kipleri ayrı bir fiil türü olarak değil mâzî ve muzâri kiplerinin çatıları altında anlatmaya çalışmıştır. Yazar fiil kiplerini anlattıktan sonra ismi türemiş (müştak) ve türememiş (gayr-ı müştak) olarak iki türe ayırmıştır. Türemiş isimleri ise etken çatılı fiilden yapılan sıfat fiil (ism-i fail), edilgen çatılı fiilden yapılan sıfat fiil (ism-i mefûl), niteleme sıfatı (sıfat-i müşebbehe), abartma kipi (sîga-i mübalağa), üstünlük ismi (efe'lü't-tafdil) olarak dörde ayırmıştır. Mastar bölümünde fiilleri ses sayısı açısından sekiz türe ayırıp bunların her bir türü için geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, olumlu ve olumsuz örnekler vermiştir. Söz konusu bölümden sonra zamirler, işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları kaydedilmiştir. Eserin son bölümünde harfler teker teker anlatılmış, her bir harfin ne amaçla kullanıldığı açıklanmıştır. Bu bölümde Fuzûlî ve Halife Germrudî gibi şairlerden şiir örnekleri verilmiştir.

Eserde değışik konular başlıksız ve ardı ardına yazılmıştır, biz çalışmamızı daha düzenli yapmak için, her bir gramer konusuna, başlık

vermeyi tercih ettik. Söz konusu başlıklar, köşeli parantezler içinde yazılarak farklı bölümler için kullanılmıştır. Transkripsiyonda Farsça olan metni Türkçeye çevirirken Türkçe olan bütün örnek kelimeleri ve cümleleri Arap harfleriyle yazdık. Farsça veya Türkçe şiir örnekleri yanında, Arapça ibarelerini de orijinal yazıya göre kaydettik. Çeviride yapabildiğimiz kadar Arapça terimlerinin kullanılmasından kaçınıp Türkçe karşılıklarını yazmaya çaba gösterdik; fakat gereken yerlerde söz konusu terimlerin Arapçasını da yazdık. Çeviride her sayfaya orijinal metne göre numara verdik, 2a, 1b şeklinde olan bu numaralar, orijinal metinde Türkçe kelimeleri bulmaya yardımcı olmaktadır. Cümlelere, cümle değerinde olan kelime gruplarına ve bir arada gelen benzer örneklere, çeviri metninden yola çıkarak numara verdik. Bu yüzden orijinal metne göre numaralandırılan sayfanın son cümlesi bir sonraki sayfanın başında yer alabilir. Çeviride anlaşılmayan kelime veya cümleler için dipnot vermeyi uygun gördük.

İnceleme bölümünde, eserde anlatılan sistem göz ardı edilerek, eserde yer alan Türkçe malzemeler dikkate alındı. Eğer eserde olan yöntemi anlatmak istersek, Türkçe grameri kadar Arapça gramerini de bilmemiz gerekir; fakat incelememizde bazı konuları daha iyi bir şekilde açıklamak için Arapçaya ait olan dil kurallarını da dikkate aldık. Örnek olarak muzâri fiilinin bahsinde geniş zamanla şimdiki zaman, söz konusu terimin altında anlatılmıştır, Arapçada muzâri kipi bir işin yapılmakta olduğunu veya yapılacağını gösterir, bu kip hem şimdiki zamanı hem de geniş zamanı içermektedir, dolayısıyla metinde muzâri fiilini görünce hem şimdiki zamanı hem de geniş zamanı dikkate almak lazımdır. Bu gerçeklerden yola çıkarak eserin incelemesinde ilk başta şu konunun üzerinde durmamız gerekir ki; eser geçen yüzyıllarda yazılan gramer yazıları gibi Arapça dil bilgisine dayanarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla elimizdeki eserde de Arapçadaki terimlerin kullanılması, kelime yapılarının değişik biçimde anlatılması, isimlerle fiillerin farklı türeme kurallarına bağlı olmaları, harflerin teker teker açıklanması gibi konuların gözükmesi çok doğaldır.

Üzeride çalıştığımız eser yıllarca İran coğrafyasında Türk devletlerine önemli bir siyasi ve kültür merkezi olan Erdebil yöresinin dil özelliklerini içermektedir. Biz bu özellikleri ortaya koymak için, çalışmamızın inceleme kısmında Türkçeye ait olan dil malzemelerini, ses ve şekil bilgisi açısından Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dili (GAYD) ve üç ağızla karşılaştırdık. Söz konusu ağızlar Halhal (Erdebil yöresi), Salmas ve Zencan bölgelerine aittir. Halhal ve Salmas ağızlarına ait kaynak elde ettik; fakat Zencan ağızlarını o bölgede yaşadığımız için seçtik. Çalışmamızın sonunda eserde esas alınan ağız, Halhal ağızı olarak tespit edildi. Biz eserde olan dil özellikleriyle bugün Halhal ağızlarında olan dil özelliklerini karşılaştırdıktan sonra en önemli ortak özelliklerle farklılıkları maddeler haline getirerek sonuç kısmında kaydettik. Ayrıca yazarın da Halhallı olduğu ortaya koyduğumuz görüşü desteklemektedir. Yazar Tebriz’de yaşamasına rağmen kendisini aslen Halhallı olarak bildirmektedir.

Çalışmamızda ayrıca orijinal metinden birkaç sayfa verip son bölümde de Türkçeye ait olan kelimeleri kök itibariyle bir sözlük haline getirdik. Söz konusu bölümde Türkçe olmayan kelimelerin kaydedilmesi şiir örneklerinden kaynaklanır.

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

Eserdeki Türkçe kelime ve ekler bu bölümde ses bilgisi bakımından incelenecek, gereken durumlarda bugünkü Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dili (matbuatta kullanılan yazı dili) ve bazı ağızlarla karşılaştırılacaktır.

1. ÜNLÜ UYUMLARI

1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu:

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dilinde kalınlık-incecik uyumu sağlamken eserde birçok kelimedede kalınlık-incecik uyumu görünmez. Özellikle bazı eklerde bu uyumsuzluk daha çok göze çarpmaktadır. Bu tür kelimelerin ortaya çıkması, esas alınan ağız veya yazarın bahsettiği farklı görüşler ile farklı ağızlardan kaynaklanabilir. Aynı kelime ve eklerin uyuma girmiş şekilleri de genellikle mevcuttur. Örnek olarak yazar, *ķazān* biçiminde yazdığı bir kelimeyi *ķazan* şeklinde de kaydeder ve şöyle bir açıklamada bulunur: “*bazen de son harf ile n arasına bir a (elif) getirirler*”. Kalınlık-incecik uyumuna giren örnekler:

eşıtmāk “işitmek” (36a-6), *yazmış* (40b-4), *gōrān* “gören” (40b-3), *baķan* “bakan” (40b-3), *dārmıř* “biçmiş” (40b-4), *oķunmıř* “okunmuş” (41b-2), *salmışlar* (41b-6).

Eserde kalınlık-incecik uyumuna girmeyen ekler:

1) Geniş zaman eki: *yazār* “yazar” (17a-3), *alār* “alır” (19a-1), *salār* “salar” (19a-1), *ķaçār* “ķaçar” (19a-1).

2) İstek kipi eki: *baķāydi* “baksaydı” (13b-3), *ķalmiyāsüz* “kalmayasınız” (31a-2), *yazā* “yaza” (26a-1), *durā* “dura” (26a-2), *olāsān* “olasın” (30a-1).

3) Şart kipi eki: *bakseydi* “baksaydı” (13b-3).

4) Sıfat-fiil eki: *yazān* “yazan” (37a-1), *kazān* “kazan” (37a-3), *tovliyān* “kandıran” (37b-3).

5) Olumsuzluk eki: *ķurtulmādi* “kurtulmadı” (12b-3), *baķmāsāydi* “bakmasaydı” (13b-9), *ķaçmāz* “kaçmaz, koşmaz” (23b-4), *asmā* “asma” (35b-4).

6) Mastar eki: *bilmaķ* “bilmek” (5a-4), *demaķ* “demek” (45b-4), *ölmaķ* “ölmek” (46b-1), *sönmaķ* “sönmek” (46a-5), *düzmaķ* “düzmek” (47b-3), *tārlāmāmaķ* “terlememek” (49a-4), *ķürinmaķ* “ķürümek” (51a-4), *bükdürmaķ* “büktürmek” (51b-4).

7) Çokluk eki /çokluk 3. şahıs eki: *dostlār* “dostlar” (6b-4), *vırdılār* “vurdular” (8a-2), *ķaçdılār* “kaçtılar, koştular” (8b-1), *daddılār* “tattılar” (11a-5), *yazdılār* “yazdılar” (15a-3), *ķaçmazlār* “kaçmazlar” (24a-7).

8) Yönelme hâli eki: *dağā* “dağa” (72a-1), *bādķahā* “bedhaha” (72a-2), *damā* “dama” (72a-4), *ahuyā* “ceylana” (72a-4).

9) Bulunma hâli: *oddā* “ateşte” (72a-2), *ondā* “onda” (75b-6).

10) Çıkma hâli eki: *ayındān* “ayından” (65a-9)

11) -*gilān* emir kipi eki: *durgilān* “dur, kalk” (33b-1),

12) +*raķ* isimden isim yapma eki (efe'lü't-tafdil): *biliciraķ* “en bilgin” (43a-3), *göriciraķ* “en iyi gören” (43a-7).

Ancak yukarıdaki eklerin bazen uyuma girdiği görülmektedir. Örnekler:

bilmāk “bilmek” (42a-5), *ķaçmaķ* “kaçmak” (5a-4), *görmāk* “görmek” (5a-4), *aldılar* (9b-2), *baķaydı* “baksaydı” (13b-4), *baķsaydı* “baksaydı” (13b-4), *olmaz* (14a-4), *ķaçmaz* “kaçmaz” (14a-6), *yatmasa* (14a-6), *alar* “alır” (19a-1), *salar* (19a-1), *ķaçar* “kaçar” (19a-1), *ķaçmazlar* “kaçmazlar”

(24a-7), *yaza* (26a-1), *dura* (26a-2), *asma* (35b-4), *baĥan* “bakan” (40b-3), *ķazan* “kazan” (37a-3), *yazanlar* (37a-5), *yazmamış* (41b-4).

Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dili yanında ağızlarda da genellikle kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Mesela Halhal ağızlarında bazı ekler hariç büyük ünlü uyumu hâkimdir.¹ Salmas ağızında kelime kök ve gövdelerinde, kök ve gövdelerle yapım ve çekim ekleri arasında kalınlık-incelik uyumu oldukça kuvvetlidir.² Zencan ağızlarında da kalınlık-incelik uyumu sağlamdır.

1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dilinde pek çok kelimede düzlük-yuvarlaklık uyumu vardır; fakat eserde bu uyum tam olarak görünmez. Eserde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen durumlar daha çok eklerde görünür. Söz konusu ekler genellikle görülen geçmiş zaman eki, şimdiki zaman eki, öğrenilen geçmiş zaman eki, emir ekleri, yapım ekleri, iyelik ekleri, ilgi hâli eki, yükleme hâli eki, bildirme ekleri ve şahıs eklerinde ortaya çıkar. Eserde düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren örnek kelimeler:

bilici “bilgin” (63b-5), *almamışdı* (60b-4), *gälsäydi* (60a-2), *gälmäz* (59b-6), *gälmüyib* “gelmemiş” (58b-6), *otuz* (55a-5), *coşlanmaĥ* “coşmak, kaynamak” (53a-4), *göndärlilmämäk* “gönderilmemek” (53a-2).

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen ekler:

1) Görülen geçmiş zaman eki: *gäldün* “geldin” (10a-1), *gäldüm* “geldim” (10a-8), *dadduz* “tattınız” (11a-5).

¹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 53.

² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 78.

2) Öğrenilen geçmiş zaman eki: *käsübdî* “kesmiş, kesmişti” (58a-2), *gälübdî* “gelmişti” (58a-2), *verüb* “verip” (65b-4).

3) Şimdiki zaman eki: *tapşırur* “emanet ediyor” (19b-2), *düzälür* “düzeliyor” (19b-4), *bilür* “biliyor” (42a-5).

4) Zamir kökenli şahıs ekleri: *gälärüh* “geliriz” (18b-3), *käsärsüz* “kesersiniz” (18a-5), *gedäcäksüz* “gideceksiniz” (23a-4), *kaçmäsüz* “kaçmazsınız, koşmazsınız” (23b-4), *getmirsüz* “gitmiyorsunuz” (24b-5), *güläsüz* “gülesiniz” (26b-4), *käsmişüh* “kesmişiz” (58b-1), *yazaruḵ* “yazarız” (17a-3).

5) Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri: *käsüz* “kesiniz” (31a-7), *käsün* “kesin” (32a-4), *dağılsun* “dağılsın” (64b-4), *getsün* “gitsin” (22b-3), *durgilän* “dur” (33b-1).

6) Yapım ekleri: *görici* “gören birisi” (42a-5), *huşlı* “zekâlı” (43b-1), *mülkli* “mülklü” (43b-1), *hublık* “iyilik” (78a-6), *dolı* “dolu” (78b-5).

7) İlgî hâli eki: *sizün* “sizin” (66a-3), *sänün* “senin” (66a-5), *Zeyd’ün* (68a-7), *olarun* “onların” (68a-6).

8) Bildirme eki: *gendür* “geniştir” (64b-2), *pakdur* “temizdir” (63a-5).

9) İyelik ekleri: *därgahüvä* “huzuruna” (63b-2), *kapuva* “kapına” (63b-3), *özim* “kendim” (63b-3), *bändün* “kulun” (68a-9), *bändävüz* “kulunuz” (68a-12), *oğlu* “oğlu” (73b-6), *âhusı* “ceylanı” (69b-9).

10) Yükleme hâli eki: *sözümü* “sözümü” (76b-2), *ahunı* “ceylanı” (77b-1).

Ancak yukarıdaki eklerin bazen uyuma girdiği görülmektedir. Örnekler:

yazdıḵ “yazdık” (9a-4), *gedir* “gidiyor” (21a-8), *yaḥşıdır* “iyidir” (66a-3), *käsib* “kesip” (58b-3), *gövçäkdir* “güzeldir” (67a-2), *gäldim* “geldim” (63b-3).

Ayrıca bazı fiil ve isim köklerinde de düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğunu görürüz:

oḡımaḡ “okumak” (19a-4), *ḡürimaḡ* “ḡürümek” (49a-1), *ḡurılanmaḡ* “kurulanmak” (53b-5).

Eserdeki düzlük-yuvarlaklık meselesini, bugün elimizde olan ağızlarla karşılaştırsak, metinde olan uyumun Halhal ağızlarına benzediğini görürüz.

Zencan ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumu son derece sağlamdır: *gördün / gördüy, aldılar, tapdın* “buldun”, *gümüšlär*.

Salmas ağzında istisnaî durumlar dışında düzlük-yuvarlaklık uyumu oldukça sağlamdır.³

Halhal ağızlarında da düzlük-yuvarlaklık uyumu sağlamken bazı durumlarda söz konusu uyum bozulmaktadır. Mesela tıpkı eserde gördüğümüz gibi [*getsün* (22b-3)] Halhal ağızlarında da teklik 3. şahıs emir ekiyle çokluk 2. şahıs emir ekinin düz ünlülü şekilleri oluşsa da düz ünlülü fiillerde yuvarlak ünlülü eklerin bulunması mümkündür: *aparun* “götürün”, *versün* “versin”.⁴

Tıpkı eserdeki gibi [*gäldün* “geldin” (10a-1)] Halhal ağızlarında da görülen geçmiş zaman çekiminde teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri daima yuvarlak ünlülü olup dudak uyumuna uymamaktadır: *danişdun* “konuştun” ve *bilmedüz* “bilmediniz”.⁵ Eserde teklik ve çokluk 1. şahıslarda da yuvarlak ünlü ortaya çıkar: *gäldüm* (63a-7).

³ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağzı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 89.

⁴ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 62.

⁵ Jahangir KARİNİ, age. 62-63.

Halhal ağızlarında teklik ve çokluk 2. şahıslara getirilen şart eki daima yuvarlaktır: *versüz* “verseniz”.⁶ Eserde de birçok yerde aynı durum görülmektedir: *yatmäsüz* “yatmasanız” (29a-1).

Halhal ağızlarında zamir kaynaklı çokluk 2. şahıs ekleri, yuvarlak olduğundan düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır: *getiripsüz* “getirmişsiniz”.⁷ Söz konusu durum genellikle eserde de bulunmaktadır: *käsübsüz* “kesmişsiniz” (58b-1).

Halhal ağızlarında görülen geçmiş zaman eki, teklik ve çokluk 3. şahıslarda düzlük-yuvarlaklık uyumu dâhilinde, yuvarlak ünlülü fiillerde düz ünlülü eklerin kullanıldığı da görülmektedir: *gördi*.⁸ Eserde de aynı örneklere rastlamak mümkündür: *gördilär* (66b-6).

Halhal ağızlarında düz ünlülü isimlerle birlikte yuvarlak ünlülü ilgi ekleri kullanılmaktadır, ancak bu ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanmış örnekleri de görünür: *senün*, *kızınun*, *ağanın*.⁹ Eserde de aynı durumu görürüz: *sänün* (66a-1), *Zeyd’ün* (68a-7).

2. ÜNSÜZ UYUMU

Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dilinde ve ağızlarda ünsüz uyumu pek sağlam değildir. Kelime içerisinde ve eklerin eklenmesi sırasında bu uyumu göremeyiz. Özellikle *d* ünsüzüyle başlayan eklerde bu uyumsuzluk dikkat çeker; fakat bu uyumsuzluk yazarın kaydettiği gibi sadece yazıda görünür, telaffuzda pek aksedilmez. Eserde ünsüz uyumsuzluğunu içeren örnek kelimeler:

baḡdı “baktı” (8a-5), *sıḡdıрмаḡ* “sıktırmak” (52b-4), *çıḡdı* “çıktı” (72a-4), *almışdı* “almıştı” (60a-7), *gülüşdi* “gülüştü(ler)” (61a-2), *getdüm*

⁶ Jahangir KARİNİ, age. 63.

⁷ Jahangir KARİNİ, age. 63.

⁸ Jahangir KARİNİ, age. 63-64.

⁹ Jahangir KARİNİ, age. 61.

“gittim” (63a-7), *dutdırmaḥ* “tutturmak” (52b-4), *etdi* “etti” (65a-9), *ḥätdir* “hattır” (66a-1), *atdırmaḥ* “attırmak” (52b-2), *ḳovzatdırmaḥ* “kaldırtmak” (54a-2), *äsdirmäk* “estirmek” (50a-1), *basdırmaḥ* “bastırmak” (52b-3), *asdırmaḥ* “astırmak” (52b-3), *äsdı* “esti” (59a-7), *pakdur* “temizdir” (63a-5), *gövçäkdir* “güzeldir” (67a-2), *gedäcäkdilär* “gideceklerdi” (23a-4), *tikdirmäk* “diktirmek” (50a-2), *bükdürmaḥ* “büktürmek” (51b-4), *almamışdı* “almamıştı” (60b-4), *ḳaçdı* “açtı” (73b-6), *çäkdirilmämäk* “çektirilmemek” (50b-4).

3. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Ses değişmelerinde KZT'ye göre bugünkü GAYD ve ağızlardaki farklılıklar gösterilmiştir.

3.1. Geniş Ünlülerin Daralması

-ä- > -e- Değişmesi

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinde dar ünlü ile gelen bir örnek, eserde geniş ünlüyle gelmiştir:

KZT dägül > GAYD *deyil* “değil” (63b-5).

3.2. Dar Ünlülerin Genişlemesi

-i- > -ä- Değişmesi

Eserde dar ünlüyle gelen bir fiil günümüzde geniş ünlü ile yazılmaktadır:

KZT *irişmäk* > GAYD *ärişmek* “erişmek” (49a-9).

3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

3.3.1. -ı- /-ı, -i- / -i > -u- /-u, -ü- / -ü Değişmesi

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinde yuvarlak ünlü ile yazılan bazı fiiller eserde düz ünlüyle yazılmıştır.

KZT *vırmaḥ* ~ GAYD *vurmaḥ* “vurmak” (19a-2), KZT *pilāmāk* ~ GAYD *pülāmāk* “üflemek” (32b-3), KZT *toḥımaḥ* ~ GAYD *toḥumaḥ* “dokumak” (19a-4), KZT *oḥımaḥ* ~ GAYD *oḥumaḥ* “okumak” (19a-4).

Ancak bazen söz konusu fiillerin yuvarlak biçimleri de görülmektedir:

oḥur “okuyor” (19a-4), *toḥur* “dokuyor” (19a-4), *vurmaḥ* “vurmak” (47b-2).

Eserde olduğu gibi, *vur-* fiili bugün Halhal ağızlarında hem düz hem de yuvarlak ünlüyle kullanılmaktadır.¹⁰

3.3.2. -a- > -u- Değişmesi

Eserde bir fiilin dönüşlülük eki dar ünlü ile değil geniş ünlüyle yapılmıştır; bugün söz konusu fiilin dönüşlü hali dar ünlüyle yapılmaktadır:

bulan- “bulunmak” (51a-2).

¹⁰ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 527.

3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

3.4.1. -u-, -ü- > -ı-, -i- Değişmesi

Günümüzde GAYD'nde fiil tabanı düz ünlü ile gelirse görülen geçmiş zaman eki de düzdür. Eserde üçüncü şahıslar hariç genellikle söz konusu ek yuvarlak biçime girer.

kaçdun “kaçtın, koştun” (8b-1), *gäldün* “geldin” (10a-1), *daddun* “tattın” (11a-5), *yazıldun* “yazıldın” (15b-7), *almışdun* “almıştın” (60a-7), *dedün* “dedin” (64a-5), *almämişdün* “almamıştın” (60b-1), *gäldüm* “geldim” (10a-8), *getdüm* “gittim” (63a-7), *eylädüm* “eyledim” (72a-8), *bağdum* “baktım” (72a-1), *almışdum* “almıştım” (60a-7).

Ağızlara baktığımızda Halhal ağızının özelliklerini eserde açık bir şekilde görürüz. Halhal ağızlarında görülen geçmiş zaman çekiminde teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri daima yuvarlak ünlülüdür: *yapışdun*.¹¹ Salmas ağızında, tabanı düz ünlüyle gelen fiillerde ek de düzdür: *oyatmadın*.¹² Zencan ağızlarında da aynı durumu görürüz: *gälmädin* / *gälmädiy*.

Çağdaş Güney Azerbaycan Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleriyle gelen öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve istek kipi fiillerinin tabanı düz ünlüyle gelirse, bu fiillerin olumlu veya olumsuz biçimlerinin çokluk 1. şahsıyla çokluk 2. şahıs ekleri de düz gelir. Ancak eserde yuvarlak görülür:

käsübsüz “kesmişsiniz” (58b-1), *käsärsüz* “kesersiniz” (18a-5), *kaçmäzsüz* “kaçmazsınız” (23b-6), *käsärük* “keseriz” (18a-5), *getmirsüz* “gitmiyorsunuz” (24b-5), *getmirüh* “gitmiyoruz” (24b-5), *yanärüh* “yanarız” (18b-4), *kaçmärüh* “kaçmayız” (23b-4), *getmirüh* “gitmiyoruz” (24b-5),

¹¹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 62.

¹² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 210.

yazmıyasuz “yazmayasınız” (26b-1), *satasuz* “satasınız” (27a-2), *içmiyäsüz* “içmeyesiniz” (28a-5), *gedäcäksüz* “gideceksiniz” (23a-4), *gedäciyük* “gideceğiz” (23a-4).

Zikrettiğimiz özelliği yine Halhal ağızlarında görürüz; fakat sadece çokluk 2. şahıs eklerinde söz konusu durum ortaya çıkar: *getiripsüz*.¹³

Eserde düz ünlü ile gelen fiillerde öğrenilen geçmiş zaman eki bazen düz görünse de daha çok yuvarlak biçimi yaygındır. Bugün GAYD’nde, düzlük-yuvarlaklık uyumu olduğu için ek her iki şekilde kullanılmaktadır.

käsübdı “kesmişti” (58a-2), *käsilmıyübdı* “kesilmemişti” (58a-5), *gälmıyübdı* “gelmemişti” (58a-5), *käsübsüz* “kesmişsiniz” (58b-1), *gälmıyüblär* “gelmemişler” (58b-6), *yatub* “yatmış” (72a-1).

Eski şekli yuvarlak olan *p*’li öğrenilen geçmiş zaman eki, bugün ağızlarda düz ünlülü fiillerde düzleşmiştir. Mesela Halhal ağızında *yatıp*¹⁴, Salmas ağızında *yandırıp*¹⁵ ve Zencan ağızlarında *gedip* örneklerini verebiliriz.

Bugün GAYD’nde düz ünlü ile gelen fiillerde emir kipi eki düz ise, eserde söz konusu ek yuvarlaktır:

käsüz “kesiniz” (31a-4), *gedüz* “gidiniz” (32a-8), *eyläyüz* “eyleyiniz” (32b-3), *getsün* “gitsin” (22b-2) *getsünlär* “gitsinler” (22b-2), *käsün* “kesin” (32a-4), *dağılsun* (64b-4), *kaluz* “kalınız” (32a-4), *kalun* “kalın” (32a-4), *tovlıyuz* “kandırın” (33a-2), *aluz* “alınız” (33b-4).

Halhal ağızlarında çokluk 2. şahıs emir eki her zaman yuvarlak ünlüyle gelirken teklik ve çokluk 3. şahısların emir ekleri düzlük-yuvarlaklık

¹³ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 63.

¹⁴ Jahangir KARİNİ, age. s. 81.

¹⁵ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 210.

uyumuna tabidir.¹⁶ Salmas ağzında emir kipi eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlıdır: *aparın, yesin*.¹⁷ Zencan ağızlarında da söz konusu ek düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabidir: *gâlin, baḥsın*.

Eserde daha çok ettirgen eki alıp iki veya daha çok heceden oluşan düz ünlüyle gelen fiillerin şimdiki zaman eki yuvarlaktır. Standart yazı dilinde ve ağızlarda söz konusu durum bulunmamaktadır.

uzadur “uzatıyor” (20a-3), *pozadur* “bozduruyor” (20a-3), *azaldur* “azaltıyor” (20a-5), *düzäldür* “düzeltiyor” (20a-5), *älädür* “eletiyor” (20a-5), *geçirdür* “geçiriyor” (20b-2), *içirdür* “içiriyor” (20b-2).

Yuvarlaklaşma olayı düz ünlüyle gelen isimlerin teklik ve çokluk 2. şahıslarının iyelik eklerinde de ortaya çıkar:

kitabun “kitabın” (66a-1), *ḳālbün* “kalbin” (64b-2), *ḳaşun* “kaşın” (65a-1), *bändün* “kulun” (68a-9), *müjgânun* “kirpiğin” (76b-), *väslün* “vaslın” (62b-9), *sinün* “göğüsün” (76a-2), *mämün* “memen” (76a-2), *pür çinün* “karışığın” (76a-2), *kitabuz* “kitabınız” (66a-3).

Zikrettiğimiz olay bugün GAYD’nde bulunmaz. Ancak ağızlara baktığımızda yine Halhal ağzında bu özelliğin var olmasını görürüz: *adun* “adın”, *kendün* “köyün”¹⁸. Salmas ağzında bu özellik görünmez: *dilin, sesin*¹⁹. Zencan ağızlarında da düz ünlülü isimlerde ek yuvarlak olmaz: *adın / adıy, dilin / diliy*.

Bugün düz ünlüyle gelen özel isimler, teklik ve çokluk ikinci şahıslar ile çokluk üçüncü şahıs zamirlerinin ilgi hali eki düz ise eserde yuvarlaktır:

sänün “senin” (66a-1), *sizün* “sizin” (66a-3), *olarun* “onların” (68a-6), *Zeyd’ün* “Zeyd’in” (68a-7).

¹⁶ Jahangir KARİNİ, age. s. 177-178.

¹⁷ Bilgehan A. GÖKDAĞ, age. s. 174 / 203.

¹⁸ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 98.

¹⁹ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 241.

Söz konusu özellik yine Halhal ağzında bulunmaktadır: *senün*, *şehrün*²⁰.

Günümüzde düz ünlüyle yazılan bir kelime eserde yuvarlak ünlüyle yazılmıştır:

dägül > deyil “değil” (63b-5).

3.4.2. -ö- > -e- Değişmesi

Bugün düz ünlüyle yazılan bir fiil eserde yuvarlak ünlü ile yazılmıştır, v ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşan bu ünlü hala ağızlarda mevcuttur:

sövin- “sevinmek” (50b-5).

Zencan ağızlarında *söwün*-, Halhal ağızlarında, *söyün*-²¹, Salmas ağzında ise *sevin*-²² biçimlerinde söylenir.

3.5. Ünlü Düşmesi

3.5.1. -ä-, -a- Düşmesi

Eserde geniş zaman ekinin ünlüsü bazı örneklerde düşmüştür, bu olay sadece birinci şahıslarda ortaya çıkar. Söz konusu değişme bugün ağızlarda olsa bile standart yazı dilde bulunmaz.

görräm ~ *görräm* “görürüm” (18b-4), *görrüh* ~ *görrüh* “görürüz” (18b-4), *yanaram* ~ *yannam* “yanarım” (18b-4), *yanaruḥ* ~ *yannuḥ* “yanarız” (18b-4), *gäläräm* ~ *gälläm* “gelirim” (18b-3), *gälärüh* ~ *gällüh* “geliriz” (18b-3).

²⁰ Jahangir KARİNİ, age. s. 97.

²¹ Jahangir KARİNİ, age. s. 197.

²² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağzı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 213.

Bugün elimizde olan ağızlara bakarsak söz konusu olay, hepsinde yaygın bir şekilde görünür. Halhal ağızlarında *r*, *l* ünsüzleriyle biten fiillerin geniş zaman çekimlerinin teklik ve çokluk 1. şahıslarda geniş zaman ekinin ünlüsü istisnasız düşer: *durram*, *çaldırram*²³. Salmas ağızında da aynı durumun yaşanmasını görürüz: *verrem*, *çallam*²⁴. Zencan ağızları da aynı yolu izlemektedir: *gälläm*, *görräm*. Zencan ağızlarında şimdiki zaman ekinde de bahsettiğimiz olay gerçekleşmektedir; fakat burada fiilin ilk ünlüsü uzun telaffuz edilir: *gälläm*, *görräm*.

3.5.2. -i- Düşmesi

Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü bir örnekte düşmüştür, bugün GAYD'nde buna rastlanılmaz. Yazar bu ünlünün düşmesini özellikle ifade etmiştir; yoksa biz bunu bir yazım hatası sanabilirdik.

gäldilär > *gäldlär* “geldiler” (9b-3).

Ağızlarda da söz konusu olaya rastlamadık.

4. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

4.1. Tonlulaşma

4.1.1. t- > d- Değişmesi

Eski Türkçede kelime başı *t*'lerin birçoğu günümüzde olduğu gibi, eserde de *d* şeklindedir. Ancak bugün Güney Azerbaycan Türkçesinde eski şeklini koruyan bir fiil eserde değişmiştir:

dutmaq “tutmak” (47b-5).

²³ Jahangir KARİNİ, age. s. 104.

²⁴ Bilgehan A. GÖKDAĞ, age. s. 244.

Yukarıdaki fiil Halhal²⁵ ve Zencan ağızlarında *tut-* biçimindedir.

4.1.2. -k > -g Değişmesi

Günümüzde tonsuz sesle biten bir kelime eserde tonlu sesle bitmiştir:

gäräg “gerek” (30b-2).

Kelimenin son sesi Halhal ağızlarının bir kısmında tonludur; fakat söz konusu kelime *gäräg* biçiminde değil de *göreg* şeklindedir²⁶. Zencan ağızlarında kelime *göräk* / *gäräk* biçiminde telaffuz edilir.

4.1.3. p- > b- Değişmesi

Günümüzde tonsuz sesle başlayan bir fiil eserde tonlu sesle başlamıştır:

bus- “pusmak” (48a-5).

4.2. Sızıcılışma

-k > -ğ Değişmesi

Bugün GAYD’nde ve ağızlarda *ğ* (غ) ile biten bazı fiiller eserde *k* (ق) sesiyle bitmiştir:

doḳ- “doğurmak” (47a-4), *boḳ-* “boğmak” (47b-1), *saḳ-* “sağmak” (48a-4), *saḳ* “sağ” (30a-1).

²⁵ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 98.

²⁶ Jahangir KARİNİ, age. s. 79.

4.3. Akıcılışma

-g- > -y- Değişmesi

Eserde bulunan üç örnekte bugün akıcılışma ortaya çıkmıştır:

KZT *dägül* > GAYD *deyil* “değil” (63b-5), KZT *ögrät-* > GAYD *öyrät-* “öğretmek” (49b-4), KZT *yigirmi* > GAYD *yirmi* (*iyirmi*) (55a-5).

dägül kelimesi Halhal ağızlarında *döy* ve *döyr*²⁷ biçimlere girmişken Zencan ağızlarında *dey* / *deyil* şekline germiştir.

4.4. Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler

Bu başlık altında iki değişme görünmektedir ve ikisi de diş ve damak sesi n /ŋ'nin dudaksılaşması olayıdır.

4.4.1. -n- > -m- Değişmesi

Günümüzde GAYD'nde *+Incl* / *+UncU* ekleriyle yapılan sıra sayı sıfatları eserde *+Imcl* ekiyle yapılmıştır.

birimci “birinci” (56a-3), *ikimci* “ikinci” (56a-3).

Ağızlara baktığımızda da ekin *m*'li biçiminin kullanılması görünür. Halhal ağızlarında *ikimci*²⁸, Salmas ağızında *üçümcü*²⁹, Zencan ağızlarında ise *beşimci* örneklerini verebiliriz.

Mahmut Sarıkaya Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri'nde söz konusu ekin, Farsçada sıra sayısı yapan *+m* ekinin etkisiyle ortaya

²⁷ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 182.

²⁸ Jahangir KARİNİ, age. s. 122.

²⁹ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 173.

çıktığını yazar.³⁰ Ahmet B. Ercilasun ise sayı eki +*m*'nin +*nç*'den daha eski olduğunu savunmaktadır.³¹

4.4.2. -n- (-n-) > -v- Değişmesi

Bu değişme eserde teklik ve çokluk ikinci şahısların iyelik hali eklerinde bulunur. Bu durumda iyelik hali ekinden sonra yükleme veya yönelme hali eklerinin gelmesi dikkat çeker.

därgahüvä “(senin) dergâhına” (63b-2), *kapüvä* “kapına” (63b-3), *kaşuvı* “kaşını” (64b-4), *kaşüvä* “kaşına” (70a-4), *meygunuvı* “meye benzer (dudağını)” (64b-4), *kitabuvı* “kitabını” (66a-5), *bändävi* “kulunu” (68a-), *bändävüz* “kulunuz” (68a-11), *bändävüzi* “kulunuzu” (68a-12), *simavı* “yüzünü” (69a-7), *simavızı* “yüzünüzü” (69a-9), *âhuvi* “ceylanını” (69b-4), *bibivi* “halanı” (69b-14).

Söz konusu değişme bugün GAYD’nde yoktur; fakat Tebriz, Halhal ve Erdebil bölgelerinin en önemli ağız özelliklerindendir. Eski Oğuz Türkçesinde sadece damak *n*’siyle gelen teklik 2. şahıs iyelik eki, ünlü ile başlayan eklerle (yönelme, yükleme) çekime girdiği sırada Halhal ağızlarında *v* ünsüzüyle yer değiştirmiştir: *başuva*, *elüve*.³² Zencan ağızlarında eski damak *n*’si farklı gelişim çizgisini izlemiştir, kuzey bölgelerinde diş *n*’sine dönüşürken güney bölgelerinde daha çok *y* sesine dönüşmüştür: *başına* / *başıya*, *gözünä* / *gözüyä*. Salmas ağızında da söz konusu ses yerini diş *n*’sine bırakmıştır, bu ağızda bahsettiğimiz isimler yönelme veya yükleme ekleri almadan kullanılırlar: *ciben* “cebine”, *üzen* “yüzüne”, *başın* “başını”³³.

³⁰ Mahmut SARIKAYA, Güney Azerbaycan Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1998, 184.

³¹ Ahmet B. ERCİLASUN, Türkçede Benzerlik Bildiren +*m* Morfemi, Dil Araştırmaları, Sayı:1, Ankara, 2007, s. 17.

³² Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 98.

³³ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 182 / 184.

4.5. Ünsüz Düşmesi

4.5.1. h- Düşmesi

Bir örnekte kelime başı *h* düşmüştür, söz konusu kelime bugün standart yazı dilinde ve ağızlarda *h* ünsüzüyle kullanılmaktadır.

ör- “örmek” (46b-4), [eserde kelimenin *h*’li biçimi de bulunmaktadır: *hörmäk* (48a-5)].

4.5.2. -l- Düşmesi

Bir örnekte *l* sesinin düşmesini görürüz.

düzätmaḥ “düzeltmek” (50-5).

4.5.3. -n- (-ŋ-) Düşmesi

Bugün GAYD’nde iyelik kökenli çokluk 2. şahıs eki ile çokluk 2. şahıs iyelik eki *+(l)nIz / +(U)nUz* şekilde olsa bile, yaklaşık olarak ağızların hepsinde söz konusu ekin kısaltmış şekli kullanılmaktadır. Bu değişme eserde de görünür:

kaçduz “kaçtınız” (8b-1), *dadduz* “tattınız” (11a-5), *yazılduz* “yazıldınız” (15b-7), *almışduz* “almıştınız” (60a-7), *almâmişdüz* “almamıştınız” (60b-1), *gäldüz* “geldiniz” (10a-3), *istädüz* “istediniz” (22a-2), *ḵulluḵuz* “kulluḡunuz” (30a-1), *kitabuz* “kitabınız” (66a-3), *simaz* “yüzünüz” (69a-8), *bibiz* “halanız” (69b-15).

Eserdeki ekle, ağızlarda kullanılan eki karşılaştırırsak söz konusu ekin aynısını Halhal ağızlarında görürüz: *alduz*, *geldüz*.³⁴ Salmas ağzında ek *-(l)z / -(U)z* biçimdedir; fakat yuvarlaklaşma ortaya çıkmaz: *eviz*,

³⁴ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 162.

bacız.³⁵ Zencan ağızlarında ek *-(l)yz / -(U)yz* şekle girer: *gördüyz* “gördünüz”, *öväyz* “eviniz”.

4.5.4. -r Düşmesi

Bugün de ağızlarda yaygın bir olaydır. Fiil çekimlerinin çokluk üçüncü şahıs ekinde, *r* sesinin düşmesi eserde sadece bir kelimedede görünür:

gäldilär ~ gäldlär ~ gäldlä (9b-4).

Halhal ağızlarında *istedile*³⁶, Salmas ağzında *apardıla*³⁷ “götürdüler” ve Zevcan ağızlarında *gördülä* örneklerinde *r* sesi düşmüştür.

Eserde ayrıca şimdiki zaman kipinin ekindeki *r* sesi iki örnekte düşmüştür:

yazılur ~ yazılıy (yazılı) “yazılıyor” (62b-5), *kazılur ~ kazılıy (kazılı)* “kazılıyor” (62b-5).

4.6. Ünsüz Benzeşmesi

Eserde bazı kelimelerde benzeşme görünür. Bu benzeşme bugün de ağızlarda yaygın bir olaydır; fakat yazı dilinde bu olay görünmez:

4.6.1. -r- > -l- Değişmesi

yazarlar > yazallar (yazällär) (17a-3), *käsärlär > käsällär* “keserler” (18a-5), *getmirlär > getmillär* “gitmiyorlar” (24b-5), *gäläräm ~ gälläm* “gelirim” (18b-3), *gälirüh ~ gällüh* “geliriz” (18b-3).

³⁵ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağzı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 183 / 186.

³⁶ Jahangir KARİNİ, age. s. 241.

³⁷ Bilgehan A. GÖKDAĞ, age. 245.

Halhal ağızlarında *gelelle*³⁸, Salmas ağzında *öldürelle*³⁹ ve Zencan ağızlarında *aparalla* örneklerinde aynı olayı görürüz.

4.6.2. -r- > -n- Değişmesi

İlk önce geniş zaman ekinin ünlüsü düşüp daha sonra benzeşme yoluyla -r- > -n- değişmesi ortaya çıkar.

yanäräm ~ yannäm “yanarım” (18b-4), *yanäruḥ ~ yannuḥ* “yanarız” (18b-4).

Halhal ağızlarıyla Salmas ağzında söz konusu örneğe rastlamadıysak da Zencan ağızlarında *yannam* gibi fiillere rastlamak mümkündür.

4.6.3. -z- > -s- Değişmesi

kaçmäzsän ~ kaçmässän “kaçmazsın, koşmazsın” (24a-2), *kaçmäzsüz ~ kaçmässüz* “kaçmazsınız, koşmazsınız” (24a-2).

Bugün Halhal ağızlarında geniş zamanın olumsuz biçiminde 1. şahısların yanı sıra 2. şahıslarda da *-mAr* şekli kullanılmaktadır: *vermerem, vermersen*⁴⁰. Dolayısıyla söz konusu değişme ortaya çıkmaz. Zencan ağızlarında da bahsettiğimiz fiillerde zamir kökenli şahıs eki kullanılmadığı için bu değişme görünmez. Salmas ağzında da böyle bir değişmeye rastlamadık.

³⁸ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 168.

³⁹ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 241.

⁴⁰ Jahangir KARİNİ. Age. 166.

4.6.4. -l- > -n- Değişmesi

yazanlar ~ *yazannar* (38a-3), *yatanlar* ~ *yatannar* (38a-3), *kaçanlar* ~ *kaçannar* “kaçanlar, koşanlar” (38a-3).

Yazarın kaydına göre söz konusu değişme bazen de sadece telaffuzda ortaya çıkar:

kanlı > *kanrı* “kanlı” (44a-4), *canlı* > *cannı* (44a-4), *imanlı* > *imannı* (44a-4) *peymanlı* > *peymannı* “ahitli” (44a-4).

Söz konusu değişme bugün ağızlarda yaygın bir şekilde görünmektedir. İlerleyici benzeşme yoluyla ortaya çıkan bu olay, Halhal ağızlarında *eşidenner*⁴¹, Salmas ağzında *tikenner*⁴² ve Zencan ağızlarında da *gedännär* örneklerinde kendini göstermektedir.

4.6.5. -n- > -m- Değişmesi

sinmək > *simmək* “sinmek” (46b-4).

⁴¹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 69.

⁴² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 243.

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

Bu bölümde eserdeki Türkçe kelimeler ve ekler şekil bilgisi açısından incelenip gereken yerlerde GAYD ve bazı ağızlarla karşılaştırılacaktır.

1. KELİME YAPIMI

1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

1.1.1. +II

Çağdaş Güney Azerbaycan Türkçesinde bu ekin düz ve yuvarlak biçimleri (+II / +IU) mevcuttur; fakat eserde sadece düz biçimi bulunmaktadır. Ayrıca yazarın kaydına göre *n* ünsüzüyle biten isimlerde söz konusu ekin ünsüzü telaffuzda *n* sesine dönüşür.

huşlı “zekâl” (43b-1), *dövlätli* “devletli” (43b-1), *kâramätli* “kerametli” (43b-1), *mülkli* “mülklü” (43b-1), *bağlı* “bağlı” (43b-1), *çaylı* “çaylı, nehirli” (43b-1), *çämänli* (*çämänni*) “çimenli” (43b-1), *mallı* (44a-2), *telli* “saçlı” (44a-2), *güllü* “güllü” (44a-2), *dilli* (44a-2), *kanlı* (*kannı*) (44a-4), *canlı* (*cannı*) (44a-4), *imanlı* (*imannı*) (44a-4), *peymanlı* (*peymannı*) (44a-4).

1.1.2. +(I)mcl

Sayı isimlerinden sıra sayıları türeten bir ektir. Asıl şekli *+(I)ncı* olan bu ek bugün GAYD’nde de *+(I)ncı* ve *+(U)ncU* biçiminde kullanılmaktadır. Ancak ağızlara baktığımızda ekin genellikle *m*’li biçimi yaygındır.

birimci “birinci” (56a-3), *ikimci* “ikinci” (56a-3).

1.1.3. +lık / +lik

Bugün işlek bir ek olarak düz ve yuvarlak şekillerde kullanılmaktadır; fakat eserde sadece düz biçimi var.

hıblık “iyilik” (78a-6), *dilrubalık* “çekicilik” (78a-6).

1.1.4. +rak

Eserde efe'lü't-tafdil sıfatı türeten bu ek aslında kuvvetlendirme ve mukayese amacıyla kullanılan bir ektir. Bugün GAYD'nde yaygın olmadığı halde kalın ve ince ünlülerle gelerek *+rak* ve *+rāk* şeklindedir; fakat eserde sadece kalın biçimi mevcuttur. Ağızlarda söz konusu ekin örneğine rastlamadık.

bilicirak “en bilgin” (43a-3), *biliciraklār* “en bilginler” (43a-5), *göriciraklar* “daha iyi görenler” (43a-7).

1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

1.2.1. -Xk / -Xk, -k / -k

Bugün GAYD'nde yaygın bir ektir, eserde bir örnekte bu eki görürüz.

dilāk (61b-2).

1.2.2. -(y)lcl

Eserde sıfat-i müşebbehe türeten bu ek bugün GAYD'nde ünlü uyumuna dayanarak dört şekilde kullanılır; fakat eserde yuvarlak biçimi gelmeyerek iki şekilde kullanılmıştır.

bilici (42a-5), *görici* (42a-5), *bilicilär* (42b-1), *göricilär* (42b-1), *yazıcı* (42b-3), *alıcı* (42b-3).

1.2.3. -l

Bugün düz ve yuvarlak biçimi olan bu ek, eserde sadece düz biçimde gelmiştir.

dolı “dolu” (78b-5).

1.2.4. -maḵ / -mäk / -maḥ

Eserde üç şekilde yazılan ve mastar eki olarak adlandırılan bu ek Çağdaş Güney Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde iki biçimde kullanılır, ince ünlüyle gelen fiillerde *-mäk*, kalın ünlüyle gelen fiillerde ise *-maḵ* şeklindedir; fakat *-maḥ* biçiminin kullanılması da birçok ağızda yaygındır. Yazarın kaydına göre Tebriz ağızında bütün fiiller için sadece *-maḥ* eki kullanılmış, bu tür kullanım söz konusu ağızda hala devam etmektedir. Halhal ağızlarında eserde olduğu gibi ekin her üç türü kullanılmaktadır⁴³. Salmas ağızında ek daha çok kalın ve *ḥ*’li şekliyle, yani *-maḥ* biçiminde gelmektedir⁴⁴. Zencan ağızlarında da genellikle *-mäk* ve *-maḥ* biçimleri kullanılmaktadır. Eserde söz konusu ekle gelen bazı isimler:

gälmäk “gelmek” (45b-1), *gülmäk* “gülmek” (45b-1), *donmaḵ* “donmak” (45b-2), *särmäk* “sermek” (45b-4), *särlmäk* “serilmek” (46a-1), *dönmäk* “dönmek” (46a-5), *yatmaḥ* “yatmak” (46b-4).

Bugün ince ünlüyle gelen fiillere *-mäk* eklenirken, eserde kalınlık-incelik uyumu sağlam olmadığı için aynı fiillere *-maḵ* veya *-maḥ* eklerinin eklenmesi de görünür.

⁴³ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 126.

⁴⁴ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 86.

bilmaḥ “bilmek” (5a-4), *demah* “demek” (45b-4), *yemaḥ* “yemek” (45b-4), *ölmaḥ* “ölmek” (46b-1), *ölmämaḥ* “ölmemek” (47a-2), *biçmaḥ* “biçmek” (47b-1), *vermaḥ* “vermek” (47b-2), *bölmaḥ* “bölmek” (48a-1), *etmaḥ* “etmek, yapmak” (48a-3), *didmaḥ* “paramparça etmek” (48a-3), *bilinmämaḥ* “bilinmemek” (48b-4), *tärlämaḥ* “terlemek” (48b-5), *çärlämaḥ* “at ve benzer hayvanların soğuk alması” (48b-5), *çürimaḥ* “çürümek” (49a-1), *tärlämämaḥ* “terlememek” (49a-4), *çärlämämaḥ* “soğuk almamak” (49a-4), *peylämaḥ* “kazmak” (49a-5), *sürimaḥ* “süründürmek” (49b-3), *düzätmaḥ* “düzeltmek” (50a-5), *çürinmaḥ* “çürümek” (51a-4), *görimaḥ* “görünmek” (51a-4), *dişlämaḥ* “ısırmak” (51b-2), *sönmaḥ* “sönmek” (46a-5), *düşmämaḥ* “düşmemek” (47a-2), *şişmämaḥ* “şişmemek” (47a-2), *diräşmaḥ* “direnmek” (50a-3), *söndürmaḥ* “söndürmek” (52a-3).

Ayrıca günümüzde *-maḥ* ekiyle kullanılan bir fiil eserde *-mäk* ekiyle kullanılmıştır. Bu şekilde kullanıma bugün yazı dili veya ağızlarda hiç rastlanılmaz.

apartmäk “götürmek” (53b-1).

1.2.5. -(y)lş

göriş (60b-7), *öpiş* (60b-7).

1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

1.3.1. +A-

Eserde birkaç fiilde ekin kullanılmasını görürüz, söz konusu ek bugün de işlevliğini devam ettirmektedir.

älämäk “elemek” (20a-4), *dilämäk* “dilemek” (61b-2), *oynämaḥ* (*oynamaḥ*) “oynamak” (49a-1), *döşämäk* “döşemek” (50a-4).

1.3.2. +I- / +U-

Az örneği bulunan bu ek eserde iki fiilde mevcuttur, söz konusu fiiller bugün GAYD'nde bulunmaz.

darımaḥ “üzülmek” (51a-3), (fiil bugün *darıhmaḥ* biçimindedir), *boyumaḥ* “kapsamak” (49b-4).

1.3.3. +Al- / +I-

Ek ünsüzle biten isimlere +Al; ünlüyle biten isimlere ise +I şeklinde eklenir. Eserde bu ekle yapılan fiiller bugün de Güney Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur.

azalmaḥ “azalmak” (20a-5), *düzälmäk* “düzelmek” (19b-4).

1.3.4. +IA-

Günümüzde birçok fiilde bu ekin kullanılmasını görürüz, eserde söz konusu ekle gelen fiillerin birçoğu bugün de GAYD'nde ve ağızlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

tärlämaḥ “terlemek” (48b-5), *çärlämaḥ* “at ve benzer hayvanların soğuk alması” (48b-5), *ulamaḥ* “ulumak” (49a-3), *tillämäk* “sivri bir aleti bir şeye sokmak” (49a-5), *peylämaḥ* “kazmak” (49a-5), *tällämäk* “tepe haline getirmek” (49b-1), *säslämäk* “seslemek” (49b-1), *häslämäk* “gerilemek” (49b-2), *küllämäk* “kül serpmek” (49b-2), *tovlamaḥ* “kandırmak, dolandırmak” (49b-4), *sovlamaḥ* “sivrileştirmek” (49b-4), *sulamaḥ* “sulamak” (49b-49), *bozlamaḥ* “deveyi seslemek” (51a-1), *buzlamaḥ* “donmak” (51a-2), *kuylamaḥ* “gömmek” (51a-6), *gözlämäk* “beklemek” (51a-6), *başlamaḥ* “başlamak” (51b-1), *yaşlamaḥ* “ıslatmak” (51b-1),

daşlamaḥ “taşlamak” (51b-1), *dağlamaḥ* “dağlamak” (51b-1), *bağlamaḥ* “bağlamak” (51b-2), *aşlamaḥ* “aşlamak” (51b-2), *dişlämaḥ* “ısırmak” (51b-2), *bişlämäk* “kap kacak deliğini kapatmak” (51b-2), *piyälämäk* “şişmanlamak” (51b-2), *oḥlamaḥ* “ok ile vurmak” (51b-3), *duzlamaḥ* “tuzlamak” (51b-4), *zorlamaḥ* “zorlamak” (52a-1), *odlamaḥ* “alevlendirmek” (52b-1), *yollamaḥ* “yollamak” (52b-1).

1.3.5. +IA-n- (IA-n-)

Söz konusu ek iki ekin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bugün de yaygın bir ek olarak, eserde birkaç fiilde bulunmaktadır.

sulanmaḥ “sulanmak” (50b-4), *tovlanmaḥ* “dolandırılmak” (51a-3), *sovlanmaḥ* “sivri hale getirilmek” (51a-4), *yaşlanmaḥ* “ıslanmak” (53a-3), *odlanmaḥ* “alevlenmek” (53a-3), *bollanmaḥ* “çoğalmak” (53a-4), *adlanmaḥ* “ün kazanmak” (53a-4), *nazlanmaḥ* “nazlanmak” (53a-4), *coşlanmaḥ* “coşmak, kaynamak” (53a-4), *huşlanmaḥ* “ayılmak” (53a-4), *kurılanmaḥ* “kurulanmak” (53b-5), *durılanmaḥ* “durulanmak” (53b-5), *arḥalanmaḥ* “yaşlanmak” (54a-6).

1.3.6. +(l)r-

Ek ses yansımasına dayanan isimlerden sonra gelip çeşitli fiiller türetir, Çağdaş Güney Azerbaycan Türkçesinde de aynı görevi yapmaktadır. Örnek olarak: *çağır-*, *tüpür-* “tükürmek”. Eserde sadece bir fiilde bulunmaktadır.

çıkırmaḥ “bağlamak” (49a-2).

1.3.7. +nA-

Bu ekin de az örneği vardır, eserde sadece bir kelimedede bulunmaktadır.

göynämäk “sızlamak” (50b-5).

1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

1.4.1. -AIA-

Pek işlek olmayan bu ek eserde sadece bir fiilde bulunmaktadır.

kovälämaḥ “kovalamak” (49a-5).

1.4.2. -där-

Az fiilde bulunan bu ek günümüzde de aynı örneklerde yaşamaktadır.

çöndärmäk “çevirmek” (52a-3), *döndärmäk* “çevirmek, döndürmek” (52a-3).

1.4.3. -dlr- / -dUr-

Oldurma ve yaptırma bildiren bu ek geçişli fiiller türetir. Eserde birçok fiilde bu eki görürüz. Söz konusu ek, GAYD’nde ve ağızlarda da aynı işlevi yapmaktadır

käsdirmäk “kestirmek” (49b-4), *giydirmäk* “giydirmek” (50a-1), *äsdirmek* “estirmek” (50a-1), *çäkdirmäk* “çektirmek” (50a-1), *äkdirmäk* “ektirmek” (50a-1), *tikdirmäk* “diktirmek” (50a-2), *därdirmäk* “biçtirmek” (50a-3), *ändirmäk* “indirmek” (50a-4), *mindirmäk* “bindirmek” (50a-4),

dindirmäk “konuşturmak” (50a-4), *sindirmek* “sindirmek” (50a-5), *gäzdirmäk* “gezdirmek” (50a-5), *äzdirmäk* “ezdirmek” (50a-5), *soydirmağ* “soydurmak” (51b-4), *oydirmağ* “oydurmak” (51b-4), *doydurmağ* “doyurmak” (51b-4), *bildirmäk* “bildirmek” (52a-2), *öldürmäk* “öldürmek” (52a-2), *yandirmağ* “yakmak” (52a-2), *sındirmağ* “kırmak” (52a-3), *söndürmağ* “söndürmek” (52a-3), *dondurmağ* “dondurmak” (52a-3), *ķondurmağ* “ayarlamak, koymak” (52a-4), *ķandirmağ* “kandırmak” (52a-4), *andirmağ* “anlatmak” (52a-4), *saldirmağ* “düşürtmek” (52a-4), *çaldirmağ* “çaldırmak” (52b-1), *tökdürmäk* “döktürmek” (52b-2), *ķovdurmağ* “koşturmak” (52b-2), *satdirmağ* “sattırmak” (52b-2), *ķovzatdirmağ* “kaldırttırmak” (54a-2), *kürätdirmäk* “kürettirmek” (54a-2), *yalatdırılmamağ* “yalattırılmamak” (54a-5), *apardirmağ* “götürtmek” (54a-8).

1.4.4. -I- / -U-

Çok işlek olmayan bu ek eserde sadece iki fiilde bulunmaktadır.

sürimağ “süründürmek” (49b-3), *ärimäk* “erimek” (48a-5).

1.4.5. -(I)I- / -(U)I-

Olma ve yapılma bildiren bu ek işlek bir ek sayılır. Edilgen ve meçhul fiiller türetilen eserde birçok fiilde bulunmaktadır. Söz konusu ek GAYD’nde de işlek bir ektir.

yazıldı (14a-5), *yatıldı* (16b-5), *yazılmağ* (16b-8), *käsilmäk* (40a-1), *yırılmağ* “yarılmak” (40b-3), *bağılmağ* “bakılmak” (40b-3), *görilmäk* “görölme” (40b-3), *ķazılmağ* (40b-4), *atılmağ* (40b-4), *satılmağ* (40b-4), *ķurulmağ* “kurulmak, ayarlanmak” (40b-4), *därilmäk* “biçilmek” (40b-4), *sürilmäk* “sürölme” (48b-3), *burulmağ* “burulmak” (48b-3), *yorılmağ* “yorulmak” (48b-3), *bükülmäk* “bükölme” (48b-3), *tökülmäk* “dökölme” (48b-3), *pozulmămağ* “bozulmamak” (48b-4), *göstärilmäk* “gösterilmek” (48b-4).

(53a-1), *göndärilmäk* “gönderilmek” (53a-1), *döndärilmäk* “çevrilmek” (53a-1), *avladılmaḥ* “avlatılmak” (53b-3), *tavladılmaḥ* “dolandırılmak” (53b-3), *oynadılmamaḥ* “oynatılmamak” (53b-4), *kovzatdırılmaḥ* “kaldırtılmak” (54a-4), *yalatdırılmamaḥ* “yalattırmamak” (54a-5), *apartdırılmaḥ* “götürttürülmek” (54a-10).

1.4.6. -mA-

En işlek eklerden biridir, olumsuz fiiller türetir. Eserde fethalı *m* yazılarak olumsuzluk harfi diye tanıtılmıştır, söz konusu eki birçok örnekte görürüz. Bugün ünlü uyumuna dayanarak ince ünlüyle gelen fiillerde *-mä*, kalın ünlüyle gelen fiillerde ise *-ma-* biçiminde kullanılır; fakat eserde bu sistemi tam olarak göremeyiz.

gälmämäk “gelmemek” (45b-3), *gülmämäk* “gülmemek” (45b-3), *därmämäk* “biçmemek” (46a-2), *särmämäk* “sermemek” (46a-2), *därilmämäk* “biçilmemek” (46a-3), *särilmämäk* “serilmemek” (46a-3), *durmamaḥ* “durmamak” (47a-2), *uymamaḥ* “uyuşmamak” (47a-2), *ölmämaḥ* “ölmemek” (47a-2), *girmämäk* “girmemek” (47a-2), *bitmämäk* “yeşermemek” (47a-2), *düşmämäk* “düşmemek” (47a-2), *şışmämäk* “şışmemek” (47a-2), *görmämäk* “görmemek” (48b-2), *sürmämäk* “sürmemek” (48b-2), *görülmämäk* “görülmemek” (48b-4), *yazılmämaḥ* “yazılmamak” (48b-4), *pozulmämaḥ* “bozulmamak” (48b-4), *bilinmämaḥ* “bilinmemek” (48b-4), *alınmämaḥ* “alınmamak” (48b-4), *tärlämämaḥ* “terlememek” (49a-4), *çärlämämaḥ* “soğuk almamak” (49a-4), *silmämäk* “silmemek” (50b-2), *ändirmämäk* “indirmemek” (50b-2), *dindirmämäk* “konuşturmamak” (50b-2), *çäkdirilmämäk* “çektirilmemek” (50b-4), *tovlanmamaḥ* “kandırılmamak, dolandırılmamak” (50b-4), *sulanmamaḥ* “sulanmamak” (50b-4).

1.4.7. -n-, -(l)n- / -(U)n-

Olma veya yapma bildiren dönüşlü fiiller türetmek yanında edilgenlik işlevi de vardır. Eserde söz konusu eki içeren fiillerde ünlü uyumsuzluğunu bir tarafa bırakırsak, aynı fiiller bugün de GAYD’nde genellikle kullanılmaktadır.

alındı (16a-2), *salındı* (16a-2), *bâzänmäk* “bezenmek” (47a-1), *bilinmämaḥ* “bilinmemek” (48b-4), *alınmämaḥ* “alınmamak” (48b-4), *sürinmäk* “sürünmek” (48b-5), *görinmäk* “görünmek” (49a-1), *ärinmäk* “erinmek, üşenmek” (49b-3), *silinmäk* “silinmek” (50b-3), *sövinmäk* “sevinmek” (50b-5), *döyünmäk* “kendini dövmek” (50b-5), *dolanmaḥ* “dolanmak” (51a-2), *sarınmaḥ* “sarılmak” (51a-2), *arınmaḥ* “arınmak” (51a-3), *çürinmaḥ* “çürümek” (51a-4), *kurunmaḥ* “kurumak” (51a-4), *densä* “dense” (62b-9).

1.4.8. -(l)r- / -(U)r-

Ettirgen fiiller türetip eserde birkaç fiilde bulunmaktadır; fakat ekin işlevi tıpkı eserde olduğu gibi, bugün de bazı örneklerde zayıflamıştır. Mesela “geçirmek” anlamında olan *geçirtmäk* fiilinde iki ettirgen eki bir arada görürüz.

artırmaḥ “artırmak” (19b-2), *keçirtmäk* “geçirmek” (20b-2), *içirtmäk* “içirmek” (20b-2), *bitirmäk* “yeşertmek, bir işi bitirmek” (50a-3).

1.4.9. -(I)ş- / -(U)ş-

Bir işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını göstermek için söz konusu ek kullanılır. Ayrıca kendiliğinden oluş bildiren fillere de türetir⁴⁵. Bugün de Güney Azerbaycan Türkçesinde en yaygın eklerden biridir.

çalışmaḥ “çalışmak” (49a-3), *alışmaḥ* “alevlenmek” (49a-3), *kalışmaḥ* “direnmek” (49a-3), *soruşmaḥ* “sormak” (50a-2), *koruşmaḥ* “rehin almak” (50a-2), *vurışmaḥ* “dövüşmek” (50a-2), *durışmaḥ* “duruşma” (50a-2), *verişmäk* “birbirine vermek” (50a-3), *diräşmaḥ* “direnmek” (50a-3), *öcäşmäk* “dalga geçmek” (50a-4), *atışmaḥ* “birbirine ok ve benzer şeyleri atmak” (50b-1), *batışmaḥ* “yenmek” (50b-1), *tapışmaḥ* “buluşmak” (50b-1), *yapışmaḥ* “yapışmak” (50b-1), *salışmaḥ* “vuruşmak” (51a-1), *görüşmäk* “görüşmek” (61a-2), *kaçışmaḥ* “koşuşmak, kaçışmak” (61a-2), *oḥışur* “birlikte okurlar” (61a-2), *gülüşdi* “gülüştü(ler)” (61a-2).

1.4.10. -t-, -(I)t- / -(U)t-

Ettirgen fiiller türeten işlek bir ek sayılır. Eserde bazen başka ettirgen eklerin yanında da gelir. Günümüzde de aynı işlevini yapmaktadır.

sürtmäk “sürtmek” (49b-3), *äritmäk* “eritmek” (49b-3), *ögrätmäk* “öğretmek” (49b-4), *düzätmaḥ* “düzeltmek” (50a-5), *çıkırtmaḥ* “bağdırtmak” (51b-3), *avlatmaḥ* “avlatmak” (53b-1), *tavlatmaḥ* “aldattırmak” (53b-1), *saḥlatmaḥ* “saklatmak” (53b-1), *aḡlatmaḥ* “aḡlatmak” (53b-1), *baḡlatmaḥ* “baḡlatmak” (53b-1), *apartmäk* “götürtmek” (53b-1), *süpürtmek* “süpürtmek” (53b-1), *oynatmamah* “oynatmamak” (53b-2), *kovzatdırmaḥ* “kaldırtırmak” (54a-5), *kürätdirmäk* “kürettirmek” (54a-2), *yalatdırılmamah* “yalattırılmamak” (54a-5).

⁴⁵ Yavuz KARTALOĞLU, Hüseyin YILDIRIM, “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri (Editör: Ahmet B. ERCİLASUN), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 193.

2. İSİM ÇEKİM EKLERİ

2.1. Çokluk Eki

Eserde çokluk eki esas olarak *+lär* biçiminde anlatılmıştır; fakat *+lar* şekli de mevcuttur. Ayrıca kendisinden önce gelen ünsüz tesiriyle *+nAr* şekline de girmiştir. Kalınlık-incelik uyumu sağlam olmadığı için ek daha çok ince ünlüyle kullanılmıştır. Bugün GAYD’nde ek kalınlık- incelik uyumuna dayanarak *+lär* / *+lar* şeklindedir.

dostlär “arkadaşlar” (6b-5), *aparanlär* “götürenler” (30a-1), *yazänlär* “yazanlar” (37a-1), *kazänlär* “kazanlar” (37a-3), *yazanlar* (37a-5), *gedänlär* “gidenler” (38a-1), *kaçänlär* “kaçanlar, koşanlar” (38a-3), *yatänlär* “yatanlar” (38a-3), *däränlär* “biçenler” (38b-4), *därmiyänlär* “biçmeyenler” (38b-4), *kalänlär* “kalanlar” (39a-2), *qalmıyanlar* “kalmayanlar” (39a-2), *bilicilär* “bilginler” (42b-1), *göricilär* “görenler” (42b-1), *biliciraqlär* “en bilginler” (43a-5), *kitablä* “kitaplar” (68a-6), *bändälär* “kullar” (68a-20), *âhulär* “ceylanlar” (69b-10), *bibilär* “halalar” (69b-20), *göriciraqlar* “en iyi görenler” (43a-7), *simalar* “yüzler” (69a-17), *yazannar* “yazanlar” (38a-3), *kaçannar* “kaçanlar, koşanlar” (38a-3), *yatannar* “yatanlar” (38a-3).

2.2. İyelik Ekleri

Bugün GAYD’nde iyelik ekleri şu şekildedir:

teklik 1. şahıs: *+(l)m* / *+(U)m*

teklik 2. şahıs: *+(l)n* / *+(U)n*

teklik 3. şahıs: *+l* / *+U*, *+sl* / *+sU*

çokluk 1. şahıs: *+(l)mIz* / *+(U)mUz*

çokluk 2. şahıs: *+(l)nIz* / *+(U)nUz*

çokluk 3. şahıs: *+lArI*

Eserde iyelik ekleri teklik ve çokluk 2. şahıslar hariç bugünkü standart yazı dilinde olduğu gibidir. Teklik 2. şahısta yükleme veya yönelme hâli eki eklenince $+n(\eta) > +v$ değişimi ortaya çıkar, çokluk ikinci şahısta da ek $+(U)z$ biçiminde görünür, bu ek de yönelme veya yükleme hali eki alınca $+vUz$ şekli alır. Bu tarz kullanım günümüzde bazı ağızlarda kullanılmaktadır. Burada eserdeki iyelik eklerini bugünkü Güney Azerbaycan'ın iki ağızıyla karşılaştırıyoruz.

Eserdeki iyelik ekleri:

teklik 1. şahıs: $+(I)m$

teklik 2. şahıs: $+(U)n, (v)$

teklik 3. şahıs: $+I / +sI$

çokluk 1. şahıs: $+(I)mIz$

çokluk 2. şahıs: $+(U)z$

çokluk 3. şahıs: $+IArI$

Zencan ağızları:

teklik 1. şahıs: $+(I)m / +(U)m$

teklik 2. şahıs: $+(I)n / +(U)n, +(I)y / +(U)y$

teklik 3. şahıs: $+I / +U, +sI / +sU$

çokluk 1. şahıs: $+(I)mIz / +(U)mUz$

çokluk 2. şahıs: $+(I)yIz / +(U)yUz$

çokluk 3. şahıs: $+IArI$

Halhal ağızlarında:⁴⁶

⁴⁶ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 132

teklik 1. şahıs: +m

teklik 2. şahıs: +n

teklik 3. şahıs: +I / +U, +sI / +sU

çokluk 1. şahıs: +mIz / +mUz

çokluk 2. şahıs: +z / +Uz

çokluk 3. şahıs: +IArI

Halhal ağızlarında teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra yönelme veya yükleme hali eki gelirse $\eta > v$ değişimi ortaya çıkar⁴⁷, ayrıca çokluk ikinci şahısta ünsüzle biten isimlerden sonra ek +uz, +üz şeklinde olup devamlı yuvarlak biçimdedir⁴⁸.

Düzlük-yuvarlaklık uyumunu bir tarafa bırakırsak, eserdeki iyelik ekleriyle Halhal ağızlarında olan iyelik ekleri hemen aynıdır.

Eserde iyelik eklerini içeren bazı örnek kelimeler:

siman “yüzün” (69a-6), *simavı* “yüzünü” (69a-7), *simaz* “yüzünüz” (69a-8), *simavızı* “yüzünüzü” (69a-9), *simam* “yüzüm” (69a-10), *simamı* “yüzümü” (69a-11), *simamız* “yüzümüz” (69a-12), *simamızı* “yüzümüzü” (69a-13), *siması* “yüzü” (69a-14), *simasını* “yüzünü” (69a-15), *simaları* “yüzleri” (69a-17), *simalarını* “yüzlerini” (69a-18), *âhun* “ceylanın” (69b-4), *âhuvi* “ceylanını” (69b-4), *âhuz* “ceylanınız” (69b-5), *âhuzı* “ceylanınızı” (69b-5), *âhum* “ceylanım” (69b-6), *âhumı* “ceylanımı” (69b-6), *âhumız* “ceylanımız” (69b-7), *âhumızı* “ceylanımızı” (69b-7), *âhusı* “ceylanı” (69b-8), *âhusunu* “ceylanını” (69b-9), *âhulâri* “ceylanları” (69b-10), *âhulâriini* “ceylanlarını” (69b-10), *dâdâsi* “babası” (73b-6), *oğlı* “oğlu” (73b-6).

⁴⁷ Jahangir KARİNİ, age., s. 129.

⁴⁸ Jahangir KARİNİ, age., s. 130.

3. HÂL EKLERİ

3.1. İlgî Hâli

Bugün GAYD'nde ilgi hâli eki, ünsüzle biten isimlere *+In / +Un*; ünlüyle biten isimlere ise *+nIn / +nUn* biçiminde eklenir. Söz konusu ekin ünlüsü eserde hep yuvarlaktır.

sânün siman “senin yüzün” (69a-5), *sizün simaz* “sizin yüzünüz” (69-8), *onun simasını* “onun yüzünü” (69a-16), *olarun simaları* “onların yüzleri” (69a-17), *Zeyd'ün siması* “Zeyd'in yüzü” (69a-20).

Eserdeki şahıs zamirlerinden sonra gelen ilgi hali ekini, bugünkü ağızlarla karşılaştırsak yine eserdeki biçimin, Halhal ağzına benzediğini görürüz. Mesela Salmas ağzında *senin etlerin* ⁴⁹, Zencan ağzında *sânin kitabın /sâniy kitabıy* ve Halhal ağzında *senün terefün* ⁵⁰ şekillerinin var olması görüşümüzü destekliyor.

3. 2. Yükleme Hâli

Güney Azerbaycan Türkçesinde yükleme hâli eki ünsüzle biten isimlerden sonra *+I / +U*; ünlüyle biten isimlere ise *+nI / +nU* biçiminde gelir. Eserde ek genellikle düz şekilde bulunmaktadır.

kitabımı (66b-6), *kitabımızı* (66b-6), *kitabını* (67b-1), *sözümü* “sözümü” (76b-2), *movlanı* “mevlayı” (77b-1), *ahunı* “ceylanı” (77b-1), *aynanı* “aynayı” (77b-1), *bändävüzi* “kulunuzu” (68a-12), *bändämi* “kulumu”(68a-14), *bändämizi* “kulumuzu” (68a-16), *bändäsini* “kulunu” (68a-18), *simavı* “(senin) yüzünü” (69a-7), *simavızı* “yüzünüzü” (69a-9), *simasını* “yüzünü” (69a-15).

⁴⁹ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağzı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 204.

⁵⁰ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 255.

Günümüzde olduğu gibi eserde de yükleme hâli eki, bazen teklik ve çokluk 3. şahısların iyelik eklerinden sonra *+n-l / +n-U* şeklinde değil de *+n* biçiminde kullanılmıştır.

kâdrin “(onun) değerini” (67b-1), *bändäsin* “(onun) kulunu” (68a-19), *müjgânun* “kirpiklerini” (76b-4), *çāngin* “pençesini” (76b-4), *simasın* “yüzünü” (69a-16), *simaların* “yüzlerini”, *âhusın* “ceylanını” (69b-9), *bibisin* “halasını” (69b-19), *bibilârin* “halalarını” (69b-22).

Yazarın kaydına göre bazen de yükleme hâli ekini, *+yl* biçiminde (Türkiye Türkçesinde olduğu gibi) söylerler.

Zuleyha’yı “Zuleyha’yı” (77b-3).

3.3. Yönelme Hâli

GAYD’nde yönelme hâli eki ünsüzle biten isimlere *+A*; ünlüyle biten isimlere ise *+(y)A* şeklinde eklenir. Aynı sistemi eserde de görürüz.

kişiyä “adama” (62b-9), *därgahüvä* “kapına, huzuruna” (63b-2), *özimä* “kendime” (63b-3), *kapüvä* “kapına” (63b-3), *kitabüvä* “kitabına” (68a-1), *kitabüzä* “kitabınıza” (68a-2), *kitabimä* “kitabıma” (68a-3), *kaşüvä* “kaşlarına” (70a-4), *dağä* “dağa” (72a-1), *bädḥahä* “bedhaha” (72a-2), *dostüvä* “dostuna” (72a-2), *damä* “dama” (72a-4), *sänä* “sana” (72a-6), *ona* (72a-8), *mänä* “bana” (72a-10), *Zuleyha’yä* “Zuleyha’ya” (72b-4), *ahuyä* “ceylana” (72a-4), *bändäyä* “kula” (72b-6).

3.4. Bulunma Hâli

GAYD'nde bulunma hâli eki *+dA* biçimindedir. Eserde ünlü uyumsuzluğundan dolayı daha çok *+dä* şekli mevcuttur.

oddä “ateşte” (72a-2), *ondä* “onda” (75b-6), *dövründä* “etrafında” (76b-4), *dûşindä* “omzunda” (78a-6), *guşindä* “kulağında” (78a-6), *kabakındä* “önünde” (78b-2).

3.5. Çıkma Hâli

Çıkma hâli eki GAYD'nde *+dAn* ekiyle karşılanır. Burada da ünlü uyumunun sağlam olmadığı için ek daha çok *+dän* biçiminde ortaya çıkar.

ayındän “ayından” (65a-9), *pärvindän* “Pervin'den” (65a-9), *yerdän* “yerinden” (68a-3).

4. İSİMLERDE BİLDİRME (EK-FİİL)

GAYD'nde *-i* fiili ek-fiil olarak bilinir ve hep eklenmiş şekilde gelir. Eserde de aynı durumu görürüz. *-i* ek-fiilinin bildirme niteliğinde farklı kipleri vardır.

4.1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi

pakdur “temizdir” (63a-5), *hätidir* “hattır” (66a-1), *gendür* “geniştir” (64b-2), *yaşşıdır* “iyidir” (66a-3), *tämamdır* “tamamdır” (66b-3), *gövçäkdir* “güzeldir” (67a-2), *ardır* “ayıptır” (74a-2), *eybdır* “ayıptır” (75b-6).

4.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

düşmännäydi “düşmanaydı” (73a-4).

4.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

männäymiş “banaymış” (73a-4), *sännäymiş* “sanaymış” (73a-4).

4.4. Ek-Fiilde Olumsuzluk

Ek-fiilin olumsuz biçimi eserde bugünkü gibi *dägül* (*deyil*) “değil” kelimesiyle yapılmıştır.

Geniş zaman (şimdiki zaman): *bilici dägül* “bilgin değil” (63b-5), *bilicirax dägül* “en bilgin değil” (63b-5), *görici dägül* “gören değil” (42b-3), *yazıcı dägül* “yazıcı değil” (42b-3), *alıcı dägül* “alıcı değil” (42b-3).

5. SIFATLAR

5.1. Belirtme Sıfatları

5.1.1. İşaret Sıfatları

Her bir nesnenin yerine işaret etmek için kullanılır. GAYD’nde en önemli işaret sıfatları *bu* ve *o* kelimeleridir. Ancak eserde sadece *bu* (56b-7) kelimesi kaydedilmiştir.

5.1.2. Sayı Sıfatları

5.1.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Eserde sayı sıfatları dört gruba ayrılmıştır; birler, onlar, yüzler ve binler.

bir, ikki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, səkkiz, doqquz (55a-3), *on, yigirmi, otuz, kırq, əlli, altmış, yetmiş, səksən, doxsan* (55a-5), *yüz, ikki yüz, üç yüz, dörd yüz, beş yüz, altı yüz, yeddi yüz, səkkiz yüz, doqquz yüz* (55a-7), *bir min* “bir bin”, *on min, yüz min, min min* (55b-1).

Bugün de sayı sıfatları eserdeki gibidir, sadece *yigirmi* sayısı bugün *yirmi (iyirmi)* şeklinde söylenir.

5.1.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Eserdeki sıra sayı sıfatları, bugünkü standart yazı dilinin sıra sayı sıfatlarıyla fark taşımaktadır. GAYD’nde sıra sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarına *+Incl / +UncU* ekinin getirilmesiyle yapılır, ünlüyle biten asıl sayılara da *+ncl* şeklinde eklenir; fakat eserde ek *+Imcl / (+UmcU)* biçiminde gelmektedir.

birimci “birinci” (56a-3), *ikimci* “ikinci” (56a-3).

Eserdeki biçim bugün de birçok ağızda kullanılmaktadır. Örnek olarak Halhal ağızlarında ek genelde *m’li* şekliyle kullanılmaktadır.⁵¹ Salmas ağızında da aynı şekli görürüz: *üçümcü*.⁵² Zencan ağızlarında da *m’li* biçim yaygındır: *ikimci*.

⁵¹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 122.

⁵² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 212.

5.1.3. Soru Sıfatları

Her bir nesne veya varlığı soru yoluyla belirten sıfatlara denir. Eserde olan soru sıfatları bugün de kullanılmaktadır.

nă “ne” (56b-8), *nămănă* “ne” (56b-8), *hansı* “hangi” (56b-8), *necă* “nasıl” (56b-8).

6. ZAMİRLER

6.1. Şahıs Zamirleri

Eserde teklik ve çokluk şahısları karşılayan şahıs zamirleri şunlardır:

teklik 1. şahıs: *măn* (56b-3)

teklik 2. şahıs: *săn* (56b-2)

teklik 3. şahıs: *ol* (56b-1)

çokluk 1. şahıs: *biz* (56b-3)

çokluk 2. şahıs: *siz* (56b-2)

çokluk 3. şahıs: *olăr* (*olar*) (56b-1).

GAYD’ndeki şahıs zamirleriyle eserdeki şahıs zamirleri arasındaki fark 3. şahıslarda görünür. Bugün söz konusu zamirler yazı dilinde *o* ve *onlar* biçiminde yazılmaktadır. Burada dikkatimizi çeken teklik 3. şahıs zamirindeki biçimdir. *ol* şeklinde olan bu zamir bugün Güney Azerbaycan ağızlarında yerini *o* biçimine bırakmıştır. Ancak eserde *olar* şeklinde olan çokluk 3. şahıs bugün de birçok ağızda kullanılmaktadır.

6.2. Dönüşlülük Zamirleri

GAYD’nde öz “kendi” dönüşlülük zamiri olarak kullanılmaktadır. Eserde de aynı zamiri görürüz.

özimä “kendime” (63b-3), *özinä* “kendisine” (76a-2).

6.3. İşaret Zamirleri

Eserde işaret zamiri olarak *bu* ve *bulär(bular)* kaydedilmiştir. Bugün söz konusu zamirler yanında *o*, *onlar (olar)*, *hämän* ve *hämin* de kullanılmaktadır.

bu (56b-7), *bulär (bular)* (56b-7).

6.4. Belirsizlik Zamirleri

Eserde bulunan belirsizlik zamirleri bugün de GAYD’nde ve ağızlarda kullanılmaktadır.

nä kädär “ne kadar” (56b-8), *filan käs* “filan kişi” (57a-2).

6.5. Soru Zamirleri

Eserde kullanılan soru zamirleri günümüzde de kullanılmaktadır.

nä “ne” (56b-8), *kim* (56b-8).

7. ZARFLAR

Soru Zarfları

Eserde olan soru zarfları bugün de sık kullanılmaktadır.

nä “ne” (56b-8), *nämänä* “ne” (56b-8), *hansı* “hangisi” (56b-8), *haçan* “ne zaman” (56b-8), *harda* “nerde” (56b-8), *nicä* “nasıl” (56b-8), *näzad* “ne biçim” (56b-8), *hayanda* “nerde” (56b-8).

8. FİİL ÇEKİMİ

Eserin fiil çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri bugün de bazı ağızlarda devam etmektedir.

8.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

teklik 1. şahıs: -*Am*

teklik 2. şahıs: -*sAn*

teklik 3. şahıs: -*ø*

çokluk 1. şahıs: -*ük, -Uğ, -Uğ*

çokluk 2. şahıs: -*sUz*

çokluk 3. şahıs: -*Ar*

käsäräm “keserim” (18a-5), *käsärsän* “kesersin” (18a-5), *käsär* “keser” (18a-5), *käsärük* “keseriz” (18a-5), *käsärsüz* “kesersiniz” *käsällär* “keserler” (18a-5).

Bugün Güney Azerbaycan’ın standart yazı dilinde söz konusu ekler küçük farklılıkla tıpkı eserdeki gibidir; çokluk birinci şahısta ek düz ünlüyle de gelir, çokluk ikinci şahısta ise ek -*sinlz* / -*sUnuz* biçimindedir.

Eserdeki zamir kökenli şahıs eklerini Halhal ağızıyla karşılaştırdığımızda yine söz konusu ağza benzediğini görürüz.

Halhal ağızları⁵³:

teklik 1. şahıs: -Am

teklik 2. şahıs: -sAn

teklik 3. şahıs: -Ø

çokluk 1. şahıs: -ik(-ig), -ük(-üg), -ık(-ih), -ih(uh)

çokluk 2. şahıs: -sUz

çokluk 3. şahıs: -lAr

8.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Görülen geçmiş zaman ve şart kipi için kullanılmaktadır.

teklik 1. şahıs: -m

teklik 2. şahıs: -n

teklik 3. şahıs: -Ø

çokluk 1. şahıs: -k, -h, -k

çokluk 2. şahıs: -z

çokluk 3. şahıs: -lAr

kaçdum “kaçtım, koştum” (8b-1), *kaçdun* “kaçtın, koştun” (8b-1), *kaçdı* “kaçtı, koştı” (8b-1), *kaçduk* “kaçtık, koştuk” (8b-1), *kaçduz* “kaçtınız, koştunuz” (8b-1), *kaçdilär* “kaçtılar, koştular” (8b-1).

Eserde olan bu eklerin biçimi bugün birçok ağızda görünmektedir; fakat Zencan’ın güney bölgeleriyle Hemedan ağızlarında azıcık bir

⁵³ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.160.

değişiklik görünmektedir. Söz konusu ağızlarda teklik 2. şahıs eki *n* biçiminde değil de *y* biçimindedir. Ayrıca çokluk 2. şahısta da ekten önceki ünlü uzundur.

9. BİLDİRME KİPLERİ

9.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

9.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Olumlusu

Eserde mâzî fiilinden amaç görülen geçmiş zamandır, burada görülen geçmiş zaman eki *-d* sesi olarak tanıtılmıştır, *d*'den sonra gelen ünlü ise gaiplik alameti olarak kaydedilmiştir. Söz konusu ünlü 3. şahıslar hariç genellikle yuvarlak biçimdedir. Eski Oğuz Türkçesinde *-d*'li şekilleri bulunan görülen geçmiş zaman eki, 1. ve 2. şahıslarda yuvarlak, 3. şahıslarda ise düz ünlülüdür.⁵⁴ Eserde de aynı durumu görürüz; fakat bazen de düz ünlüyle gelen ek de tespit edilmiştir. Mesela *yazdım* (9a-4). Yazarın kaydına göre ünlüyü düz biçimde telaffuz etmek fasih değildir; *“Bazı Türk oymakları görülen geçmiş zaman kipinde son harften önceki harfe kesre harekesi verirler; fakat böyle bir telaffuz zammeli biçime göre fasih olmayıp yöresel bir şivenin özelliği sayılmaktadır”* (63a-8).

Bugün GAYD'nde ek düzlük-yuvarlaklık uyumuna dayanarak *-dl / -dU* biçimindedir; fakat bazı ağızlarda küçük farklılıklar görülür. Örnek olarak Halhal ağızlarında 2. şahıslarda yuvarlaklık devam etmektedir⁵⁵, *aldun* ve *alduz*. Salmas ağızında düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiştir, mesela *saldım* ve *aparardın*.⁵⁶ Zencan ağızlarında da düzlük-yuvarlaklık uyumuna dayanarak, iki biçimi de mevcuttur, örneğin *aldın / aldıy* ve *aldıyz* gibi.

⁵⁴ Faruk Kadri TİMURTAŞ, Eski Türkiye Türkçesi, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005, s.138-139.

⁵⁵ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 163.

⁵⁶ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 229, 233.

Eserde görülen geçmiş zaman kipinin çekimi şu şekilde görünür:

teklik 1. şahıs: *kaçdum* (8b-1)

teklik 2. şahıs: *kaçdun* (8b-1)

teklik 3. şahıs: *kaçdı* (8b-1)

çokluk 1. şahıs: *kaçduk* (8b-1)

çokluk 2. şahıs: *kaçduz* (8b-1)

çokluk 3. şahıs: *kaçdılär* (8b-1).

Yazarın kaydına göre çokluk 3. şahısta bazen görülen geçmiş zaman ünlüsüyle şahıs ekindeki son ünsüz düşer.

gäldlär “geldiler” (9b-3), *gäldlä* “geldiler” (9b-4).

Çokluk 3. şahıs ekindeki son ünsüzün düşmesi bugün birçok ağızda bulunur.

9.1.2. Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuzu

Eserde olumsuzluk eki fethalı *-m* olarak kaydedilmiştir, bugünkü biçiminden hiçbir fark taşımamaktadır.

gälmädi “gelmedi” (12a-1), *gälmädilär* “gelmediler” (12a-1), *gülmädi* “gülmedi” (12a-2).

9.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

9.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumlusu

Eserde öğrenilen geçmiş zaman için iki farklı ek kullanılmıştır. Bu eklerden birisi *-miş* daha çok 1. şahıslar için, diğer ek ise *-lb / -Ub* şeklinde 2. Ve 3. şahıslar için kullanılmıştır.

teklik 1. şahıs: *käsmişäm* “kesmişim” (58b-1)

teklik 2. şahıs: *käsübsän* “kesmişsin” (58b-1)

teklik 3. şahıs: *käsüb* “kesmiş” (58b-1)

çokluk 1. şahıs: *käsmişüh* “kesmişiz” (58b-1)

çokluk 2. şahıs: *käsübsüz* “kesmişsiniz” (58b-1)

çokluk 3. şahıs: *käsüblär* “kesmişler” (58b-1).

Öğrenilen geçmiş zamanın söylediğimiz biçimde kullanılması bugün de Güney Azerbaycan’ın birçok ağızında yaygındır. Günümüzde eserdeki *-lb / -Ub* ekinin ünsüzü daha çok tonsuz şekilde söylenir. Örnek olarak Halhal ağızlarında⁵⁷ şu şekildedir:

teklik 1. şahıs: *gelmişem*

teklik 2. şahıs: *gelipsen*

teklik 3. şahıs: *gelip*

çokluk 1. şahıs: *gelmişik*

çokluk 2. şahıs: *gelipsüz*

çokluk 3. şahıs: *geliple*

⁵⁷ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 165.

Bazı ağızlarda da *-İp / -Up* biçimi sadece 3. şahıslarda bulunur. Mesela Zencan ve Kaydar ağızlarında şu şekildedir:

teklik 1. şahıs: *gälmışäm*

teklik 2. şahıs: *gälmışän / gälmışäy*

teklik 3. şahıs: *gälip*

çokluk 1. şahıs: *gälmışik*

çokluk 2. şahıs: *gälmışiyz*

çokluk 3. şahıs: *gäliplär*

-mİş eki eserde 1. şahıslar dışında bazen 3. şahıslar için de kullanılmıştır.

käsilmışlär “kesilmişler” (40a-1), *yazmış* (40b-4), *eylämiş* “eylemiş” (41b-1), *pilämiş* “üflemiş” (41a-1), *tovlamış* “kandırmış” (41b-1), *tovlamışlar* “kandırmışlar” (41b-6), *salmışlar* (41b-6).

9.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuzu

Eserde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz biçimi olumsuzluk harfi diye adlandırılan, *m* ile yapılmaktadır. Yazarın kaydına göre ek ünlüsünü (1. şahıslar hariç) *y* sesinden dolayı daralıp *i* ünlüsüne dönüşür. Söz konusu olay bugün de birçok ağızda bulunmaktadır.

gälmämişäm “gelmemişim” (58b-6), *gälmiyübsän* “gelmemişsin” (58b-6), *gälmiyüb* (*gälmiyib*) “gelmemiş” (58b-6), *gälmämişih* “gelmemişiz” (58b-6), *gälmiyübsiz* “gelmemişsiniz” (58b-6), *gälmiyüblär* “gelmemişler” (58b-6).

9.3. Şimdiki Zaman Kipi

9.3.1. Şimdiki Zaman Kipinin Olumlusu

Eserde şimdiki zamanla geniş zaman birbirinden ayrılmamıştır. Türkçede birçok defa şimdiki zaman için geniş zaman eklerinin kullanıldığını görüyoruz. Zaten bir şekil veya zamanın kendisine yakın başka bir şekil veya zaman eki ile ifadesi daima ola gelen bir haldir.⁵⁸ Biz örneklere dayanarak bu iki zamanı birbirinden ayırdık. Eserde söz konusu zamanların iç içe girmesi bu kiplerde kullanılan fiillerin Azerbaycan Türkçesinde şekil ve söyleniş bakımından birbirine çok yakın olmasından da kaynaklanabilir, özellikle Arap alfabesiyle yazılırsa bu benzerlik daha net bir şekilde ortaya çıkar. Örnek olarak كسر şeklinde yazılan bir fiili, hem *käsär* “keser” hem de *käsir* “kesiyor” biçiminde okunabilir. Ayrıca Arapçada muzâri fiili bir işin yapılmakta olduğunu veya yapılacağını gösterir, bu kip hem şimdiki zamanı hem de geniş zamanı içermektedir, dolayısıyla metinde muzâri fiilini görünce hem şimdiki zamanı hem de geniş zamanı dikkate almak zorundayız. Eserde verilen örneklerin türeme kurallarına, şekline ve hangi amaçla kullanılmasına dikkat ederek hangi örneğin hangi zamana ait olmasını tahmin edebiliriz. Mesela eserde şöyle bir açıklama geçer: “*Ne zaman geniş zamanla şimdiki zamandan (muzâri) amaç yakın gelecek olursa, zaman ekinden önceki harfi kesreli yaparlar. Örneğin:*

getmāk (كَيْتَمَك)’in şimdiki zaman şekli gedir (كِير)’de d harfi kesrelidir” (21a-7/8).

Gördüğümüz gibi zikrolunan örnekte şimdiki zaman geniş zamandan ayırt edilmiştir.

Eserde söz konusu zamanın eki *-Ir / -Ur* şeklindedir; fakat ek düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayarak daha çok yuvarlak biçimde görünür. Şimdiki zaman kipi olarak tespit ettiğimiz bazı fiiller:

⁵⁸ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 296.

tapşırur “emanet ediyor” (19b-2), *artırur* “artırıyor”, (19b-2), *bāzānūr* “bezniyor” (19b-4), *düzālūr* “düzeliyor” (19b-4), *uzadur* “uzatıyor” (20a-3), *pozadur* “bozduruyor” (20a-3), *düzäldür* “düzeltiyor” (20a-5), *älädür* “eletiyor” (20a-5), *azaldur* “azaltıyor” (20a-5), *keçirdür* “geçiriyor” (20b-3), *içirdür* “içiriyor” (20b-3), *gedir* “gidiyor” (20a-8).

Bugün GAYD’nde şimdiki zaman eki düzlük- yuvarlaklık uyumuna dayanarak *-(y)Ir / -(y)Ur* biçiminde yazılmaktadır. Birçok ağızda ünlüyle biten fiillere de ek *-Ir / -Ur* biçiminde gelmektedir. Örnek olarak Zencan ve Kaydar ağızlarında şöyle bir biçim ortaya çıkar:

teklik 1. şahıs: *işlirām* (< *işläyirām*)

teklik 2. şahıs: *işlirān / işliräy*

teklik 3. şahıs: *işlir*

çokluk 1. şahıs: *işlirik*

çokluk 2. şahıs: *işliriyz*

çokluk 3. şahıs: *işlillār* (< *işlirlār*)

Halhal merkez ağızında kullanılan şimdiki zaman eki, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *-Ir / -Ur* ekinin aynısıdır.⁵⁹

Salmas ağızında da *-Ir / -Ur* ekinin kullanılmasını görürüz, mesela *başarır, elleşir, geliller* (< *gelirler*).⁶⁰

⁵⁹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 169.

⁶⁰ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 243.

9.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Olumsuzu

Güney Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuz şekli için olumsuzluk eki ile zaman ekinin kaynaşmış biçimi olan *-mİr*⁶¹ /-mUr kullanılır. Bu tarz kullanım eserde de mevcuttur.

getmiräm “gitmiyorum” (24b-5), *getmirsän* “gitmiyorsun” (24b-5), *getmir* “gitmiyor” (24b-5), *getmiruḥ* “gitmiyoruz” (24b-5), *getmirsüz* “gitmiyorsunuz” (24b-5), *getmillär* “gitmiyorlar” (24b-5).

9.4. Gelecek Zaman Kipi

Eserde gelecek zaman terimi altında bir fiil anlatılmamıştır, zaten eserin başlangıcında fiil türleri sıralanırken gelecek zaman kipinden bahsedilmemiştir. Ancak muzâri fiilinin türevlerinden bahsederken yazar şöyle bir ifadeyi kullanmıştır: “*Eğer görülen geçmiş zaman şeklinde olan bir fiilin anlamını geniş veya şimdiki zaman biçiminde söylemek isterlerse, k (kaf-i Arabî) ile yazılan -cäk (جک), -cäḳ (جق) ve -cäḥ (جخ) eklerini, fiilin ekinden önce getirip sonunu da fethalı yaparlar.*”

Bugün GAYD’nde *-acaḳ* / *-äcäk* gelecek zaman eki olarak kullanılır.

1. şahıslarda ekin son sesi iki ünlü arasında kalınca *ḳ* > *ğ* ve *k* > *y* değişimleri ortaya çıkar.

Eserde olan gelecek zaman ekiyle ağızlardaki ekin pek farkı yoktur, metinde teklik birinci şahısta *k* > *y* değişmesi değil de *k* > *g* değişmesi görünür, üçüncü şahıslarda fiilin hikâye biçimi de kaydedilmiştir ve çokluk 1. şahısta ekin ikinci ünlüsü daralmıştır.

teklik 1. şahıs: *gedäcägäm* “gideceğim” (23a-4)

teklik 2. şahıs: *gedäcäksän* “gideceksin” (23a-4)

⁶¹ Yavuz KARTALOĞLU, Hüseyin YILDIRIM, “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri (Editör: Ahmet B. ERCİLASUN), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 207.

teklik 3. şahıs: *gedäcäkdı / gedäcäk* “gidecek(ti)” (23a-4),(23b-1)

çokluk 1. şahıs: *gedäciyük / gedäciyüh / gedäciyūk* “gideceğiz” (23a-4)

çokluk 2. şahıs: *gedäcäksüz* “gideceksiniz” (23a-4)

çokluk 3. şahıs: *gedäcäkdilär / gedäcäklär* “gidecekler(di)” (23a-4),(23b-1)

9.5. Geniş Zaman Kipi

9.5.1. Geniş Zamanın Olumlu Biçimi

Şimdiki zaman bahsinde söylediğimiz gibi eserde geniş zamanla şimdiki zaman tam olarak birbirinden ayrılmamıştır. Muzâri başlığı altında her iki kipin dikkate alınmasını söylemiştik; fakat söz konusu bölümde geniş zamana ait örneklerin sayısı daha çok bulunmaktadır. Eserde geniş zaman eki, *r* sesi diye kaydedilmiştir ve bu kipi görülen geçmiş zamandan türetilmesi öne sürülmüştür.

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman kipi *-ar / -är* ekleriyle karşılanır. Eserdeki kiple bugünkü standart yazı dilinde olan kip arasında, bazı şahıs eklerindeki ünlü yuvarlaklaşmasını göz ardı edersek pek fark görünmez; meydana gelen tek bir fark çokluk 3. şahısta görünür. Söz konusu şahısta ünsüz benzeşmesi olayı ortaya çıkmıştır. Bugün de birçok ağızda çokluk 3. şahısta geniş zaman ekinin ünsüzü *r* sesi, çokluk 3. şahıs ekinin ilk ünsüzü etkisiyle değişip *l* olmuştur. Mesela Salmas ağzında⁶² *öldürelle* “öldürürler”, Zencan ağzında *görällä* “görürler” ve Halhal ağızlarında⁶³ da *bağalla* “bakarlar” örneklerini söyleyebiliriz. Eserde geniş zaman kipi:

⁶² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 241.

⁶³ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 165.

teklik 1. şahıs: *käsäräm* “keserim” (18a-5)

teklik 2. şahıs: *käsärsän* “kesersin” (18a-5)

teklik 3. şahıs: *käsär* “keser” (18a-5)

çokluk 1. şahıs: *käsärük* “keseriz” (18a-5)

çokluk 2. şahıs: *käsärsüz* “kesersiniz” (18a-5)

çokluk 3. şahıs: *käsällär* “keserler” (18a-5).

9.5.2. Geniş Zamanın Olumsuz Biçimi

Eserde geniş zamanın olumsuz biçiminde, *-mAz* (> *-mAs*) eki 2. ve 3. şahıslar, *-mAr* eki ise 1. şahıslar için kullanılmıştır. Günümüzde de aynı ekler kullanılmaktadır.

teklik 1. şahıs: *kaçmărām / kaçmaram* “kaçmam” (23b-4)

teklik 2. şahıs: *kaçmäsän / kaçmasan* “kaçmazsın” (23b-4)

teklik 3. şahıs: *kaçmăz / kaçmaz* “kaçmaz” (23b-4)

çokluk 1. şahıs: *kaçmăruḥ / (kaçmaruḥ)* “kaçmayız” (23b-4)

çokluk 2. şahıs: *kaçmäsüz* “kaçmazsınız” (23b-4)

çokluk 3. şahıs: *kaçmăzlär / kaçmazlar* “kaçmazlar” (23b-4).

Eserdeki biçimle bugünkü biçimi karşılaştırsak, göze çarpan fark 2. şahıslarda ortaya çıkar. Söz konusu şahıslarda olumsuzluk ekinin son sesiyle şahıs eklerinin ilk sesi birbirine benzediklerinden dolayı kaynaşıp daha sonra da bu seslerden biri düşer. Yani *-zs-* > *-ss-* > *-s-* değişmesi ortaya çıkar; *kaçmazsan* > *kaçmassan* > *kaçmasan*.

Eserde zaten *kaçmăzsän, kaçmăzsüz, kaçmässän (kaçmassan)* ve *kaçmässüz (kaçmassuz)* biçimleri de mevcuttur.

Geniş zaman kipinde, yine farklı bir nokta dikkatimizi çekmektedir; eserde 1. şahıslarda *-mAr* ekinin yanında *-mAz* eki de kullanılmıştır. Yazar şöyle bir ifade kullanmıştır: “İki muhatap şahısta *z’nin* söylenmesi ve iki mütekellim şahısta da *r’nin* *z’ye* dönüşmesi daha uygun görünür” *kaçmâzâm* (23b-6) ve *kaçmâzüh* (23b-6) gibi.

Eskiden beri birinci şahıslarda da *-maz*, *-mez* kullanılırdı. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada bu çekimin bugünkünden farkı birinci şahısların *-maz*, *-mez*’le de yapılması ve şahıs eklerindeki değişiklikler dolayısıyla karşımıza çıkan ayrılıklardır.⁶⁴ Güney Azerbaycan Türkçesinde, geniş zamanın olumsuz teklik 1. şahsı için *gelmezem* ve *oğumazam* çekimleri halk ağzında çok seyrek kullanır.⁶⁵ Bugün Güney Azerbaycan’ın standart yazı dilinde ve tanıdığımız ağızlarda *-maz*, *-mâz* eki geniş zamanın 1. şahıslarında olumsuzluk eki olarak kullanılmamaktadır. Örnek olarak *al-* fiilinin olumsuz biçimi standart yazı dilinde *almaram*, *koy-* fiili Salmas ağzında⁶⁶ *koymaram*, *ver-* fiili Halhal ağızlarında⁶⁷ *vermârâm* ve *kal-* fiili Zencan ağızlarında *kalımaram* şeklinde söylenir. Eser diline yakınlık gösteren Halhal ağzında *-maz*, *-mâz* eki sadece 3. şahıslarda kullanılmaktadır.⁶⁸

⁶⁴ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 295.

⁶⁵ Mahmut SARIKAYA, Güney Azerbaycan Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, 268.

⁶⁶ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 242.

⁶⁷ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 166.

⁶⁸ Jahangir KARİNİ, age, s. 166.

10. TASARLAMA KİPLERİ

10.1. Emir Kipi

10.1.1. Emir Kipinin Olumlu Biçimi

Eserde bugünkü gereklilik kipi emir kipi olarak kaydedilmiştir. Metine göre geniş zamanla şimdiki zaman kipinde olan fiillerden önce *gäräg* “gerek” kelimesi gelirse söz konusu fiiller emir şekline girecektir. Bu tür fiilleri gereklilik kipi bahsinde anlatmak daha uygun görünür. Ancak eserde başına *gäräg* “gerek” kelimesi gelen bazı örneklerin biçimi bugünkü emir kipine benzemektedir. Ayrıca 2. şahıslarda, örneklerden önce *gäräg* kelimesi bulunmamaktadır. Çokluk 2. şahısta emir kipini karşılayan *-In / -Un* biçimi yanında *-Uz (Iz)* şeklinin de olması dikkat çekici başka bir noktadır.

gäräg getsün “gitsin” (31a-4), *gäräg getsünlär* “gitsinler” (31a-4), *käs* “kes” (31a-7), *käsüz* “kesiniz” (31a-7), *üz* “yüz” (31b-5), *üzüz* “yüzünüz” (32a-2), *üzün* “yüzün” (32a-4), *käsün* “kesin” (32a-4), *kaluz* “kalınız” (32a-4), *kalun* “kalın” (32a-4).

Yazarın kaydına göre bazen emir kipinin teklik ikinci şahsında, vurgudan dolayı fiilin sonuna *-gilän / -ginän* ekini getirirler. Ayrıca tekil veya çoğul şahısları vurguyla söylemek için *älbättä* “elbette” kelimesi kullanılır.

durgilän “dur, kalk” (33b-1), *görginän* “gör” (33b-2), *älbättä al* “elbette al” (33b-4), *älbättä aluz* “elbette alınız” (33b-4).

Eserde olan 3. şahısların ekleri, bugünkü standart yazı diliyle ağızlarda olan biçimden bir fark taşımaz, ancak eserde ek ünlüsü hep yuvarlak şeklindedir.

Çokluk 3. şahısta *-Uz* biçiminde ekin gelmesi, bugün Güney Azerbaycan’ın yazı dilinde pek görünmez. Zencan ağızlarında söz konusu eke rastlanılmaz, bu ağızlarda ek hep *-In / -Un* biçimindedir. Salmas

ağzında da aynı durumu görürüz. Ancak Halhal ağızlarında⁶⁹-*Un* eki yanında -*Uz* ekinin de kullanılması yaygındır. Söz konusu ağızda ek genellikle yuvarlak şekilde görünür. Bildiğimiz gibi -*Uz*, eski biçimi olan – *UḡUz* ekinden gelmektedir.

Eserde teklik 2. şahsın eksiz biçimi yanında -*gilān* / -*ginān* ekiyle de yazılmasını görürüz. Bu tarz kullanım GAYD’nde yaygın olmasa bile birçok ağızda eksiz biçimin yanında kullanılmaktadır. Yazarın kaydına göre söz konusu ek vurgu veya pekiştirmek amacıyla kullanılır. Eski Türkçede de -*gll* biçiminde olan bu ek teklik 2. şahısta pekiştirmek amacıyla kullanılmış.⁷⁰

Ek Zencan ağızlarında sadece -*glnAn* / -*gUnAn* şeklinde olarak ünlü uyumuna bağlıdır: *görgünān*, *algınan*. Halhal ağızlarında ekin iki şekli var; -*glnA* ve -*glnAn*: *olgina*, *tutgınan*.⁷¹ Salmas ağızında ise söz konusu ek -*ginen*, -*ginan* (-*gina*, *gine*) şeklindedir, örnek olarak: *oḡutturgınan*, *olgina*.⁷²

Eserde emir kipini pekiştirme için başka bir kelime de kullanılmıştır, bu kelime *ālbāttā* kelimesidir. Söz konusu kelime bugün standart yazı dilde veya ağızlarda eserdeki amaçla pek kullanılmaz.

10.1.2. Emir Kipinin Olumsuz Biçimi

Eserde emir kipinin olumsuz biçimi nehy fiili olarak kaydedilmiştir, yazar metnin başında fiilleri sıralarken bu şekilde olan fiili, dört fiil türünden biri olarak yazmıştır. Eserde de bugünkü gibi -*mA*, olumsuzluk eki olarak kullanılmıştır. Ancak çokluk 2. şahısta ekin ünlüsü daralmaktadır.

⁶⁹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 177.

⁷⁰ Ahmet B. ERCİLASUN, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2008, s. 184.

⁷¹ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 176.

⁷² Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağızı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 83-84.

açmă (açma) (34b-2), *açmıyuz* “açmayınız” (34b-2), *atmă (atma)* (34b-5), *atmıyun* “atmayın” (34b-5), *yatmă (yatma)* (34b-7), *yatmăgilân* “yatma” (34b-7), *găzmă* “gezme” (35a-1), *găzmiyüz* “gezmeyiniz” (35a-1), *ălbăttă găzmă* “elbette gezme” (35a-2), *ălbăttă găzmiyüz* “elbette gezmeyiniz” (35a-2), *kurma* (35b-4), *cırma* “yırtma” (35b-4).

10.2. İstek Kipi

10.2.1. İstek Kipinin Olumlu Biçimi

Eserde istek kipi için iki farklı ek kullanılmıştır; biri bugün de GAYD’nde yaygın olan -a / -ă ekidir, öbürü ise emir kipinde kullanılan ektir. Metinde istek niteliğinde olan bütün cümlelerin başına *kaş* “keşke” kelimesi getirilmiştir. -a / -ă ekiyle gelen örnekler:

teklik 1. şahıs: *olām* “olayım” (30a-1)

teklik 2. şahıs: *olāsān* “olasın” (30a-1)

teklik 3. şahıs: *olă* “öle” (29b-2)

çokluk 1. şahıs: *olăh* “olalım” (30a-1)

çokluk 2. şahıs: *olăsüz* “olasınız” (30a-1)

çokluk 3. şahıs: (-a / -ă ekinde örnek bulunmadı).

Emir kipi ekiyle gelen örnekler: *olsun* (30a-1), *olsunlăr* (30a-1).

Çokluk 3. şahsı göz ardı edersek eserdeki kiple bugünkü kip arasında düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu hariç, belirgin bir farklılık görünmez. Ancak kipi olumsuz biçimine baktığımızda söz konusu şahısta da bir değişiklik yoktur.

10.2.2. İstek Kipinin Olumsuz Biçimi

Eserde istek kipinin olumsuz şekli bugünkü gibi *-mA* ekiyle yapılmaktadır.

teklik 1. şahıs: *ölmüyām* (29b-2)

teklik 2. şahıs: *ölmüyāsān* (29b-2)

teklik 3. şahıs: *ölmüyā* (29b-2)

çokluk 1. şahıs: *ölmüyāḥ* (29b-2)

çokluk 2. şahıs: *ölmüyāsüz* (29b-2)

çokluk 3. şahıs: *ölmüyālār* (29b-2).

gülmāsin (30a-2), *gülmāsinlār* (30a-2).

Eserdeki istek kipi ekiyle bugünkü standart yazı dili ve ağızlarda olan ek arasında bir değişiklik bulunmadı.

10.3. Şart Kipi

10.3.1. Şart Kipinin Olumlu Biçimi

Eserde şart kipi için farklı biçimler kullanılmıştır. Birinci tipte görülen geçmiş zaman kipinden önce şart edatı olan *ägār* “eğer” kelimesi getirilir. Fiil şekil açısından hiçbir değişikliğe uğramaz; fakat anlam bakımından yazarın görüşüne göre, görülen geçmiş zamandan ayrılıp gelecek zamana yakınlaşır. Mesela:

ägār gāldi (12b-3).

İkinci tipte, *ägār* edatı istek kipinden önce getirilip file şart hali verilir. Mesela:

teklik 1. şahıs: *ägār satam* (27a-2)

teklik 2. şahıs: *ägär satasan* (27a-2)

teklik 3. şahıs: *ägär sata* (27a-2)

çokluk 1. şahıs: *ägär satah* (27a-2)

çokluk 2. şahıs: *ägär satasuz* (27a-2)

çokluk 3. şahıs: *ägär satalar* (27a-2).

Üçüncü tip, bugün standart yazı dilde ve ağızlarda yaygın olan şart kipidir. Bu biçimde -sA şart eki olarak kullanılır. Söz konusu ek eserde fethalı veya kesreli s olarak tanıtılmıştır. Mesela:

teklik 1. şahıs: *ägär dārsām* “eğer biçsem” (27a-6)

teklik 2. şahıs: *ägär dārsān / dārsün* “eğer biçsen” (27a-6)

teklik 3. şahıs: *ägär dārsā* “eğer biçse” (27a-6)

çokluk 1. şahıs: *ägär dārsāh* “eğer biçsek” (27a-6)

çokluk 2. şahıs: *ägär dārsüz* “eğer biçseniz” (27a-6)

çokluk 3. şahıs: *ägär dārsālār* “eğer biçseler” (27a-6).

Dördüncü tip ise geniş zaman ve *ägär* edatının bir arada gelmesiyle ortaya çıkar. Örneğin:

ägär görärdi “eğer görürdü (görseydi)”, *ägär kaçmazdı* “eğer kaçmazdı” (14a-6).

Yazar şart kipinin her dört türünde *ägär* edatını kullanmıştır.

Bugün Güney Azerbaycan’ın standart yazı dilinde şart kipi olarak kullanılan biçim -sA ekiyle gelen kiptir. Söz konusu kipi kullanılması ağızlarda da diğer kiplere göre daha çok yaygındır. Günümüzde birinci ve dördüncü tiplerin kullanılması yaygın olmasa bile, örnekleri bulunur,

mesela Salmas ağzında *eger bu günahkar oldı*.⁷³ İstek kipinde olan biçimin kullanılması işlektir. Mesela Zencan ağızlarına bu tarz kullanıma rastlarız; *âyâr gälä* “eğer gelse”. Halhal ağızlarında söz konusu biçim kaydedilmemiştir. Ancak bu ağızla eserde olan ortak özellik -sA ekiyle gelen biçimde ortaya çıkar. Eserde söz konusu biçimde 2. şahıslarda şart ek -sU şeklindedir. Aynı durumu bugün Halhal ağızlarında da görürüz; *açsun* “açsan”, *vırsun* “vursan” gibi.⁷⁴

10.3.2. Şart Kipinin Olumsuz Biçimi

Şart kipinin olumsuz biçimi eserde -mA ekiyle yapılmıştır. İstek kipinde olan biçimde olumsuzluk ekinin ünlüsü daralmıştır, -sA ekiyle gelen biçimde de 2. şahıslarda şart eki yuvarlaklaşmıştır.

ägär gälmädi (12b-3), *ägär içmiyä* “eğer içmese” (28a-5), *ägär içmiyäsän* “eğer içmesen” (28a-5), *ägär içmiyäm* “eğer içmesem” (28a-5), *ägär içmiyäh* “eğer içmesek” (28a-5), *ägär yatmäsä* “eğer yatmasa” (29a-1), *ägär yatmäälär* “eğer yatmasalar”, (29a-1), *ägär yatmäsun* “eğer yatmasan” (29a-1), *ägär yatmäsüz* “eğer yatmasanız” (29a-1), *ägär yatmäsam* “eğer yatmasam” (29a-1), *ägär kaçmazdı* “eğer kaçmazdı” (14a-6).

⁷³ Bilgehan A. GÖKDAĞ, Salmas Ağzı, KaraM Yayınları, Çorum, 2006, s. 237.

⁷⁴ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 173.

10.4. Gereklilik Kipi

10.4.1. Gereklilik Kipinin Olumlu Biçimi

Yazarın kaydına göre gereklilik kipinde olan fiil kuralları aynı istek kipinde olduğu gibidir. Eserde söz konusu kipi türetmek için, istek kipinden önce *gäräg* “gerek” kelimesi getirilmiştir. Ayrıca emir kipi bahsinde anlattığımıza göre bu kip emir kipi olarak da kaydedilmiştir.

teklik 1. şahıs: *gäräg biläm* “bilmeliyim” (30b-2)

teklik 2. şahıs: *gäräg biläsän* “bilmelisin” (30b-2)

teklik 3. şahıs: *gäräg bilä* “bilmeli” (30b-2)

çokluk 1. şahıs: *gäräg biläh* “bilmeliyiz” (30b-2)

çokluk 2. şahıs: *gäräg biläsüz* “bilmelisiniz” (30b-2)

çokluk 3. şahıs: *gäräg bilälär* “bilmeliler” (30b-2).

Bugün Güney Azerbaycan Türkçesinde de gereklilik kipi için genellikle *gäräk* kelimesi kullanılır; fakat son zamanlarda yazı dilinde Türkiye Türkçesinin etkisiyle *-mAII* gereklilik kipi ekinin kullanılmakta olduğu da görünür⁷⁵. Ağızlara baktığımızda da genellikle gereklilik kipi için *gäräk* kelimesi kullanılmaktadır. Mesela Halhal ağızlarında *gerek ola* “olmalı” ve *gerek eke* “ekmeli”⁷⁶; Zencan ağızlarında ise *gäräk (göräk)* *gedä* “gitmeli” ve *gäräk oğuya* “okumalı” örneklerini verebiliriz.

10.4.2. Gereklilik Kipinin Olumsuz Biçimi

Gereklilik kipinin olumsuz biçimi diğer kipler gibi *-mA* ekiyle yapılmaktadır. Burada da olumsuzluk ekinin ünlüsü daralmıştır.

⁷⁵ Mahmut SARIKAYA, Güney Azerbaycan Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, 292.

⁷⁶ Jahangir KARİNİ, Erdebil İli Ağızları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 179.

teklik 1. şahıs: *gäräg kalmiyäm* “kalmamalıyım” (31a-2)

teklik 2. şahıs: *gäräg kalmiyäsän* “kalmamalısın” (31a-2)

teklik 3. şahıs: *gäräg kalmiyä* “kalmamalı” (31a-2)

çokluk 1. şahıs: *gäräg kalmiyäh* “kalmamalıyız” (31a-2)

çokluk 2. şahıs: *gäräg kalmiyäsüz* “kalmamalısınız” (31a-2)

çokluk 3. şahıs: *gäräg kalmiyälär* “kalmamalılar” (31a-2).

11. FİİLLERDE SORU

Eserde fiillerin soru şekli için *-mI* eki kullanmıştır.

filan kəsi gördünmi? “falan kişiyi gördün mü?” (57a-2).

Günümüzde GAYD’nde *-mI* / *-mU*, soru eki olarak kullanılsa bile ağızlarda kullanılmamaktadır. Aslında bugün Azerbaycan Türkçesinde soru vurguyla ortaya çıkar. Eserde söz konusu ekin kullanılmasına rağmen ona yakınlık gösteren Halhal ağızlarında bu ek bulunmamaktadır.⁷⁷ Dolayısıyla iki dönem arasında olan en önemli farklılıklardan biri ortaya çıkar.

⁷⁷ Jahangir KARİNİ, age, a. 138.

12. BİRLEŞİK FİİL KİPLERİ

Eserde fiillerin sadece hikâye birleşik çekimine ait örnekler tespit edilmiş, rivayet ve şart birleşik çekim örneklerine rastlanılmamıştır.

12.1. Hikâye

Eserdeki birleşik çekimlerde fiilin hikâyesi için asıl kip üzerine *i-* fiilinin *-di / -dU* görülen geçmiş zaman kipi getirilir. Bugün de standart yazı dilde ve ağızlarda aynı durumu görürüz.

12.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bu kipte *-Ub* ekinden sonra gelen *-di* eki daha çok vurgu amacıyla kullanılmıştır.

käsübdı “kesmişti” (58a-2), *gälübdı* “gelmişti” (58a-2), *käsilübdı* “kesilmişti” (58a-4), *käsmiyübdı* “kesmemişti” (58a-5), *käsilmiyübdı* “kesilmemiş” (58a-5), *gälmiyübdı* “gelmemişti” (58a-5), *almışdı* “almıştı” (60a-7), *almışdılar* “almışlardı” (60a-7), *almışdun* “almıştın” (60a-7), *almışdız* “almıştınız” (60a-7), *almışdum* “almıştım” (60a-7), *almışduh* “almıştık” (60a-7).

12.1.2. Şimdiki Zaman Hikâyesi:

ölürdi “ölüyordu” (59b-8).

12.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi:

görärdı “görürdü” (13b-7), *diyärdı* “derdi” (13b-7), *bilmäzdi* “bilmezdi” (14a-3), *olmazdı* (14a-4), *kaçmazdı* “kaçmazdı” (14a-6), *gälmäzdi* “gelmezdi” (14a-6), *demäzdi* “demezdi” (14a-6), *yatmazdı* (59b-8).

12.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Bu kipte *-dl* eki gelecek zamanın hikâyesini göstermekten ziyade vurgu belirtisidir.

gedäcäkdî “gidecekti” (23a-4), *gedäcäkdilär* “gideceklerdi” (23a-4).

12.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

baḥaydı “bakaydı” (13b-5), *baḥmäyäydi* “bakmayaydı” (13b-9), *gälmüyäydi* “gelmeyeydi” (14a-3), *görmüyäydi* “görmeyeydi” (14a-4).

12.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

baḥsaydı “baksaydı” (13b-5), *baḥmäsäydi* “bakmasaydı” (13b-9), *yatmasaydı* (14a-6), *gälsäydi* “gelseydi” (60a-2).

13. SIFAT- FİİL EKLERİ

13.1. -An

Eserde ism-i fail diye adı geçen bu tür kelimeler, aslında etken çatılı fiilden yapılan sıfat fiildir.

yazän (*yazan*) “yazan” (37a-1), *ḳazan* (37a-3), *yanan* (37b-1), *ḳanan* (37b-1), *toḫliyän* “kandıran” (37b-3), *toḫiyän* “dokuyan” (37b-3), *gedän* “giden” (38a-1), *yatan* (38a-3), *eyliyän* “eyleyen” (38b-2), *piliyän* “üfleyen” (38b-2), *därmüyän* “biçmeyen” (38b-4), *ḳalmıyan* “kalmayan” (39a-2), *pilämiyän* “üflemeyen” (39a-4), *baḥan* “bakan” (40b-3).

13.2. -miş / -mUş

Eserde ism-i mefûl diye anlatılan bu örnekler aslında edilgen çatılı fiilden yapılan sıfat fiildir.

käsilmiş “kesilmiş” (40a-3), *yazılmış* (40a-3), *kazılmış* (40b-4), *atılmış* (40b-4), *satılmış* (40b-4), *kurulmuş* (40b-4), *därilmiş* “biçilmiş” (40b-4), *eylänmiş* “edilmiş” (41b-2), *pilänmiş* “üflenmiş” (41b-2), *tovlanmış* “kandırılmış” (41b-2), *oĥunmuş* “okunmuş” (41b-2).

14. EDATLAR

14.1. Cevap Edatları

Eserde “evet” anlamına gelen *hă* ve *hăyă*, cevap edatları olarak tespit edildi. Yazar bu edatların, Zencan Türklerine ait olduğunu söyler. Bugün de aynı edatlar Zencan ağızlarında kullanılmaktadır.

14.2. Bağlama Edatları

14.2.1. Sıralama Edatları

vă: o durdı vă äglăşti “o durdu ve oturdu” (73b-4), *dădăsi kaçdı vă oĥlı* “babası ve oĥlu kaçtı” (73b-6).

14.2.2. Cümle Başı Edatları

ägăr: ägăr dărsăm “eğer biçsem” (27a-6), *ägăr satam* (27a-2).

15. ÜNLEMLER

Bugün daha çok şaşkınlık gösteren bir ünlem eserde katdedilmiştir.

vah “vay” (70b-9).

SONUÇ

Üzerinde çalıştığımız eser, yazarının ifadesiyle İran'ın veliahdı *Müzafferi'd-Din Mirza*'nın buyruğu üzere yazılmış bir dil bilgisi eseridir. Eserin dili Farsçadır. Bu tezde eserde kullanılan yöntem değil dil özellikleri incelenmiştir. Bunun için eserdeki bütün Türkçe dil malzemeleri fişleme yoluyla tespit edilmiş ve bugünkü standart yazı dili ve bazı ağızlarla karşılaştırılmıştır. Eser Halhal ve yöresi (Erdebil) ağızlarına dayanarak yazılmıştır. Eserdeki dil malzemeleriyle bugünkü Halhal ağızlarına baktığımızda başlıca şu ortak özellikleri tespit ettik:

1. Teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra yükleme veya yönelme hali ekleri gelirse η (n) > v değişimi ortaya çıkar: *dārgahüvā* “(senin) dergâhına” (63b-2), *kapuvā* “kapına” (63b-3).

2. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda kullanılan şart eki genellikle yuvarlaktır: *dārsün* “biçsen” (27a-6), *dārsüz* “biçseniz” (27a-6).

3. Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki için *siz* biçiminin yanında *süz* şekli de kullanılır: *ölmiyäsüz* (29b-2), *käsärsüz* “kesersiniz” (18a-5).

4. Görülen geçmiş zaman çekiminde teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri daima yuvarlaktır: *kaçdun* (8b-1), *kaçduz* (8b-1).

5. Çokluk 2. şahıs emir eki her zaman yuvarlak ünlölüdür: *käsüz* “kesiniz” (31a-7), *kalun* “kalın” (32a-4).

6. Çokluk 2. şahıs emir eki hem n 'li hem de z 'li biçiminde gelmektedir: *üzüz* “yüzünüz” (32a-2), *üzün* “yüzün” (32a-4).

7. *vur-* fiilinin yuvarlak biçimi yanında *vır-* şekli de kullanılmaktadır.

8. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda iyelik ekleri yuvarlak ünlüyle gelir: *kālbün* “kalbin” (64b-2), *kaşun* “kaşın” (65a-1), *bändävüz* “kulunuz” (68a-11).

9. Yapım eki olan *-maḥ*, *-maḫ* ve *-māk* eklerinin her üç biçimi kullanılmaktadır: *gālmāk* “gelmek” (45b-1), *yatmaḥ* “yatmak” (46b-4), *donmaḫ* “donmak” (45b-2).

Eserin diliyle Halhal ağızlarının arasındaki başlıca farklılıklar da aşağıdaki gibidir:

1. Eserde kalınlık-incelik uyumunun birçok yerde bozulmasına rağmen, Halhal ağızlarında söz konusu durumlarda kalınlık-incelik uyumu sağlamdır: *yazār* “yazar” (17a-3), *baḥāydi* “baksaydı” (13b-3), *ḳazān* “kazan” (37a-3), *ḳurtulmādi* “kurtulmadı” (12b-3), *bilmaḥ* “bilmek” (5a-4), *dostlār* “dostlar” (6b-4), *damä* “dama” (72a-4), *oddä* “ateşte” (72a-2).

2. Eserde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan bazı durumlar Halhal ağızlarında bulunmaz: *tapşırur* “emanet ediyor” (19b-2), *görici* “gören birisi” (42a-5), *huşlı* “zekâlı” (43b-1), *özim* “kendim” (63b-3), *sözümi* “sözümü” (76b-2), *dägül* “değil” (42b-2).

3. Halhal ağızlarında görülen geçmiş zaman çekiminde sadece teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri yuvarlaktır; fakat eserde 1. şahıslarda da yuvarlak ünlü bulunmaktadır: *ḳaçdum* “kaçtım” (8b-1), *ḳaçduḫ* “kaçtık” (8b-1).

4. Halhal ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman eki *-lp*, *-Up* biçimindeyken eserde *-lb*, *-Ub* şeklindedir: *käsübsän* “kesmişsin” (58b-1), *käsüb* “kesmiş” (58b-1).

5. Halhal ağızlarında geniş zamanın olumsuz biçiminde 1. şahısların yanı sıra 2. şahıslarda da *-mAr* şekli kullanılmaktadır; fakat eserde *-mAz* (*-mAs*) biçiminin de kullanılmasını 1. ve 2. şahıslarda görürüz: *ḳaçmāzsän* “kaçmazsın” (23b-6), *ḳaçmāzsüz* “kaçmazsınız” (23b-6), *ḳaçmāzäm* “kaçmam” (23b-6), *ḳaçmāzüh* “kaçmayız” (23b-6).

6. Halhal ağızlarında soru eki kullanılmamasına rağmen, eserde *-ml* soru eki olarak kaydedilmiştir: *gördünmi* “gördün mü?” (57a-2).

7. Halhal ağızlarında şart kipi için sadece -sA eki kullanılırken eserde söz konusu kip için farklı tipler kullanılmıştır: *ägär görärdi* “eğer görürdü (görseydi)”, *ägär satam* “eğer satsam” (27a-2), *ägär gäldi* “eğer geldi” (12b-3).

8. Teklik üçüncü şahıs zamiri eserde *ol* (56b-1) ise bugün Halhal ağızlarında *o* şeklindedir.

KAYNAKÇA

AVŞAR, Erkan; **Arap Gramerine Giriş**, İstanbul, ELİF Yayınları, 2004.

AYDIN, Şadi; **İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Katalogu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2008.

Emid, Hasan; **Ferheng-e Farsî-e Emid** (Emid'in Farsça Sözlüğü), Tahran, Emir Kabir Yayınları, 2004.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Türk Dili Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, 2007.

ERCİLASUN, Ahmet B. "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi", **Dil Araştırmaları**, Sayı:1, Ankara, 2007, s. 17.

ERGİN, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2009.

Esra, KARABACAK; **Ahmet Cevdet Paşa Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmaniyye**, Ankara, TDK Yayınları, 2007.

FERZANE, Muhammet Ali; **Mebanî-ye Destur-e Zeban-e Torkî** (Türk Dil Bilgisinin Esasları), Tahran, Ferzane Yayınları, 3. Baskı, 1973.

GÖKDAĞ, Bilgehan A.; **Salmas Ağzı**, Çorum, KaraM Yayınları / 16, 2006.

GÜLENSOY, Tuncer; **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1. Baskı, 2007.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları. Ankara, 3. Baskı, 2008.

KARİNİ, Jahangir, **Erdebil İli Ağızları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin; “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri** (editör: Ercilasun Ahmet B.) Ankara, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2007.

TÜRKAY, Kaya; **Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisan-i Türkî**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

KORKMAZ, Zeynep; **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 4. Baskı, 2010.

KORKMAZ, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, TDK Yayınları, 2. Baskı, 2007.

ÖZKAN, Nevzat; **Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

SARIKAYA, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1998.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul, Alfa Yayınları. 12. Baskı, 2009.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, Ankara, Akçağ Yayınları. 3. Baskı, 2005.

Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, Ankara, TDK Yayınları, 1. Baskı, 1999.

Türk Lehçeleri Grameri, editör: Ercilasun, Ahmet Bican, Ankara, Akçağ Yayınları. 1. Baskı, 2007.

Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yayınları, 10. Baskı, 2005.

EKLER

در پیش چون پیش می‌رفت از قاعده تازه ز دست
 که در مرتبه نوزدهم را بر حدیث و فقه می‌نویسند
 که در سر قاعده باشد و در وجود یک نفر می‌نویسند
 چنان که از اسلوب خود می‌نویسند و در هر یک
 را به نام برت کفر قضاوت می‌نویسند و در هر یک
 نیز به صورتی که می‌نویسند و در هر یک
 با نیز یک نفر می‌نویسند و در هر یک
 با نیز یک نفر می‌نویسند و در هر یک
 از قضاوت که بر مذهب در هر یک
 و استعمال به مذهب در هر یک
 با نیز یک نفر می‌نویسند و در هر یک

کتابخانه ای که در قاعده را تحریر دارند و در هر یک
 نیز به صورتی که می‌نویسند و در هر یک
 با نیز یک نفر می‌نویسند و در هر یک

روز اول و اول نایب

م

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد از حمد و مع حمد و ال محمد و ال
سید و ویشانیان و صورت و نقد و و
محسنت چاکه **ش** ز احمد نامه یکیم و
همه عالم در یکیم غنای غرض
که کلمات لغت ترک چون کلمات لغت عرب
اسم است و فصلت و حرف اصول افعال
زبان ترک بر چهار قسم است ماضی مضارع
و نهی و استمرار و دو قسم است مصدر و

از

و غیر مصدر مصدر از همسایه است
که در آخرش لفظ یک یا تین یا پنج باشد بنا
با صطلح تریز یا ت که آنها در یک و ماقبوس
کاف و قاف همیشه مجامعت میکنند چنان
یک و ماقبوس که هر گاه یکی از آنها را از حلقه
کلیه بیه از معنی اصلی و اول آن بماند زایل
نشود اگر چه فی الجمله تغییر یافته چنانکه شکر و کثیر
و تحویل مشبه عبارت از آن تغییر یافته است
چون قیاق و کوریک و پلایع یعنی که نخستین و
دین و دست است شاهرگاه ماقبوس از آخر
تا چاقی برداری قیاق میانه یعنی که برانصاف است

واستیت پرونده فعل امر شود و شخص
 اول زمان نه است حال زمان حیات بداند
 غیر مصدر آن اسمی است که یکی از این الفاظ
 آن نباشد مثل دشت که بمعنی سنگ است و
 او که آتش است و یا اینکه برده باشد لیکن اگر
 از آنست پس دارای معنی اصلی و اول آن کلمه
 تمامه زایل شود چون در جمله که حدس است
 اگر کلمه را از آخرش حذف کنی مرجع میشود
 که زبان ترک اندر و گوشت است و تخمین
 سوماتی که مشهور است هرگاه ماقبل از آخرش
 برود و میماند که در ترک آب گویند مثل توجا

لله

که شک است بعد از حذف توجا میماند که
 ترکا بمعنی سیر مقابل که نسبت پس از این الفاظ
 در این صورت علامت مصدر و موقوف آنها
 مصدر میگویند مصادر را چون نسبت به غیر مصدر
 بسیار کم است آن ثانیه قس در این کتاب
 بعد از اسکان خواهم نوشت لیکن غیر مصاحبه
 بسیار کمی کنایه این اوراق ندارد اگر دوست
 و استطاعت حاصل شود بعون الله تعالی و قوت او
 بنور یاریت گفت قابل نظم و مبوب میگویم
 عبارتی از امور در بنویس تا و قاتل حریف در زبان
 ترک بر دو نوع است علامت و غیر علامت آنچه

علامت باشد مثل زنجیر نام و سکون را
 که علامت جمع غایب است خواه در آخر اسم
 باشد و خواه در آخر فعل و سیم ما که علامت
 سکون و صده است خواه در آخر فعل باشد و خواه
 در آخر اسم مثال هر دو در فعل کوزد و در
 و کوزد یعنی دیدیم و دیدیم و در اسم
 دو ستر و کتاب یعنی دو ستر و کتاب بن
 سیم مذکور در ترکی که در آخر اسم باشد
 سکون است و اگر در آخر فعل باشد مفتوح است
 یا مضموم و بسکن در زبان فارسی همیشه
 مفتوح است خواه در آخر اسم باشد یا فعل اگر چه

این علامت را در آخر اسم و فعل
 و در آخر اسم و فعل و در آخر اسم و فعل
 و در آخر اسم و فعل و در آخر اسم و فعل
 و در آخر اسم و فعل و در آخر اسم و فعل

از و سیم را حرف و علامت گرفته اند لیکن مقوله
 بصواب و مقتضای سید و قاعده است که اینها
 هر دو اسم ضمیر باشند حرف آن حرف غیر
 علامت چون لفظ به و یا به یا با و صلیح اصل
 خبر و زنجیر که هر دو را در مقام جواب
 و بعضی از آن استعمال میکنند چنان افعال را بجهت
 و کثرت منافع آنها در محاوره و کتب معتدله
 باید دانست که اصل افعال مضارع است
 تحت معنی آن و تقدم زمانش بر افعال مضارع
 در عربی و فارسی و ترکی افضل نامی شریف است
 و بهترین فعل امر را هم در زبان ترکی از آن نامیده اند

از شاه تاسی بعد از این بیجا خواهد پس
 تقدیم این آن از سایر افعال او ای و انب است
 فعل ماضی را چنانکه در لغت عرب بنابر شهر تو
 از مصدر بنا میکنند همچنین در ترکی نیز از مصدر مشتق
 می سازند اگر چه مصدر را از فعل ماضی گرفته اند
 اصح قول این است بنابر ادلا که ذکر آنها باعث طول
 کلام و نامناسب این مختصر مقام است صیغه
 در ترکی مثل زبان فارسی شش است و برای
 غایب یکی خود یکی جمع و دوبرای مخاطب یکی
 مفرد و یکی جمع و دوبرای تکلم یکی و صده و یکی بیاع
 ذکر و نوشت و تشبیه و جمع در ترکی چون فارسی باشد

تذکره

فوقین آنها در لفظ و گفتگو از این کلمات دیگر
 می شود چنانکه می گویند یکی کثرت و یکی کمیت
 زنده و دورت عورت کورد و غیره پس چنان
 زن دیده به همین قیاس باید فهمید با صیغه
 و کلامی در زبان ترک چنانکه در زبان عرب صیغه
 مفرد غایب از مقام تشبیه و جمع غایب بجهت
 بودن عدد و قبل از فعل استعمال نکنند چون یکی
 او غایب گشته یعنی دوری است و او چنان
 باشد یعنی دوری است و نگاه کرد قاعده است قبل
 ماضی از مصدر است که صیغه مفرد غایب آن را
 از مصدر می گیرند باین قرار که علامت مصدر را از

جمع نمائند چنانچه که شش کاهی در پار و از صفی
 جمع غایب لغی میان لام و راز یا و می نمایند
 لا ریکوید چون آید بر لغی گرفته که جمع غایب
 ماضی الماق است که لغی که تن باشد و کاهی یا یا
 حذف نمیکند چنانچه در کله بر که جمع غایب لغی
 از کله است کله لا و کله لا ریکوید حذف نمائند
 آید و بعضی اوقات با وجود حذف یا راز را
 نیز میانه از نه کله لا و کله لا ریکوید بر می آید
 با رسیه در آخرش بعضی را و بجهت بیان فتحه لام
 در مفرد مخاطب یا را که علامت غیبت است از خسته
 مفرد غایب داشته نون ساکنی بعد از دال علامت

کاف

ماضی است آورده و دال مضموم نمیکند مثل
 لغی آمدی در جمع مخاطب ماضی را به وجهی که بعد
 حذف یا از خسته مفرد غایب کاهی را آورد
 بقیش را که دال باشد ضمیه سه ش کله لغی
 بعضی گفته اند که جمع مخاطب را از ضمیه و مخاطب
 نمیکند مثل زبان عرب تبدیل نون با محبت این
 قول با دلی در خصوص معنی صفات نه از ماضی
 تفاوت نمیکند و تکلم و صده را نیز از مفرد غایب
 می کنند بر ماضی می سازد که علامت تکلم است
 آن بعد از برداشتن یا که علامت غیبت است که
 دال نیز به لغت می نمایند چون کله هم لغی آید

و در تکلم مع الف بعد از حذف یا غیبت از آخر خود
 حرف آخر خبری را آخر عبارت مصدر آن ماضی است
 آن آورده باز دال را مضموم میکنند و ضحی نیست
 که در تکلم مع الف فعل ماضی مضارع علامت آن
 تابع علامت مصدرش و مطابق حرف آخر است مثلاً
 اگر حرف آخر آن کاف باشد علامت تکلم مع الف هم
 کاف میشود و اگر قاف است یا غار علامت او را هم
 قاف میآورند نه چنانکه کلمه که معنی آیم مصدرش
 کلمه که معنی آید و قافه قیاسی که میگویند و مصدرش
 قافحان است که که میگویند باشد و یا تیغ یعنی خواب
 و مصدر آن یا تیغ است یعنی خوابیدن علامت

تکلم مضارع آن شانه تاس خواهد آمد و هرگاه
 آخر فعل ماضی دال باشد بعد از آوردن الیک علامت
 فعل مضارع اجتماع مشکی و تکرار میشود و بعد از دال
 اصلی را چون که ساکن و سابق است دال ثانی از غایب
 میکنند مثل دال که ماضی را دالغ است یعنی چشیدن
 او غایب مذکور را دالغ شکرانه ایماضی بر می شود
 چون دال و دالون و دالوز و دالغ یعنی چشیدن
 چشیدن پیچیده چشیدن هرگاه آخر فعل ماضی
 مشروط باشد دال بر لزوم را دالغ و نقل مقید
 تبار نموده اجتماع مشکی و تکرار حاصل میشود
 اولی که ساکن و سابق است در دویم دالغ غایب

لیکن در کتاب دال را نیز نویسد که اشتباه
 نباشد و انکهلی وجود عبارت بکلید را بنویسد و در
 هم نوع خوانده میشود که باز را یکی دال میاید
 بجهت اینکه وجود عبارت بسیار لازم است
 امکان حفظ آن ضرورت است چنانکه بخوبی در
 گفته اند علامته لا تحذف مثل کتبه میاید
 یا ته میاید یعنی فته اند اخت خوابیه که مصداق
 اینها کتبه و یا تاج و یا تاج است این ادغام
 نیز در همه صیغ اینها میاید چنانکه در لغت میاید
 هم میگوید که در زبان ترکی عبارت لغت است چنان
 ماضی شیش از دال که علامت است میآورند و چنان

در کتاب

این بر سکون اصلی میاید چنانچه در کلمه میاید
 فارسی که ماضی کلک معنی آمدن است کلمه میاید
 میگوید تا آخر یعنی نیاید و یا نه در کلمه میاید
 فارسی که ماضی کلک است یعنی خدین کلمه میاید
 میگوید یعنی نخندید بهین قیاس است سایر الفا
 ماضی در لغت لیکن در لغت مصداق چون بعد از آوردن
 سیم لغت اجتماع ششین شود و ادغام هم میگوید
 ما قبل سیم اول قعد دارد با ر یکجهت فصل
 ستانین بعد از سیم اول که حرف لغت است میاید
 مثل کلمه کلک در کلک که معنی نیاید است و قاعده
 در قاعده آن که معنی نمیگوید است و سخن میاید

همه مصادر را در فعلی کردن آنها و نفس بر افعال
 و اسم فاعل و اسم مفعول در جای خود انشا
 ذکر خواهد شد هرگاه بر فعل ماضی است شرط
 آورده از آن شرط یا جزا قرار بدهد یعنی
 مضارع میشود اما ماضی خواهی مثبت باشد خواه منفی
 باشد در مثبت میگوید اگر کلمه ی قوز تولدی یعنی
 اگر آمده خاص شد و در منفی اگر کلمه ی قوز تولد
 یعنی اگر نیامده خاص نشد سبب اگر که معنی آن شرط
 حرف شرط است این صیغ مزبور از زمان ماضی
 منع شده بزمان استقبال نزدیک شده لیکن
 در لفظ ماضی تعبیری حاصل میشود و مثبت باشد یا منفی

مگر اینکه مراد از حرف شرط که اگر است معنی لو
 شرطیه باشد آن وقت باز ماضی از جنس ماضی نمی
 شرط واقع شده است قبل از دال که علامت
 ماضی است میآورند و ماضی آن باز اگر که حرف
 آخر فعل ماضی است بجهت مناسبت با کسور میکنند
 و گاهی بجهت خفت فتح میدهند و گاه میگویند که
 محله پیش از یا از مزبور بجهت کفشد اشتقاق
 ماضی در سکونش میآورند پسین مزبور که به نحو
 و گاه کسور شده آخر ماضی در سکون اصلی خود
 باقی بماند و در ماضی که جزا واقع شده است را
 ساکنه همه با آخر آن قبل از دال که علامت است آورده

در این باب

و آخرش را مفتوح نمایند این حرف شرط اول
در مقام ثبات و در مقام اثبات نمیکنند
شال از ماضی با جماع که معنی نگاه کردن است
و از ماضی کو را یک که دیدن است چنین میشود
اگر با جمعی که خبر خا و فتحش با بخشیدنی که پس
و فتحش کو زدی یعنی اگر نگاه میکرد دید در ماضی
نفعی که فعل شرط است یا در پسین یا بعد از حرف
نفعی میآورند و در جزاء از ماضی و از پسین بعد از
نفعی آورده بدل با جمعی میکنند چنانکه در ماضی
شال که شسته میکنند اگر با جمعی یا بخشیدنی
کو زدی یعنی اگر نگاه میکرد دید حرکت با

باز از ماضی و از پسین بعد از
نفعی میآورند و در جزاء از ماضی و از پسین بعد از
نفعی آورده بدل با جمعی میکنند چنانکه در ماضی
شال که شسته میکنند اگر با جمعی یا بخشیدنی
کو زدی یعنی اگر نگاه میکرد دید حرکت با

یا اگر

یا خواهم باشد یا پسین بقدر است که در ماضی
ثبت و گذشت و گاهی ماضی نفعی که شرط واقع
شده دوبار آورده اول به افتوح و دوم به
ماکن و پسین نفعی که با قبل یا اولیت بجهت
یا کو میکنند چون اگر کلییدی یا ماضی
اگر نیاید نه است چنانچه در زبان فارسی گفته
اگر اصل همه اودات شرط است و معنی آن
و لو آمده در مقام هر دو واقع شود چنین
در ترکیب که مصلح این عصر است که اصل
اودات شرط است هم در مقام استعمال آن هم
استعمل شود و سایر کلمات شرط در جایش

باز از ماضی و از پسین بعد از
نفعی میآورند و در جزاء از ماضی و از پسین بعد از
نفعی آورده بدل با جمعی میکنند چنانکه در ماضی
شال که شسته میکنند اگر با جمعی یا بخشیدنی
کو زدی یعنی اگر نگاه میکرد دید حرکت با

ان شاء تعالی ذکر خواهد شد فعل ماضی در بیان
 ترک برنش نوع است لازم است یا متعدی
 متعدی هم بر دو نوع است معلوم است یا مجهول
 از لازم در زبان ترک مثل زبان عرب مجهول نیاید
 و هر یکی از این قسم یا مثبت است یا منفی لازم از فعل
 است که مفعول بخواهد معنی آن بعد از فاعل نقل
 بجزئی نه داشته باشد که او در نهایت آن فعل
 به غایت برساند مثل یا نه یعنی خواهد بود متعدی
 است که مفعول بخواهد معنی او در تمام شدن
 بعد از تصور فاعل بقدر دیگر و متمم آنست محتاج
 باشد چون زید که گاهی باز از معنی زید که کار او است

الکافی

اگر گوئی زید یا زدی یا نه پس بعد از فاعل که گویند
 و زید باشد نقل نبوده شده و مطلق میگردد یعنی
 در وقت ذکر نمودن زید یا زدی مشکلا و فاعله
 میاید که زید چیزی را نوشته است معلوم است
 که فاعلش در کلام نه که روشن و مشخص معلوم و معین
 بتفصیل باشد یا اگر ذکر نشود بنوعه و باجمال معین
 و معلوم باشد مثال نوع اول که نشانی از فاعل
 گمانی یا زدی و یا زید را میدهد معلوم شده که گویند
 کتاب غایب است مجهول است که فاعلش در کلام
 ذکر نشود و نه معلوم شود مثل کتاب یا زید
 یعنی کتاب نوشته شده در این مثال از معلوم

نشد که نویسنده که باشد زید است بخصوص یا
 غایب است یا مخاطب یا مستحکم یا این صیغه فعل
 ماضی معلوم گذشته احتیاج با عاده ندارد لکن
 صیغه فعل ماضی مجهول را بیان لازم است صیغه
 مجهول از فعل ماضی آنست که یک لام ساکنی بعد
 از حرف آخر فعل ماضی و پیش از علامت آورد
 و آخرش را کسور نماید مثلاً از بارزدی که معلوم است
 مجهول بارزدی میاید بجز از آنجه که حرف فعل است
 و سکون لام یعنی نوشته شد این فعل مجهول از باب
 تیرشش صیغه چنانچه شالشی بارزدی میاید
 بارزدن بارزدی بارزدی بارزدی بارزدی نوشته

شد نوشته شد نوشته شد نوشته شد نوشته شد
 شد نوشته شد هرگاه آخر فعل ماضی که از او
 مجهول نیاکنند لام باشد بعد از آوردن
 لایکه علامت مجهولیت اجتماع شلشی و کسور اصل
 میشود لکن لام علامت را قبل بنویس که با لام
 مناسب دارد و نماید چنانکه در مجهول الکی
 یعنی گرفت و سالی که انداخت اندکی و سالی
 گفته میشود یعنی گرفته شد و انداخته شد و همچنین
 آخر فعل ماضی الف باشد نیز لام علامت مجهولی
 بنویس که در چون تولادی یعنی کول خورد که
 مجهول تولادی باشد یعنی کول زد و در فعل

مجهول سیم بی را بعد از علامت مجهولی می آوردند
 چون از لکدی یعنی نوشته شده اگر چه از فعل لازم
 چنانکه ذکر شد مجهول نیامده است لیکن در فعل لازم
 وقتی که منظور نظر وقوع آن فعل بوده تعیین فعل
 مخصوصه مراد نباشد لام ساکنی در آخر فعل آورده
 در نقطه شبیه مجهول میانیه جهت شباهت آن در معنی
 مجهول در مقصود نبودن تعیین فاعل مثل مائده ی
 یعنی خواب واقع چنانکه در فعل ضعیف مجهول دارد
 از مصدر هم مجهول آمده است علامت مجهولی مصدر
 نیز همان لام ساکن است که در فعل می آوردند و هر چه
 در فعل ذکر شده در مصدر مجهول نیز هست مثال مصدر

فعل

مجهول از یا زمان مثلاً که بعضی نوشته است یا زمان
 می باشد یعنی نوشته شده فعل مضارع را نیز
 در زمان ترک چون فعل ماضی آن چنانکه در زمان
 شش ضعیف دارد و دو برای غایب و دو برای مخاطب
 دو برای تکلم تواری که در فعل ماضی مذکور شده مثلاً از
 یا زمان فعل مضارع یا زیر یا زلای یا زرسین
 یا زرم یا زرق یعنی می نویسد می نویسید می نویسی
 می نویسید می نویسید می نویسیم در ترکی هم چون فارسی
 و عربی فعل مضارع از فعل ماضی نمیکنند یا می
 که منفرد غایب از آن منفرد غایب فعل میگویند
 باقی ضعیف های آن از آن منفرد غایب میگویند

چنانکه در ماضی معلوم کردید قاعده استفسار است
 و ال دیار را که علت میسند از آخر آن
 را که معلوم است با آخر آن کای ال دیار آورده و در
 مستحق نماید چنانکه مذکور شد و در جمع غایب است
 باز کله را که علت جمع غایب است و در فعل
 مذکور شد با آخر مفرد غایب میآورند و در اصل
 که علت مضارع است لام قبضه نموده و لام که
 او غایب نماید و شده و بخوانند لیکن در کای
 لام او تکرار می نویسد که معلوم شود و در حرف
 در مفرد مخاطب سین مضبوطه معلوم بانوی ساکنی که
 از کله سن باشد با آخر مفرد غایب میآورند و در جمع

لا

مخاطب سین مضبوطه بار از مضبوطه ساکنی که
 میآورند و در مستقیم و در هم ساکنی با آخر میآورند
 و باقیش را که حرف مضارع است فتح میسند
 و در مستقیم مع انحراف یکسان حرف علت مضبوطه
 این فعل است چنانکه در ماضی عرض شد با آخر میآورند
 و در اصل را که علت استقبال است و باقی است
 مضبوطه میسند اگر چه اصل مضارع ساکنی که
 و در تبه تبه توضیح میفرمیدم اگر کله که مضبوطه
 بر بدست فعل مضارع میاید که کله کله کله کله
 کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله
 کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله
 کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله کله

و او پیش از آن حرف تجانس بجهت میان صفت
 با قبل می آید و یک و او در نور در نقطه گفته نشود
 چون که سوز و کرم و اگر آن مضارع را در
 باینون بلام باشد جایز است که را علامت مضارع
 در دو صیغه تکلم بجز حرف آخر المضارع فاعله
 و او غامضی چنانکه در کرم و کلوزج می آید و می آید
 تکلم و کلوزج می گویند بجهت بلام و در کرم و کلوزج
 یعنی می بینم و می بینم کرم و کلوزج بجهت بلام
 و در بلام و بلام و بلام و بلام و بلام و بلام
 و می بینم بجهت بلام و بلام و بلام و بلام
 مضارع حرف می باشد که عبارت از آن دو

و یا ساکنی است که حرکت با قبل آنها از مضارع خود
 باشد فصیح است که الفی با آخر المضارع قبل
 از آن را که علامت استقبال است یا و زید چنان
 در آن و سالار و قاج که مضارع از آن ماقول
 و قاجان که بعضی گفته اند ان و کرمین
 و سالار و قاجار می گویند و در مضارع دو
 و ویران که بعضی می آید و زدن است و
 و ویران می گویند و هرگاه آخر مضارع با
 ساکن و با قبلش فاعله یا را قبله او نموده
 خاور را مضموم می کنند چون او خور و تو خور
 که مضارع از او خیمای و تو خیمای است یعنی

خواندن و نیدن هرگاه آخر فعل مضارع را
 معلقه یا نون و خودش هم در عدد و حرف و نشانی
 برشته باشد و او ساکنی در آخر آورده و
 او را مضموم نمایند چنانکه در مضارع تا پیش
 و از ترمانی که بعضی سپردن و زیاده اند تا پیش
 و از تر و میگویند و همچنین است هرگاه آخر فعل مضارع
 نون و یا لام ساکن و یا فشان را و مجع باشد چنانکه
 در مضارع برنگ که زیت کردن است و دوز و دوز
 که راست شدن است و دوز و دوز و میگویند
 آخر فعل مضارع تا منقطه باشد و یا قبل آن
 ساکن و کاف فارسی باشد همان تا راقب

نور

معلقه نمایند چنانکه در مضارع که یک که بعضی نشانی
 تا آخر و او را به ال معلقه بدل کرد و یکد میگویند
 و هرگاه یا قبل آن تا منقطه است و از مجع باشد
 باز تا را به ال بدل معلقه نمایند و او ساکنی هم
 پیش از علامت مضارع آورده آخر مضارع را
 بجهت نسبت و او مضموم میکنند چنانکه در مضارع
 او را تا نانی که در از کردن است او را و میگویند
 بقلب نمودن تا منقطه است ال معلقه و در مضارع
 پوز تا نانی که بعضی هم زدن و محو کردن است پوز و
 گویند باید ال تا پیش ال و هرگاه یا قبل آن
 لام ساکن باشد باز تا را به ال قبل کرده و مضموم

میکنند چون دور لنگ که راست کردن است
 در مضارع غش و زلزله و در مضارع الکک یعنی
 بخت کردن لکه و در مضارع از التاج که یعنی کم
 کردن است از لکه بگویند و هرگاه با قبل تا در برون
 را را ماضی سکنه و با قبل از اهرم جیم فارسی باشد
 باز او را بدل قبل کرده مضموم میکنند چنانکه در
 مضارع کچر تک و ایچر تک که اندر این نوشتند
 هستند کچر و ایچر بگویند و هرگاه آخر فعل
 مضارع را را ماضی باشد بعد از آوردن را ماضی
 که علامت مضارع است در آخر آن دو را جمع شده است
 شلین و تکرار حاصل شود چنانکه در چهار صیغه اولیای

لکک

و بعد و را و و بی ساکن است بجهت عدم امکان ادغام
 کرده هر دو باقی میماند چون کور و کور لک و کور لک
 و کور لک یعنی میخند یعنی میسند لک در دو
 سکنه چون هر دو را میخورند اولی را ساکن
 کرده در و بی ادغام میماند چون کورم و کورم
 نیم و بسیم و جاز است که در این دو صیغه تکلم
 ادغام نمیکنی بگوئی کورم و کورم و اگر در ادغام
 مضارع را مان استقبال از یک بحال باشد آخر
 او را که با قبل علامت مضارع باشد کسور بخون کیه
 کسور دال یعنی برود و در کیه که مضارع کسک و یعنی
 میماند و در نهی این فصل مضارع نیم نمی را کرده و داده

مضارع بكون خود بر سبک و در هرگاه آخر مضارع
از حرف باشد باشد درین وقت حرف اصلی که
بعد از آن است خود که در جای خود میماند
در منفی که که دال شکور و نزدیک بحال است کمتر
میگردد یعنی نیز در که در شش و الا از باب
آورده بودند بعد از آوردن حرف نفی که میگویند
و کسر و ادل آنرا بر کشته بجای خود آمده و آخر
مضارع که تا باشد ساکن باشد و هرگاه که است
که ماضی است که است یعنی خواستن تا آخر مضارع
ماضی بر بزرگ هر فعل مضارع پا و زنده یعنی ماضی
میشود و علامت مضارع که را امله باشد بهمان

یا

رسمی باشد و تا دو صنف است که باقی میماند لکن در آنها
محدود می شود چنانچه در کیده تا آخر میگویند است
کیده است و کیده را است و کیده کیده است
کیده و سوز است و کیده ماضی است و کیده
خواست برود و خواسته برود و خواستی برود
برود خواستم برودم خواستیم برودیم و کیده
بعد از حذف با رسمیه نیز در آخر مضارع در فاعل
باقی میماند چنانکه ذکر شد و درین صورت که کیده است
مضارع آمده باشد کای دو صنف است که
سوز که با این امله مضارع و و اول و اول ساکن باشد
با آخر مضارع آورده را علامت است و از آنکه

آنکه مضارع از حرف دیگر قبضه باشد دوباره
 آوردن کلمه سون حرف اصلی بجا می خورد و نموده
 و سکون اصلی آن که در مصدر و ماضی بود بر یکدیگر
 استهلاقی گشتن استهلاقی گشتن از بعضی خواست
 برود و خواسته برود و گشتن گشتن در اصل
 کیده و کیده لایحه بعد از آوردن کلمه سون
 آنها را و علامت ماضی حذف شده و تا که به ال
 قبضه گشته بود و عود کرده ماکش چنانکه اگر نخواهند
 یک فعل مضارع یعنی فعل مضارع بکنند لفظ بکن بکن
 عربی یا حتی یا حتی در هر سه لغت هم عربی و سکون
 با خواندن ماضی فعل از علامتش آورده و آخر از آن سون

نموده و یک بار رسیده بر جهت پان فته آخر باو
 لایحه بکنند و در تکلم و در بکان و قاف و فاف
 هر یکی بوده باشد فته بید بند و در تکلم مع غیر
 این حرف را قبل یا بعد نموده کرده و اداسکن
 میان علامت تکلم مع الغیر و برزیده آورده
 جیم را بجهت مناسبت یا بدل کیده همانند مثال
 آنچه مذکور کیده بکنده کیده بکنده بکنده
 بکنده بکنده بکنده بکنده بکنده بکنده
 یعنی خواهی رفت خواهند رفت خواهی رفت خواهند
 رفت خواهی رفت خواهند رفت و گاهی اول
 و یا را که علامت فعل مضارع در این وقت از دست

غایب حذف میکنند چون کیده و کیده و کیده و کیده
در نقلی فعل مضارع بعد از آوردن حرف نفی که نیم
مستوفیه باشد با قرآن را اهل ماکه که علامت
مضارع است را بر وجهی بماند آخر مضارع مان
میشود در وضعه مخاطب را بر وجهی بماند و در
و در تکلم را را بر وجهی بماند در حال خود بماند
چون قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر
یعنی کزید کزید کزید کزید کزید کزید کزید کزید
و جایز است که در وضعه مخاطب هم زار را در
بکشند و در دو تکلم هم را اهل ماکه را بر وجهی
باشد چنانکه در مثال فرموده قاجر قاجر قاجر قاجر

قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر
از اهل ماکه را بر وجهی بماند در وضعه مخاطب را
کمی چون قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر
و گاهی در بعضی مضارع الفی بعد از نیم نقلی بماند
چنانکه در قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر
و در صورتی که بعد از نیم نقلی الف آورند میشود
که در وضعه جمع غایب بعد از لام را در وضعه مخاطب
مخاطب بعد از نسبی خطاب و در وضعه تکلم و عده
بعد از اعراس مضارع نیز الفی با ورنه چنانکه
در قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر
و قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر قاجر

قلب شده باشد در نفسی او حرف اصلی او
باز بجای خود عود می نماید چنانکه در نفی کیده
کثیر نمی گویند و الاش چون از آن موقوف قلب شده بود
باز تا بجای خود بر میگردد در نفی مضارع نزدیک کمال
که نه کور شده میم نفی کور می شود بغیر از آنکه آخر آن
ساکن شود و هرگاه آخرش از حرف قلب شده باشد
اصلی عود نماید تفسیر دیگر در انضارع خواهد شد
چون کثیر کثیر کثیر کثیر کثیر کثیر کثیر کثیر کثیر
یعنی نفیر و نفیر و نه نفیر و نفیر و نه نفیر و نه نفیر و نه
باید دانست در نفی مضارع یک لبر اول کلامه بسته تا
آورده معنی ماضی که در اوله برگاه حرف نفی را که

九

کیم است باخر کله استی کی ماضی است لاحق
 کسند چنین بگویند استی کیده استی بر کیده
 استی و کیده سن استی و کیده سوز استی و
 کیم استی و کیم لعین استی بر و دخواست
 بر و نه استی بر و نه استی بر و نه استی
 بر و نه استی بر و نه استی بر و نه استی
 قبل از نفی بود همان طور گفته شود بغیر در او
 بعد از آوردن حرف نفی حاصل می شود چاکه محو شده
 و هرگاه میم نفی را باخر مضارع محو سازند یا مضبوط
 بعد از حرف نفی و پیش از رسته آوردن میم نفی را
 یا کمور کرده و حشر مضارع بازشل بارضا

منفی ناکن شود استی کلمه استی بر کلمه از استی
 کلمه سن استی و ز کلمه استی و م کلمه استی و
 کلمه یعنی خواست یابد خوانند یابد خواستی
 خوانست یابد خوانستم یابم خوانستم یابم
 در ثبوت این مضارع در دو صیغه نکره بار رسیده
 در منفی هم از آن دو صیغه بار آمده از نه چنانچه
 ذکر کرده و هرگاه آخر مضارع از حرفی باشد
 باشد حرف اصلی عود نماید چنانکه در استی یابد
 بگویند استی کلمه یعنی خواست زده تا که به
 قلب شده بود برکت چنانکه هرگاه کلمه استی را بر
 مضارع قبل حرف آخر آن حرف به باشد یابد

جاز است که بار رسیده را با الف قلب کرده و در
 جمع غایب مضارع مخاطب بعد لام لر و سین سن هم
 الف می یابد و نه چنانکه در استی یابد و نه خواست
 بگویند تا آخر بگویند استی یابد استی یابد
 استی و ن از اسان استی و ز باز اسوز استی
 باز ام استی و ج باز ج و در استی دور
 استی دور یعنی خواست باشد و در استی دور
 استی دور خواست بزند و همچنین در نون نون
 مضارع وقتی که هم الفی را تا آخر آن به آخر کلمه رسیده
 باز بار رسیده قلب یافته و بعد از لام لر و سین
 سن در صیغه جمع غایب مضارع مخاطب الف می یابد و نه

اگر در سوز اگر در سم اگر در سج یعنی اگر بچسند اگر
 بچسند اگر بچسبی تا آخر و جایز است که در هر دو
 سین دویم را قلب بواورد و فتح سین اول را
 بناسبت و او بدل نصیب بچسند چون اگر در سون
 و در سگام مع الفیر یعنی از طوالب ترک سین را
 منضم کرده و او سیم بعد از سین را بچسند
 مثل اگر کفشوخ یعنی اگر بچسند و اگر حرف فصل
 مضارع را از حرف بدل آورده باشند حرف است
 بعد از آوردن سین فرموده و نموده بجای خود
 میاید چون اگر کتسه در کیده که دانش از نام فاعله
 قلب شده بود و باره در ستم شرط تا بجای خود

از:

برکت و این تنصیه وقتی میانشد که مضارع شرط
 واقع شود و اگر جزا بشود در حالت خود باقی ماند
 تغییر نمی باید چنانکه اگر میله کیده اگر دانه رود و
 حرف شرط را بر مضارع منفی یا ور نه را بر جمعه
 که از را از جمله علامت قلب شده است از دو صنف
 غایب میماند از نه و را از جمله را از دو صنف است
 نهانند و یا مضمر بعد از نیم نفی یا ور نه و در جمعه
 صنف غایب و مخاطب با رسته نیز بعد از یا و فرموده
 آورده و نیم نفی را در صنف جمعه بناسبت
 که برکتند مثل اگر بچسند اگر بچسند اگر بچسند
 اگر بچسند سوز اگر بچسند اگر بچسند اگر بچسند

اگر نیا باشد اگر نیا شامی اگر نیا شامی اگر نیا شامی
 اگر نیا شامی و اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 نیز حرفه باشد با رسمیه را جایز است با
 قلب نموده و در صنف جمع غایب و مفرد مخاطب بعد
 از لام که و سین س الفی با و نه چنانکه در شت
 شرط مذکور شد چنانکه در اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 اگر نیا شامی و اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 با نیا شامی اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 مثل شرط شت در شرط منفی هم مثل از بار رسمیه سین
 مهله آورده یا از حذف می کنند و هم نمی نفعه خود
 بر کرده و در بار احکام تفاوت در میان شت و منفی

و

نه از ذکر کرده مثال آنجا کرده شت چون اگر نیا
 اگر نیا شامی و اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 با نیا شامی و اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 مثل صناع از حرفی قلب شده باشد درین دو صورت منفی
 حرف اصلی خود کرده بجای خود میاید مثل یک میگوید
 اگر نیا شامی و اگر نیا شامی و اگر نیا شامی
 کید که شت اینها است از آنجا بد شده بود در
 خود کرده بجای خود آمده چنانکه در شت نوشته شده این
 تغییرات در مثل صناع و منفی است که شرط واقع شود
 هرگاه جواز شود در حالت و صورت خود باقی نماند
 صورت او تغییر نیاید چنانکه میگوید اگر نیا شامی و اگر نیا شامی

تیر در جمیع احکام چون فعل تثنی و مطابق است
مثلاً شش درشت کر که بید کر که بید کر که بید سن
کر که بید سوز کر که بیل کر که بیج یعنی باید باشد
تا آخر در معنی بود کر که قر فانیه تا آخر یعنی بزرگ
باید از افعال مسماویه گفته و لفظ کر که با دو هم کاف
فارسی که اولاً مضارع و دومی ساکن و را امر علیه
مفعول در میان آنهاست در مقام اثبات بعضی گفته
باید است در فارسی بجای لام امر عرب و عوض
لا زایل نیست در مقام نفی و فعل مضارع شست را که
کر که در سر دارد امر غیب میگویند و بهمه یضغ
فعل مضارع و فعل مشوید چاک که شست بخون ام

५६१

امد در جوابی که از ایشان صفیه فایب غایبه و
 صفیه شکم داخل میکند و فعل مضارع نمی را که در
 در صورت فعل نمی میگوید چون که فایب که
 فایب را که فایب سن که فایب نور که فایب
 که فایب یعنی فایب فایب فایب فایب فایب
 و فعل نمی نیز اگر فعل از حرفی قبله باشد
 حرف او با نوشته بجای خود میآید چون که کیستون
 و که کیستون معنی و اصل اینها که ذکر شده است
 دیگر احتیاج به ذکر ندارد اما حاضر در ذکر کرد
 صفیه چنانکه یکی را بران خود مخاطب و یکی را بران جمع
 مثل کنش گوزن بریده که هر دو امرند از آنکه

نفع کاف علیٰ معنی بریدن تشنه و جمع مذکر و
در امریکان است از قرآن کلمات دیگر و مقام
فرق آنها از همه یک معلوم و غیره خواهی نه صفت
حاضر از فعل مضارع ^{نامبرده و افزوده} شب تاب یکشنبه باین طرز
که منفردش را از منفرد غایب فعل مضارع ^{یکشنبه}
و جمعش را از منفرد خود دیگر نه قاعده التثنية
اینست که را ^{مهمله} را که علامت فعل مضارع است
از آخرش بریدارند و آخرش را ساکن میانه
چنانکه از او زر که مضارع او زر نما و معنی
شمار کردن است امر حاضر او زیاده تقصیر
و سکون را بر جمع معنی شمار کردن و جمعش را و

بار رسیده باشد آخر امر حاضر در مفعول مستخرج
 و با ما نوشته می شود و در جمیع بار بر بوزن
 یا بر تخیلی مضموم کشته فقه ماقبل یا که آخر است
 بجهت نسبت یا بجهت بدل شود چنانکه امر حاضر
 از ایله که مضارع ایله یک معنی کردن و پیکر
 مضارع پیکر است یعنی پیکر ایله ایله ایله
 و پیکر پیکر و همچنین هرگاه آخر مصدر فعل مضارع
 و خود شش حرف به باشد باز آخر امر حاضر
 جمع قلب یا مضموم شده و حرکه ماقبل یا اگر ضمه
 یا فتح باشد بدل بجهت می شود و در آخر حرف مد الف
 و و او است هرگاه آخر مضارع و مصدر شش یا

این در مضارع است
 و در ماضی و مستقبل
 و در امر و نهی

باشد بغیر از ضمه دادن یا بغیر دیگر نخواهد شد
 چنانکه امر حاضر از تولا و او خور و تو خیر که
 مضارع تولا و او خور و تو خیر است
 کول زدن یا بیدن خواندن و باطن میاید تولا
 تولا و او خور و تو خیر و تو خیر و تو خیر
 باقلش یعنی کول زدن یا بیدن خواندن
 یا فید و عاز است که و او را یا قلب کرده و
 خود باقی مانده چنانکه در او خور و تو خیر و تو خیر
 که بعد از و او یا مضموم می آورند و کاهی
 کلن کبر کاف فارسی و فتح لام و سکون نون
 با آخر مصدر امر حاضر بجهت تا که معنی ال می کنند

لیکن در جمش نیاید و در کل یعنی است
 گاهی لام فاعل کل را بنویسند و گاهی
 پس اگر خواهند هر دو منفرد و جمع را تا که نماید
 البته بر آنها آورده البته آل البته آورده
 البته کثیر و کثیره و بعضی را اعتقاد است که امر حاضر
 از انصراف مخاطب نمیکند چنانکه در عربی چنانست
 معنی این که هر دو مخاطبند در میان این اقوال
 رخصت بنا کردن و مشتق نمودن فاعلی که شمرند و
 از باشد ندارد فعل نهی حاضر را در زبان ترکی چون
 امر حاضر و صیغه باشد یکی برای منفرد و یکی برای
 جمع تنیّه و جمع مذکر و مؤنث در آن یکسان است

در جمش نیاید و در کل یعنی است
 گاهی لام فاعل کل را بنویسند و گاهی

فرا

فعل نهی حاضر را در زبان ترکی چون امر حاضر دو
 صیغه باشد یکی برای منفرد و یکی برای جمع
 و تنیّه و جمع مذکر و مؤنث در آن یکسان است فعل
 نهی حاضر را نیز بنا بر قول معروف و مشهور از فعل
 منصرف غایب نمیکند منفردش را از منفرد او
 و جمش را از منفرد خودش قاعده استثنای است که
 را در جمله را که حرف استقبال است از آخر جمله
 مستقبل بریدارند آخرش را ساکن کرده و بهم
 منصرفه که علامت نهی است با جمش میآورند و
 رسیده بجهت بیان فتح بهم که در آخر است بیستم
 می کنند و در صیغه جمع را از صیغه که علامت جمع

مخاطبات با غیر خود نمی حاضر آورده با رسته
 منبر و راه را بدل می نمایند و او ساکنی بعد از این
 آورده و یا را با نسبت و او مضموم و بی
 نسبت یا کسور میانه چون آنچه اچو بی
 باز کن باز نمید که مشتق از آخر مضارع اچا
 یعنی باز کردن و گاهی را بمعجمه علت را در جمع
 قلب و او میانه چنانکه در امر حاضر که شش
 است امیون میانه از میانه ازیده و در آخر نمی حاضر
 نیز چون امر حاضر لفظ کل که حرف تاکید است آورد
 معنی او را تاکید میانه شود و یا نه میگوید یا نه
 کل یعنی خواب این تاکید مخصوص مفردات و هرگاه

خوابند که هر دو مفرد و جمع را تاکید میکنند
 البته بر آنها آورده میشود در گذشته و گزین میگویند
 البته گذشته البته گزین میگویند البته گذشته گزین
 البته گذشته گزین میگویند اگر چه کلمه البته از کلمات لغت
 عرب است لیکن حال در زبان فارسی و ترکی استعمال شده است
 مشترک محسوب نظر این در عبارت فارسی در
 بسیار است حتی بعضی از کلمات این سه زبان در
 استعمال شده بر تبه معروف و مالوف در آن زبان
 که معنی و ترجمه آن کلمه در آن زبان معروف و غیر معروف
 می که در پس در این صورت آن کلمه را از آن زبان
 شمرده و او را لغت مشترک میگویند چنانکه لفظ

تسج و سجه که هر دو از الفاظ عربی در فارسی
و ترکی هم گفته میشوند بطوریکه دیگر ترجمه آنها
در این دو زبان تروک شده لفظ خاصی نام
مخصوصی برای تسج در آنها معروف و معلوم نشده
و هرگاه با قبل حرف آخر یعنی حاضر حرف به بوده باشد
جایز است که در مفرد او با اسمیه را با الف
قلب نمایند مثلاً در اسمیه یعنی آویزان کن اسماء
میکویند در ساعی قورمه یعنی ساعت را کوک کن
قورما و در کافه فی حیرمه یعنی کافه را پاره کن
حیرما اسم چاکمه سابقاً مرقوم گردید بر دو قسم است
مصدر و غیر مصدر و تالیف هر دو را در اول

بار

کتاب بیان کردم غیر مصدر هم بر دو قسم مشتق
و غیر مشتق که او را جامه هم میگویند مشتق است
که اگر کلمه بسته شده و دلالت کند بر ذات و حد
که معنی مصدری باشد مثل کلن آئینه که از کل
که مضارع کلک است مشتق شده و معنی ذات
که تصف باشد باشد و غیر مشتق آن است
که باین طور نباشد یعنی مشتق از کلمه دیگر نباشد
و دلالت بر ذات و حدش نمیکند یعنی یا
دلالت بر وحدت نهانند چون ایستیمک
یعنی شنیدن و یا بر ذات نهاد دلالت دارند
مثل کشی یعنی مرد بورک یعنی کلاه و اسم مشتق

از روی تسبیح و استغفار پنج قسمت اول
 اسم فاعل دویم اسم مفعول اسم صفت ششم چهارم
 صیغه بانه پنجم فعل تفضیل اسم فاعل را در این
 ترک چون فارسی و صیغه باشد یکی مفرد و یکی جمع
 مذکر و مؤنث تثنیه و جمع در آن یکسانست فرق میان
 آنها با قرینه مقام و از کلمات دیگر معلوم شود اسم
 فاعل را هم افضل مضارع معلوم می باشد مفرد
 از مفرد غایب او و جمعی را از مفرد خود شش فاعله
 اشتقاق است که را در جمله علت را از آخر
 فعل مضارع برداشته نون ساکنی با آخرش لا
 نموده هرگاه ماقبل نون منزه مستوج باشد فاعله

بانه

سیدهند و در جمعی از کلمه اگر که علت جمع است
 با آخر مفرد آورده جمع نیکنند چنانکه از یازده
 که مضارع یازمان است اسم فاعل سیاه یا رنگ
 و یا زلف نویسنده نویسنده کمال و کمالی انسان
 آخر اسم فاعل و نون میاورند مثلاً در قازان
 و قازان قازان و قازان یعنی کنده و کندن
 و کاهی میشود در این صورت میان لام زیر النون
 میاورند چنانکه در یازمان را زان را میگویند
 زیرا شدن این العناد اسم فاعلیست که قبل
 آخر آن حرف به باشد هرگاه آخر اسم فاعل
 نون بوده باشد بعد از آوردن نون که علت

اسم فاعل است اجتماع نون و کمر میشود لهذا
 الفی میان دو نون آورده در فاعل و میان فاعل
 و مفعول میگوید یعنی فاعله و سوزنده هرگاه
 مضارع الف یا و او بوده باشد بعد از آوردن
 نون علامت اسم فاعل به حرش آن الف و و او
 قلب یا و تحالی شده باقل آن جهت مناسبت
 کسور میشود چنانکه اسم فاعل از تولا و تولا
 توبیس و توین میآید یعنی کول زنده و با فاعله
 و در ضمیمه جمع اسم فاعل اکثر اوقات لام را
 که علامت جمع است بنون قلب نموده و نون
 علامت اسم فاعل را که اول و ساکن است بجای

نویسند

اجتماع شلین در نون علامت اسم فاعل او فاعله
 با لام را در تلمات می نویسند چنانکه در جمع
 که اسم فاعل از کتیم است کیده تکریمه نون
 میگوید یعنی رونده کان کمر و قتیله الفی قبل از
 نون علامت اسم فاعلی و همچنین الفی بعد از
 لام را آورده باشند در آن وقت لام را که
 نمی نویسند چنانکه در یاز اکر میگوید یا زانا
 در فاعله یا چا نارد و یا تکریم یا تکریمه
 نویسد کان و کزنده یا خوانند یا هرگاه
 آخر مصدر اسم فاعل مفتوح و بعد از او با
 در ضمیمه بوده باشد در مضارع آن باء را حذف

میکنند در وقت اشتقاق اسم فاعل از آن
 مضارع و حذف را و علامت استقبال در
 باره بر بوزن عود نماید بعد از آوردن فاعل
 اسم فاعلی آنها را قبل یا نموده آخر اسم فاعل
 که با قبل یا باشد کمور نمایند در اسم فاعل
 ای و پس از این و پس از این میگویند یعنی کنه و پس
 کنند و اگر نخواهند اسم فاعل را منفی کنند
 میم نفی را با یا منفی میسازند آخر اسم فاعل
 و فاعل علامت آوردن میم را بمناسبت یا کمور
 و آخر اسم فاعل را ساکن میسازند چنانکه در منفی
 در آن در آنکه اسم فاعل از در آنکه است یعنی

یا

بعد از این در میسازند میگویند و در اسم فاعل
 ای و پس از این و پس از این میگویند یعنی کنه و پس
 کنند و اگر نخواهند اسم فاعل را منفی کنند
 میم نفی را با یا منفی میسازند آخر اسم فاعل
 و فاعل علامت آوردن میم را بمناسبت یا کمور
 و آخر اسم فاعل را ساکن میسازند چنانکه در منفی
 در آن در آنکه اسم فاعل از در آنکه است یعنی

و تولايس توخوین در نفی تولايس و توفین اسم
 نیز در زبان ترک دو صیغه یاشت منفرد و جمع او را
 چون اسم فاعل از فعل مضارع ناکشند یا نکشد
 که منفرد او را از منفرد غایب مضارع اخذ کرده
 و جمعش را از منفرد خودش ناکشند و در سبب
 او دو قول است بعضی میگویند اسم مفعول از فعل
 مضارع معلوم متعدی مشتق میشود و اعتقاد
 بعضی بر آنست که از فعل مضارع مجهول گرفته میشود
 بنا بر قول اول و تکیه شایسته اینست که اگر نکشد
 کلمه است اسم مفعول ناکشند را را جمله را که
 صلاحت استقبال است از آخر او برداشته

بجاء

یک لام ساکن با هم کسور و شین معجمه که بجای آن
 میآورند و باقی لام را که میبندند چنانکه فاعله
 سبب است میگویند نکشد یعنی بریده اند و
 در جمع او نیز که علامت جمع است باخر منفرد او را
 نکشد میگویند و اما بنا بر قول ثانی چونکه لام در
 خود مضارع مجهول باشد همان معجم و شین را
 که شین باشد بعد از حذف علامت استقبال بعد
 لام باخر او میآورند و لام را ساکن نمایند مثلاً
 از نکشد و باز نور اسم مفعول نکشد میآید
 و باز نشناخت در بیان این دو قول همان زیادت
 و عدم زیادت است و لا محاله معنی تفاوتی حاصل

اما بقا و غیر اینست که اسم فاعل و اسم مفعول
 هم از فعل مضارع معلوم و هم از مجهول متعدی باشد
 خواهد لازم مشتق بشود چنانکه اگر شخصی تسبیح کلام بگوید
 کرده و بپوشش دارد اگر فعلی داشته باشد این
 بهمان طور است که معلوم و مشتق بجای اسمی باشیم که
 اسم فاعل هم با لام مجهول که در آخرش باشد استعمال
 بشود و هم با لام و محسن اسم مفعول با لام مزبور باشد
 او گفته شد مثل باین باین باین باین باین باین
باین باین باین باین باین باین باین باین
باین باین باین باین باین باین باین باین
باین باین باین باین باین باین باین باین
باین باین باین باین باین باین باین باین

باین

که بجای و حصر بیاید لیکن اسم فاعل که از فعل مجهول بنا
 بشود معنی آن با معنی اسم مفعول آن فعل مضارع متفاوت
 شد چنانکه در مفعول از جنس افعال و تسبیح که در آن
 فعل از نوعی رایج فاعلیت در او است لهذا از فعل
 مجهول بنا بلا حلقه آن جنسیت اسم فاعل بسته اند و هر کجا
 آن مصدر را رسیده با الف یا و او بوده باشد چنانکه
 ساقی نام دارد اسم فاعل نوشته شد که با از نور در مضارع
 حذف میشود و وقت بسین اسم مفعول از این نوع مضارع
 اگر معلوم باشد با رسیده خود کرده بجای خود بیاید
 و بعد از با و الف و او در وقت اشتقاق
 اسم مفعول از فعل مجهول لام بنون قلب میشود و با و او

محذوف یکم در مثال آنچه عرض شد از معلوم الی
 پس تلامش تلامش او خوش از جمول اینست
 تلامش او خوش در معنی اسم مفعول نیز هم معنی
 علامت نفی را پیش از کلمه ش با او آورده و
 دفع ثقل اجتماع مشکین که افعال آنها ممکن نیست الی
 هم میان هم نفی و هم علامت اسم مفعولی می آید
 چنانکه در یارش و یارش میگوید یارش
 و یارش یعنی نوشته شده و جایز است و
 آخر اسم فاعل یا حرف باقل او حرف ت باشد در
 جمع میان لام و ر و ایش الی پاورده چنانکه
 تلامش تلامش تلامش در سالتس و سالتس تلامش

الکلام

و تلامش و سالتس و سالتس و سالتس و سالتس
 در زبان عرب صفت مشبه است در زبان ترک هم
 می باشد برای آن تیر و دو صفت است سوز و جمع
 صفت مشبه را بنا بقول اصح از سوز غایب فعل مضارع
 معلوم می باشد قاعده استنش است که را علامت
 استخبار از آخر انفصاع حذف کرده یا برکنه
 با هم کسور بدل یا ساکنی علیحدّه باشد آن کسور
 و آخر او را بنا سبب یا کسور بنیانده چنانکه
 و کور که مضارع بلیک و کور یک است صفت
 بلیج و کور بلیج یا بلیجی و یا و جمع صفت
 نیز از سوزش یا میکنند زیادتی لفظ را با آخر آن

بعد از این آخری مثل اینکه در بعضی سیلجی و در بعضی
 کو به یکدیگر میگویند در بعضی صفت شبیه لفظ و کل مفتوح
 دال هاء و ضم کاف فارسی و سکون لام بعضی لفظ
 گفته شود بعد از آن آورده منفری میانه چنانکه
 در بعضی کو به یکدیگر میگویند و بعضی کو به یکدیگر میگویند
 و بعضی کو به یکدیگر میگویند یعنی میانیست و نویسی که
 نیست و صفتی بمالند را نیز در زبان ترک دو پاید
 کرده اند همان دو صفت اسم فاعله که لفظ چرخ
 که بعضی بسیار است بر آنها آورده اظهار بمالند
 می کنند مثل اینکه در میان و با ناما و چرخ یا میان
 و چرخ یا ناما میگویند و صفت فعل الفاضل تریب

و اما

و استعاره دو پاید شده است یکی مفرد و دیگری
 جمع صفت آن همان صفت شبیه است که با بعضی لفظ
 ران که بعضی زیاد می باشد و در بعضی چرخ
 یعنی و ناما و چرخ را از همان مفرد می گویند و زیاد
 لفظ که صفت جمع است با بعضی چرخ را از همان
 و جایز است که میان لام لر و رانش الفی آورده
 لا بر گویند چون کو به یکدیگر میگویند و بعضی فاعله که بعضی
 برین پنج کانه صفت مشتقات صفت دیگری علاوه
 نموده گفته اند که مشتقات اسم بر شش قسم است
 و نام او را وصف ترکیبی نهاده و به این صفت
 از اسما جاده و مصاد و اما مصاد مشتق می شود

بزایدی کلمه‌ای که لام و سکون با آخرش است
 بهوشی و دولتی و کرامتی و ملک و باغی و چاهی
 و چمنی و اشالی اینها یعنی بهوش و باد و دولت و بار
 و ملک و باغ و چاهی و چمن که اول اینها بهوش
 و دولت بود مثلاً لفظی با آخر اینها پسندیده
 از ترکیب اسمی به نسبت و صفت یعنی صاحب بهوش
 و عقل و صاحب دولت هرگاه آخر کلمه که لفظی
 با و طبعی شده است لام بوده باشد دو لام خواهد
 لام اولی باید و نمی‌آید غام می‌کنند و هرگاه آخرش
 نون بوده باشد لام لفظی را نون قلب کرده
 بجهت اجتماع نونین اولی را در دومی و غام نمایانند

لیک در هر دو صورت باز لام اولی را در اول
 لام ای را در دوم در کتاب نویسنده که ترکیب
 معلوم شود چنانکه در مال و تیل و کل و دل مثلاً اگر
 ای با آخر اینها سازند می‌شود مال و تیلی کلی دلی
 لام ثانی در لفظ یعنی مال یا تیل یا کل یا زبان و
 در تان و جان و ایمان و جان و وقت اتصال و چنان
 لفظی با آخرشان گفته می‌شود فانی و جانی ایمانی
 باشد به نون یعنی با خون و جان و ایمان و ایمان
 اسما مشتقات اینها را که مورد وضوح شد لیک اسما و جان
 و غیر مشتقات را است اگر نخواهم آنها را بنویسم
 می‌برد بزرگ و ضخیم باشد مثل کلمات فارسی چون

برای قاطع و غیر آن اگر آن شده عالی فراغت
و فرصت حاصل شود و ولی مطلق علیه السلام استعانت
نوشته انعام نماید این قاعده را از این موطر و خود
و اسماء غیر مشتقات غیر مصادره و هم مصادره را
تمام تر یک لغات نویسم اگر چه بجهت بودن آن
منظور نظر استقصای مصادره صورت پذیرد لیکن
بنا بر عده سابقه بعد از امکان اینجا نویسیم تا در مشتقات
افعال و اسماء مشتقه بصیرت حاصل شده بنا بر آن
آنها ممکن باشد زیرا که اصول آنها مصادره نه کسی
مصادره را کسی نداند و نشناسد آنها را بجهت طریقت
میکنند باید دانست که مصادره بحسب صیغه شش قسمند

جهت یکم همه آنها را لازمه یا متعدی و متعدی یا مفعول
از برای فعلیت یا مفعول از برای مفعول و هر یک از این
سه قسم باشند است یا متعدی یا مفعول و هر یک از این
و معلومی و مجهولی و متعدی و مفعولی و توفیق خود مصادره
که گفته و بیان شده بود از این جهت ذکر کردیم
از این شش قسم بحسب حرف منفی است یا بدون حرف
یا سه حرفی یا چهار حرفی یا پنج حرفی یا شش حرفی یا
حرفی یا هشت حرفی پس همه مصادره را بحسب صیغه
و حرف چهل و پنج نوعه یا شش قسمه اقسام از این
تا اتمام کتب این مختصر و این مقام نیست لیکن از این
قسم چند صیغه بجهت اطلاع مذکور خواهد شد و دو حرفی

از مسادر لازم شست چون کنگر آمدن کنگر
 خندیدن اسکن و زیدن کنگر نه نمودن کنگر
 گشت نمودن سرنگ کمال افادن چو باقی بر سر
 و انطرف رفق و وفای رخ شدن آب و غیره انگار
 پایش آمدن از آب و غیره لازم شست کنگر بایدن
 کنگر یک تخمه بدین ایستاده معلوم شست در کنگر
 چیدن سرنگ با قلاب اودن و باغ کفشتن بهای خور
 کنگر بریدن از کنگر خور و نمودن انگار کاشتن
 و کس را از سر و اگر کنگر کشیدن یو باغ شستن
 تو باغ دو اندن او باغ بایدن و کنگر سوار کنگر
 کنگر پوشیدن کنگر پوشیدن کنگر چیز را

لای

بخوری داخل کردن کنگر و وضع نشاندن نهال و دانه
 مجهول شست در کنگر چیده شدن سرنگ با قلاب اودن
 معلوم شست در کنگر چیدن سرنگ کنگر با قلاب اودن
 تا آخر مجهول شست در کنگر چیده شدن سرنگ کنگر
 داده شدن انج سر حرا لازم معلوم شست در کنگر
 استیاد او باغ از بهوش رفق و بهوش شدن
 کنگر که شستن قلاب آمدن و خسته شدن کنگر
 داخل شدن دوزک صبر کردن و طاقت آوردن
 از باغ کم راه شدن و راه کم کردن و وفای خور
 چرخ دانه و باغ خور و باغ خور و باغ خور
 دوزک بر کشتن و دوزک دایندن و دست کشیدن

خوشک از طر فی بطر فی شدن او لاج مردن و دنا
 پر شدن او لاج شدن و دنا باخ ارام گرفتن
 رخو استر سولاج پر زده و افرو شده شدن
 و کل کینک رفق بینک رویدن و قبول کردن
 حرف اینک کم شدن سپیدک ز کید چشم و ز
 و غیره آفاق و ان شدن و جاری شدن آب و غیره
 یا قاق باریدن چمک د آب رفق با قاق خور شدن
 آب و غیره بشکاک کرده شدن سپیدک و ز شدن
 و کوار شدن و ز کم نصف کردن سک
 او ز کم تبیدن ایمان و غیره یا قاق خوابیدن
 او ز کم از حد که شستن و از اندازه برون رفتن

لای

گوینک با کردن سک و غیره و دشمن افادن
 او ز کم شنا نمودن زینک زینت نمودن بشکاک
 و دم و اما سر کردن و یا باخ سر شدن معلوم
 و دنا باخ برخواستن او یا باخ بهوش رفتن او را
 نرودن که کم شدن و غل شدن بینک زویدن
 و دشمن باق نیادن ششیم باق و دم و اما سر کردن
 اوج متعدد معلوم شست کردن دیدن سوز کردن
 را ندن و ز باخ کردن که در ساعت و نهادن و دنا
 که سی بوز باقی چچ دادن و ز باخ خسته کردن
 و غیره کردن خواب و حدس زدن چیزی بگوینک چیدن
 و دنا که در لباس و غیره و گوینک رفق و دنا

زانیدن بوقلمانی نه کردن دوماخ برافادان
 و نهیدن آتشک آتاشیدن کجک کدشتن چماخ
 بریدن باس و شنه آن المانی گرفتن سالمان
 انداختن و افکندن چالمان زدن و بستن دستمان
 و غیره و پرخ دادن و دوماخ زدن و دوماخ
 برشته کشیدن و بند کردن سوزک صافی نمودن
 آوازک کینین بازمان نوشتن باساج زمین زدن
 کسی در کشته آسمان آویختن قزاقی پاره کردن
 پریاق از هم شکافتن جراتی پاره پوزمان عموکان
 آوماخ فرو بردن بکوبیدن در بازمان دوماخ
 گرفتن چری در دست قومانی نهادن آویزان

سوراخ کردن و کندل چشم و شنه آن سوماخ
 کردن بارمان دریدن شکم و شکافتن سر زخم
 همیشه قزاقی کند چاه و شنه آن آچاق کشادن
 بولمان قیمت کردن قوزمان چیدل بساط پوزمان
 حدس زدن سیلک پاک کردن رومی و نه سیلک
 بایمان زدن مان قوز قزاقی زدن آتماخ
 چری دیدمان پاره پاره کردن بادست شمشیر
 واکرمان باخمان نگاه کردن آتماخ انشتر بخت
 کردن باخمان بالیدن چاقمان شمشیر زدن سالمان
 دوشیدن دینک حرف زدن آتماخ انداختن سالمان
 فروختن آریک آب شدن میله سوار شدن بوسمان

کین کردن فلان نماز گزاردن سوره یک بافتن داد
 چشیدن او یک بوسیدن او یک ریختن او یک
 پاشیدن او یک زینت دادن سوره یک بوسیدن
 و یکدن معلوم نمی گویند که سوره یک نماز
 محمول شست و یک دیدن سوره یک زینت
 شدن سوره یک نماز کردن سوره یک بوسیدن
 سوره یک خسته شدن سوره یک خم و پیچیدن
 ریخته شدن محمول نمی گویند که دیدن سوره یک
 نوشته شدن سوره یک محمول کردن سوره یک
 دانسته شدن سوره یک گرفته شدن سوره یک
 چهار حرفی سوره یک حرفی کردن سوره یک

ب

آب و غیره سوره یک زمین کشیده شدن سوره یک
 دیده شدن سوره یک پاشیدن سوره یک
 نمودن سوره یک بوسیدن سوره یک ریختن سوره یک
 ریخته شدن سوره یک پاشیدن سوره یک
 چهره باقی زیاده کردن سوره یک زینت
 چاشیدن سوره یک سوره یک بوسیدن سوره یک
 اولان سوره یک سوره یک ریخته شدن سوره یک
 کردن سوره یک پاشیدن سوره یک ریخته شدن سوره یک
 سوره یک سوره یک حرفی کردن سوره یک
 سوره یک سوره یک سوره یک سوره یک
 سوره یک سوره یک سوره یک سوره یک

دواندن آنکه دست زدن بکشد نشان کردن
 آنکه بکشد تن کردن بکشد پوزیدن بکشد
 صدا کردن بکشد پس کردن آنکه بکشد
 دره کردن بکشد تو بکشد حساب کردن بکشد
 خاکستر پاشیدن او بکشد بکشد کردن بکشد
 دست آیدن دوز بکشد سیخ زدن بکشد
 کردن بکشد قتل کردن بکشد بکشد
 کشیدن او بکشد بکشد بکشد بکشد
 و اعطای کردن بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد

الها

اندر بکشد و زانیدن بکشد بکشد بکشد
 پوشیدن بکشد بکشد بکشد بکشد
 امر کردن بکشد بکشد بکشد بکشد
 پرسیدن بکشد بکشد بکشد بکشد
 زدن بکشد بکشد بکشد بکشد
 بهم دادن بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد
 بکشد بکشد بکشد بکشد بکشد

دو لاناخ داد کردن و داد خانودن کردن یک سیر اول
 از در یک نرم کردن آتشخ همسیر و بشه آن
 انداختن با شلخ فایق آمدن با شلخ همسیر و با
 با شلخ چشیدن معلوم منفی سید یک پاک کردن
 برنج و غیره را با آب اندر نه یک پاشین یا در آن
 دانه نه یک بخرن یا در آن آنجه مجهول شست سید یک
 پاک کردن برنج و غیره او چکاک الی آنجه مجهول منفی
 چکله رله یک کشاید نشدن تو لاناخ کول تخم
 و آب داده نشدن سولاناخ آب پاشیده نشدن
 آنجه لازم شست خرفی اعلاخ کره نمودن گویند یک
 سوختن لی سوینیک شاد شدن دو نیمک خود را از آن

سالیق هم افتادن سورینیک در راه رفتن گویند یک
 دیده شدن بوز لاناخ صد کردن شتر او ساناخ قور
 و قمار نمودن دو لاناخ کشت کردن بوز لاناخ پنجه
 شدن آب سولاناخ آب پاشیده شدن سولاناخ
 در کار می اعل شدن ساریناخ چیده شدن ساریناخ
 پاک شدن داریناخ تنگ آمدن با شلخ صید کردن
 او لاناخ خاوشه هم کردن تو لاناخ خرج خوردن
 سولاناخ تیر شدن با ریناخ خطبردن چوریناخ پوشیدن
 شدن کوریناخ دیده شدن قور لاناخ خشک شدن لازم
 سنی گویند یک سوختن لی سوینیک شاد شدن دو نیمک
 خود را از آن استعدی مسود شست سورینیک در راه رفتن

بزم کشید که سر تک نشاند آن قویلاخ درین
 و آتش چرخ پنهان کردن چالشخ تلاش نمودن کوله
 انتظار کشیدن و متوجه شدن با شلاق آغز نمودن
 با شلاق تم کردن و اشلاخ سسکار کردن
 داغ نهادن ساشلاخ نگه داشتن با غلامان بستن
 آشلاخ با شش نهادن پوست و غیره و شلاق وند
 گرفتن شلاق و صله کردن طرف سیه یک پیه
 کیر یک کیر انداختن اوغلاخ با تیر زدن بوغلاخ
 عبادت کردن حقیر قلاخ فریاد نمودن قورلاخ
 کردن واداشتن سوزد راق پوست کندن واداشتن
 اوید راق از جادر بدن وید راق بر انداختن

وید راق

بولکد راق چاییدن وورلاخ تک پاشیدن
 بوز آوردن فیدر یک سوار کردن سینه یک
 تحلیل بردن زورلاخ زور کردن ساشلاخ
 سر بر کد داشتن سیدر یک پاک کردن واداشتن
 پلدر یک یاد دادن اولدر یک شستن قلیه راق
 خواندن واداشتن باند راق سوزانیدن کولدر
 فرستادن سیدر راق نگه داشتن دوندر یک ازین
 با نظرف کردن چوندر یک از این بواز کردن
 سوزد راق خواش کردن شش دوندر راق
 قوند راق تعبیه نمودن فاند راق طالع نمودن
 آند راق نهانیدن سالد راق واداشتن باند راق

فالدرخ از پیش بر دین جلد درخ واداشتن بر
 او دلاخ آتش زدن و دلاخ فرستادن در دلاخ
 نمودن تا آتش بر دین و دلاخ فرستادن از دلاخ
 زیاده کردن و دلاخ زیاده کردن و دلاخ زیاده
 ساند دلاخ بفرود آمدن و دلاخ زیاده واداشتن
 یا دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده واداشتن
 از دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده واداشتن
 پنهان کردن و دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده
 چنانچه دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده واداشتن
 بکوشش نمودن و دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده
 نشان دادن و دلاخ زیاده واداشتن و دلاخ زیاده

با نظرف کردن مجبول شبت کو سرنگ نشان داده شدن
 کو نذر ملک دست داده و روانه کرده شدن و دوزخ
 از میظرف با نظرف کرده شدن مجبول منفی کو سرنگ
 نشان داده شدن کو نذر ملک دست داده شدن
 شش خورشید معلوم لازم شبت آسمان حق جیدن و سوار
 یا شش آفاق خم و در نمودن آسمان حق او بران شبت
 او دلا مانع آتش گرفتن بولا مانع بر باد شدن اول
 نام و ظهور شدن ناز آلا مانع ناز نمودن جو شلا مانع
 جو شیدن شده و تند جو شلا مانع بهوش شدن
 لازم معلوم منفی آسمان مانع سوار شدن بولا مانع
 فراوان شدن او دلا مانع آتش زدن شدن شبت

معلوم شد اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 زدن واداشتن تا اولاً لاجب بکار واداشتن
 اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 برون واداشتن تا اولاً لاجب بکار واداشتن
 معلوم شد اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 تا بدارن واداشتن تا اولاً لاجب بکار واداشتن
 مجهول شد اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 تا اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 اولاً لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 واداشتن تا اولاً لاجب بکار واداشتن
 قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار

دال

لازم معلوم شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 معلوم شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 کو ریدر بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 منعی قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 مجهول شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 منعی مجهول شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 نشدن یا لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 بهشت حرفی لازم معلوم شد قور لاجب بکار واداشتن
 نشدن معلوم شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 معلوم شد قور لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار
 منعی لاجب بکار واداشتن تا اولاً لاجب بکار

آیه در ملاح بر دهن داشته شدن مجمل منفی
 آیه در ملاح بر دهن داشته شدن از صنادید
 از مشت حرفی بنظر حقیر رسیده است هرگاه بود
 باشد نادر بل اندر است در محاورات با و استیجاب
 کم خواهد شد و از این اقسام منوره بهر یک حدیث
 بطور تشبیه بیان شده و الا اشد هر یک از اقسام
 بسیار کفایت این مختصر را ندارد چنانکه ضایع و اسما
 اشاره و اسما و عدد و اسما و اسما در کلام
 استعمال شوند و احتیاج به ذکر آنها بسیار است
 از سایر اسما و جمله لفظ اینها را بطور اجمال ذکر
 که بر صیغ آنها اطلاق حاصل شود اسما و عدد در چهار
 آیه

اعداد عشرات مات الف تعالی یعنی که که تریه
 آنها یک یک می شود تا تسنه و اصول اعداد چون
 برای یکی اوج در پیش آتی می سکند و قور یعنی یک
 و عشرات یعنی ده ها که ترقی آنها ده ده است نیز
 چون اون کرمی او تو ترقی الی الله شمس
 و دوسن که ده تا نوید باشد مات صد صد بالا
 می رود و نیز تسنه چون یوز یکی یوز اوج یوز
 یوز پیش یوز آتی یوز یوز سکند یوز دوز یوز
 از صد تا صد تسنه اگر در دست ملاحظه شود اصل این
 لفظ یوز است با قسار بر سه اعداد تریه پیدایسند و الف
 هزار هزار ترقی یکصد اصلشان یک است که لفظین با

باقی مرکب از او واحد است یا عشرت یا مائت
 چو برین لعنه که هزار و اولین که ده هزار و یون
 که صد هزار و یون که هزار هزار باشد ای چند و بیاض
 اعدا در کتب این چهار مرتبه و ذرات اینها باشند
 چون این اعدا که تا آخر لعنه باز ده دوازده و یک
 این اعدا معلوم و مشخص است حاجت تفصیل نیست
 مراد از اینها یکی از جماعت اعدا باشد یا لعنه یا مائت
 یا آخر اعدا آورده باقیش را که میگویند چو این
 و اوچی دوری لعنه یکی از چند اعدا و جمع و سه تا چهار
 و هرگاه که آخرش قبل از آوردن یا نسبت و یا بخوبی یا
 بوده باشد قبل بسین مطلق شود چو این که و اگر کسی

و اگر کسی لعنه دو تا و شش تا و پانزده تا و پنجاه تا و اعدا
 مجتمع و هرگاه بخواند یکی از اعدا مجتمع را و اعدا
 معینا لفظی را که بحکم جمع اعدا و سکون یا ریاض باشد یا غیر
 این اعدا که مائت و تجزیه یا غیر او معنی شده است
 آورده یا را اولی را قبل بجمع نماید چو این که
 یعنی یکسین از دو تا و از سه تا و چهار تا که دو و سه
 بودن مثلا با او قیاس است مثل اینکه در فارسی میگویند سی
 و دو می شود تا آخر اعدا او بهسین قیاس است ایتم
 بر دو نوع است متصل و مفصل هر یکی را شش صد و بیست
 دو برای غایب میزد و جمع دو برای مخاطب میزد و جمع
 دو برای تکلم و صد و بیست و نه و جمع مذکور است

در آنها خانه اول او برای غایب من نبرائی
من نبرائی حکم و صدوع الغیر یعنی آن آنها و ثانی
من متصل ایشان در اواخر افعال باشد چنانکه
قبل ذکر شده اعاده نکاتین مناسب است اسم اسامی
و وضعیه دارد مفرد است و جمع در او هم میگوید
چون بگوئیم اینها و اسما استعمال در کلمات
ترکده تا ملاحظه است نه بدنه ترادفیم ما
تقدیر با جان بار ده تجویزانی یا نه معالی است
و فارسی چه وجه چیست که کدام چه قدر وقت
کجا چگونه چون کو کدام طرف اینجا آمده حرف
یک است و آن نکته ایست پس آیا در فارسی بود

هل و هسه استفهام عربی است مثالش هلاک کن
کو در می آید یعنی آه هلاک کن را دیدی و در باب حروف
الفاظ اله تعالیٰ بالتفصیل ذکر خواهد شد و حرف در زبان
ترک چنانچه در سابق عرض شد بر دو قسم است علامت
و غیر علامت آنکه غیر علامت ذکر او را در ترک کردم
بد وجهی که آنکه بسیار کم است و او نیم انگشتر فایده دارد
و تکریر او غایب نشود و نوشتن او کار است لغو اما حروف
علامتند هر یکی را بعد از افعال و احوال او بکار گیرند
از اسم و فعل هم معنی و هم فایده دارد و لهذا آنها
ذکر نموده عرض میکنم که این حروف علامت بر دو قسمند
مفرد و مرکب حروف مفرد بنا بسته بر واقع تحقیق

بنده اند ابجد در هر شش کلام
 وی این حروف را اگر غیب و اخبره
 و مضارع میاورند و در آخرها شش هم بعضی
 میاورند لکن اینها با هم جاده بسیار کم
 الف را در آخر فعل ماضی مضارع خواهد نوشتند
 و خواه شست و یکم اقل حرف آخرها حرف به باشد
 در فرد و در میان لام را در اولش نیز جمع غایب
 تسهیل تعلق ریاض میکنند و همچنین در اسماء شتافت
 که اقل حرف آخر ایشان حرف به باشد میاورند
 چنانکه با تفصیل در محله ذکر شد بار ابجد را در آخر فعل
 ماضی خواه شست باشد و خواه منعی مجهول باشد یا معلول

لازم باشد یا متعدی یا وادعا کنی که پیش از او باشد
 میاورند به حکایت حالت ماضی چون کسب و کلبه
 در معلوم شست یعنی بریده و آمده مقصود از شست که بر
 و آمدن در زبان ماضی واقع شده است و کسب و کلبه
 بریده شده در مجهول شست و در منعی کسب و کلبه
 و کلبه به معنی بریده و بریده نشده و نیامده
 دال و یار را از آخر ماضی بعد از این با در فرد و جمع
 غایب حذف کردن جایز است و در دو صید مخفی
 و در و تکلم به شست بعد از حذف دال که علامت ماضی است
 سببی منقوع پیش از نون خطاب در فرد و مخاطب و سببی
 مضمود پیش از زاء بعد از جمع مخاطب و هم کسب و کلبه

یکسند چنانچه از اسمک اندکی پسین و زمین و
 را از جمله سکه عادت استقبلت بعد از مدتی عادت
 ماضی است از آخر فعل ماضی بجای آن آورده صیغه مضارع
 حاصل میشود چنانکه در اندکی سر یعنی میوزد از
 میوزد که را در آخر صیغه جمع مخاطب از ماضی مضارع
 و امر حاضر بجهت دلالت بر جمع مخاطب میآورند چنانچه
 تفصیل احکام او داشته اند در باب افعال که شش است
 دیگر را ندارد و گاهی از افعال استقبلت در مضارع
 پسین بدل آورده بجای او می نشیند مثل کلز در کلز و گاهی
 در آخر صیغه ماضی فعلی که ادوات شرط بر سرش آورده اند
 اضافه نمائند چنانکه میگویند اگر یا مگر می آورده اند

الحال

اگر نمی آید میرد پسین محله را چنانکه سابقا ذکر شد
 در فعل شرط خواه ماضی خواه مضارع گاهی زیاده نمایند
 مثل اگر کلز می شدی در ماضی اگر کلز در مضارع و همچنین
 در آخر دو صیغه مخاطب مضارع بجهت تشبیه است با مخاطب
 میآورند خواه مثبت باشند خواه منفی شرط و ادوات
 شرط زیاده و بعضی اوقات در پاره از افعال ماضی
 نیز در دو صیغه می آورند زیاده نمایند چنانکه سابقا ذکر شد
 بار دیگر نشین فرشت را در آخر فعل ماضی یا هم
 می آورند که پیش از آنست بجهت حکایت حالت ماضی و گذشته
 زمان ماضی از زمان حال میآورند خواه مثبت باشند
 خواه منفی خواه ماضی باشد خواه مضارع باشد خواه ماضی باشد

المَشَّةُ وَزَالِهُهُ دَمُ الْمَشَّةِ وَخِزْمَةُ الْمَشَّةِ لَمْ يَكُنْ كَرَفَةً
 بَلْ دُرُكَةً بُوْدَةً دُرُكَةً الْمَشَّةُ فِي الْمَشَّةِ الْمَشَّةُ
 الْمَشَّةُ وَنَ الْمَشَّةُ وَزَالِهُهُ دَمُ الْمَشَّةِ
 بَلْ كَرَفَةً بُوْدَةً خِزْمَةُ الْمَشَّةِ وَبِمِصْرٍ
 مِصْرٌ كُورٌ وَشَيْءٌ سَاكِنٌ اسْتَوَاكُنْ بِلَا
 كَرَفَةٍ الْمَشَّةُ لَمْ يَكُنْ كَرَفَةً الْمَشَّةُ
 وَدُرُكَةً الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ
 بَلْ دُرُكَةً الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ
 سَاكِنٌ بَلْ دُرُكَةً الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ
 بَلْ دُرُكَةً الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ الْمَشَّةُ

مفعول آمده و قسکه او را با فعل مضارع بعد از آن
 علامت استقبال لاحق بکنند معنی اسم مفعول را اینجا
 چنانکه میگویند دکتر یعنی طلب بخواد و دکلم
 برین الی یعنی مقصودم حاصل شد و خواسته ام
 بعمل آمده بعضی گفته اند این کان حرف نسبت است و
 اسم جاد است باری است که زبان باشد یا فارسی
 که قلب باشد چونکه اگر الفاظ فارسیان را از کلمات
 اعلام خود بکنند پس دکلم برین الی ببار اول یعنی
 حرفم جا گرفت و خواستم بعمل آید و بجا بودی از روی
 حاصل شد چه اینکه سخن بزبان منسوب است و از روی
 قلب اگر درست ملاحظه شود مال هر دو یک خواهد شد

بدری

و باقل این کان همیشه مفتوح شود لام علامت مبی
 از برای مفعول بودن است در مصدر و فعل ماضی
 و مضارع چنانکه در مصدر و افعال سابقا تفصیل
 ذکر شد و این لام همیشه و همه جا ساکن است و نشان
 مکتوب که در مضارع و قسکه مثبت باشد زیرا که لام
 در این متحرک میشود چون باز و باز و کسر و کسبو
 و بعضی اوقات در مضارع مثبت هم لام ساکن میشود
 در باب فعل گذشته عاده باعث تکرار است و گفته
 این لام متحرک شد اگر چیزی باو پیوسته باشد
 که بعضی فتحه لام شود مثل بار و سمیه در این صورت
 حرکت او اختلاف دارد بعضی گفته اند مضموم میشود

و بعضی گفته اند که کور را با کلمه کور خوانند و ادبی
 بیان نموده با لام می کنند چنانکه شانش در کتب کلام
 این قول قوی و احسن است و کلامی بعد از آوردن
 این لام با حرف مضارع را اعراس استقبل
 قلب می شود چنانکه در بار نور یازی می گویند و در
 قاز نور قازلی و هرگاه با قبل این لام که حرف اعراس
 می شود به اوست لام باشد اجتماع حرف نشانه این
 لام اقلب بنون می نمایند چون نور و سالور که
 محمول نور و سالور هستند یعنی گرفته می شود و انداخته
 می شود و کاهن بدون آنکه با قبل او لام باشد او را نیز قلب
 بنون نمایند چنانکه در این شعر فضولی اولی عیش و صلوات

اولی عیش و صلوات یا را سوره اول کشیده عیش
 بان مرید عیش وصل تو نصیب او عیش و عیش کعبه شود
 میزد و سوز و آوار است که اصل دانه کعبه دال و سکون
 نون دینیه بوده هم یا نش افتاده و هم لاش بنون
 قلب شده است میم ساکن عارصت مکلم و صده است
 خواه در فعل و خواه در اسم باشد با قبل این میم در اسم
 همیشه کور می شود چون کلم پاک در الم و در بعضی علم
 پاکت دستم راست مکر و فیکه با قبل حرف نه باشد
 آنوقت با قبلش ساکن خواهد شد و در فعل ماضی مضوم
 و در مضارع مضوع چون کلامم آمدم کلامم رفتم کلامی
 در ماضی با قبل او را بعضی از طوائف ترک می خوانند

این کلمه نسبت به ضم غیر فصیح و لاجرم عوام است که
 آنرا بکمال قتل و راکسور میخوانند یا بی پیش از ضم میگویند
 چنانکه در مضموم خواندن و او را میگویند مثلاً
 هر دو در کاهوه او ز چور دم یعنی بهر کاهت او
 من سنی او ندیدم تا بلوب قاپه و کلمه یعنی من ترا
 بخودم آقا دانسته بهرت که هم و حرف یعنی هم آید
 که او را در آخر افعال و مصادر و اسما مشتبه میگویند
 اگر صفت مشتبه و فعل تفصیل که در لغت آنهاست میگویند
 با سایر کلمات یعنی آنها را منفرجه میگویند چنانکه در طبعی
 و کل و در طبعی راقی طبعی راقی و کل میگویند یعنی و اما
 و دانا تر نیست و مثال سایر صفت یعنی اسما و فعلا در ساق

در باب خودش هر یک تفصیل در کشند و نون ساکن
 در ترکی برد و قسمت ضمیر است و غیر ضمیر و نون ضمیر
 برد و قسمت غایب بعد و مخاطب مفرد نون خطاب
 ترجمه یا خطاب فارسی در فعل همیشه در آخر مفرد
 مخاطب فعل ماضی شود چون بین یعنی کنشی و کود
 و کلند دیدی و خدیجه می و همیشه ماضی این مضموم شود
 و بعضی پیش از این نون و او می یاورند و کلمه دوم میگویند
 مثلاً بعضی این و او را از اشباع ضمیر دال میگویند
 در میان این دو قول تفاوت معنوی ندارد اگر چه در بعضی
 از آن سه ترک ماضی این نون را کسور میخوانند لیکن
 اگر غلط باشد غیر فصیح که است و در اسم ترجمه می

خطاب و با خبر همه اسرار لایق شود اختصاص یکی به دار
 و همیشه پیش از این فنون و ادبی نماید بیکسند بجهت اقبال
 بیان او و فنون ضمیمه غایب میزد چون قبول کند در بعضی
 دلت وسیع است و هرگاه محقق این فنون خطاب
 مفعول واقع شود او را ندانند فیضه یا سکه علامت
 مفعول و ترجمه یافته در کلام فارسی بعد از آمدن
 یا در زبان این فنون را با و قلب بیکسند چنانکه در این بیت
 مرحوم محمد خفیه که مرودی که افصح شوا بود میفرماید
 کوستر قاشوی آج لب میگوئی بادم استرس اگر
 سجد و بخانه دافسون یعنی نشان ده ارباب را و
 کتاب بیکسند را اگر بخوبی میسر دم سجد و بخانه خواب

شود شاه در لفظ قاشوی و میگوئی است که در اصل
 قاشوی و میگوئی نیست بعد از آوردن با رعایت
 مفعولی فنون خطاب در هر دو قلب با و شده است
 بر این یکی از دو واو در کتاب افتاده و بعضی گفته اند
 یا بر نمی آید خود فنون قلب باشد که همیشه در وقت مفعول
 شدن محقق این فنون او را با قلب بنمودم یعنی او را
 میبرد و بعضی گفته فنون در این صورت میانه اگر بعد از
 فنون با و رسمیه یا به این حکم را دارد و فنون ضمیمه
 میزد ترجمه ششمین سجد که ضمیمه غایب میزد است در زبان
 فارسی و اما در آخر اسم آمده بافتش کمبود سجد و چنانکه
 در این بیت مفعولی خاک آفنده و دومی آندن کو شود

ایندی عهد پر ویندن یعنی ملک از راه خودش در صفا
 ایندی گرفت و از عهد پر ویندن کوشواره نمودن شاه در لفظ
 ایندی میانه که نون اولی او ضمیر غایب و بعضی است
 اصلش ای بوده یعنی ماه و گاهی پیش از این نون
 میآورند چنانکه در این بیت در حرم فتنه و دروب
 زن یک سستون کل شهر بخانی غایب و در سست
 ارانه العین از اسباب آتش یعنی زن یک سست
 نو که چسبیده باشد شهر را اینها و غارت داده گویند
 از اسباب و سست و است بران کشاده محل شاه لفظ
 الیس است که یا پیش از نون ضمیر غایب آورده است
 و نون ضمیر را که در اضافه اسمی بسوی اسمی دیگر که

از لامضاف بر مضاف الیه با خبر آنها را یاد کرده همیشه
 مضاف را از مضاف الیه مؤخر میآورند چنانکه سنون
 کتابیون خوش خط در بعضی کتاب تو خوش خط است
 اگر مضاف الیه جمع محال باشد نون مضاف قبل
 میآید می شود چون سیزده کتابیون یا خشیده یعنی کتاب
 خوب است هرگاه این مضاف با مفعول باشد نون
 مضاف میآید و محال را قبل میآیند و در جمع محال
 میآید بعد از از مضاف او میآورند تا قبل هر دو یا
 کسور می شود چنانکه سنون کتابیون و سیزده کتابیون
 کوردم یعنی کتاب ترا کتاب شمارا دیدم بعضی قبل
 این نونهار را مضموم و بعضی کسور میکنند آنها را کسور

میماند و او پیش از نون می نرود و میماند
 بعضی این را و را از اشباع نمیدانند هرگاه
 مضاف الیه متکلم باشد در این وقت نون مضاف
 و مضاف الیه هر دو قلب می شود بجهت اشعار بگویم
 بس که در مضاف متکلم مع الفیر کذا نقطه دارد بعد از
 سیم یا یکسند بجهت اشعار بودن مضاف الیه متکلم
 مع الفیر مثال هر دو سیم کنیم و بزم کتابخانه بعضی
 کتاب من و کتاب ما نام است باقی این سیم با حقیقت
 کسور شود و هرگاه مضاف یا مفعول باشد در آخر آن
 یا را که ترجمه را و علامت مفعول است یا را که در اول
 یا را که کسور یکسند چون سیم کتابی و بزم کتابخانه کسور

را

یعنی کتاب را و کتاب ما را دیدند و هرگاه مضاف
 ضمیر خائب باشد باقی نون مضاف را کسور کرده
 خودش را قلب میمانند چون اولون کتابی که گویند
 یعنی کتاب او شک است بعضی گفته اند در این وقت نون
 از مضاف حذف شده است چنانکه در وقت مفعول
 بودن مضاف در مخاطب قابل شده است که نون
 را بطه افتاده است با علامت مفعولست و را در مضاف
 جمع مخاطب هم مثل را در مضاف متکلم مع الفیر یا
 شده بجهت اشعار خطاب اگر مضاف این ضمیر مفعول باشد
 اولون را بطه بعد از آوردن یا مفعولی بجهت کسور آوردن
 یا سیم خود یکسند کاهی یا مفعولی را هم بعد از آمدن نون

سیاه از نشانی هر دو اولی که ساطع اولی
 قدرین میل یعنی کتاب او را نموده و قدر او را
 به آن و حکم جمیع غایب مثل حکم مفرد غایب است
 در حالت اضافی و همچنین هرگاه مضاف الیه غیر مضاف
 باشد آنکه جمیع اسامی ظاهره در حکم غایبند مثلاً اینها
 برداشته و اوضاع است احتیاج به ذکر ندارد که
 بودند و اوقالی از سیمهای حکم که از لون و اقله
 و عوض شده اند و همیشه مکتوبه بودن با قلی آنها
 بر آنکه در همه جای پیش از این فون مد الله و او سنده و
 با قلیش مکتوب باشند الحاقی کفیه الاشاره و اگر بعد از این
 فون با وصله که ترجمه بای صله در فارسی است یا ورنه

نکته

این طور گفته میشود سنون کتابی که بوده و سیرون کتابی که بوده
 سنون کتابی که درم کتابی که بوده و اولی که بوده و اولی که بوده
 و سیرون کتابی که درم کتابی که بوده و اولی که بوده و اولی که بوده
 خوردن و کتابی که درم کتابی که بوده و اولی که بوده و اولی که بوده
 و کتابی که درم کتابی که بوده و اولی که بوده و اولی که بوده
 یا با رسیه باین طور گفته میشود مثال بار سنون
 بنده و سنون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده
 سنون بنده و سنون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده
 بنده و سیرون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده
 بنده و سیرون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده
 بنده و سیرون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده
 بنده و سیرون بنده و سیرون بنده و سیرون بنده

یعنی بنده توبنده ترانده شانه شانه هین
 بنده مرانده مانده مارانده اوسنده اودا
 بنده انبانده انهاراسب کراشال است که
 اولی را مثال مضاف غیر مفعول و دومی مثال مفعول
 و از مثال معلوم شد که در دو مخاطب خواه مضاف
 مفعول باشد خواه باشد در مستحکم و دومی که
 مضافش مفعول باشد یا در سیمیه راضی کرده ام
 مضاف را معلوم نمایند در مستحکم و دومی بعد از حذف
 با و آخر مضاف در نیمه اش باشد در مستحکم و دومی
 و قی که مضاف مفعول باشد در مستحکم مع العیر و در قی
 و در سایر اسما خواه مضاف مفعول باشد خواه باشد

باز

با اینانده و در غیر از جمیع ضمیر غایب سینی بعد از باز
 بنایند غیر از زیادی سینی تغییر دیگر ندارند حالت
 مضاف در اینهاش حالت با نبودن است بعضی گفته
 در دو مخاطب بعد از حذف با و آخر مضاف در قی
 اصلی خود میماند چنانکه در مستحکم و دومی در غیر قی
 و محسوس و تکیه مضاف مفعول باشد و او هم میماند
 مثال الف از حرف میسون میان سون
 سون سیم سیم سون سیم سون سیم سیم سیم سیم
 سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم
 سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم
 سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم
 سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم سیم

مقدم میدارند بخلاف آنها که بجهت ضرورت اضطرار
 از تصرورات بیج الحذف در این هم بسیار است
 و از نون غیر ضمیر است نوبکه در آخر اسم فاعل تجسس
 بودن فاعلی است یا در نه چنانکه کن و کلن نویزده
 و آینه ماقبل این نون بمشغول میشود و اگر بآله
 باز رتبه باشد قبیل یا منقوع میشود چون المن
 و المن یعنی کننده و نمونده تفصیل این نون
 در باب اسم فاعل ذکر شده است یا که در آخر کلمات
 واقع میشود بر دو قسمت موقوف که در موقوف ظاهر میشود
 و مخفی که مکتوب باشد و غیر موقوف موقوف خواهد بود
 اسم باشد چون شاه و ماه و راه و خواه در آخر حرف

چون و آه و حکم علیحه نه ارد و فایده با و نوب
 نیست لهذا ذکر نخواهیم و با مخفی هم نوب
 قسمت یافته این غیر موقوف است یا در بعضی اوقات
 موقوف و در بعضی دیگر غیر موقوف است و بعضی مثل
 با مقابله و معاطله و فاطمه و طحیه و سکینه که نوب
 اینها هرگاه در کلام عرب با سلوب عربی استعمال
 شوند چونکه مکتوب از آرایش است در حالت
 وقف ظاهر و موقوف خواهد شد و هرگاه در غیر کلام
 عرب و غیر سلوب عرب استعمال شوند در کتابت ظاهر
 و در عبارت غیر مکتوب باشد و مخفی نوب هم نوب
 یا برای او مخفی فایده دارد یا نه از جمله او را

مخفی باشد اشارت بر فعله آخر کلمه با و لاحق نموده اند مثل
 بار تر که کند و استند کند و بار ایله و یله و ^{شال}
 اینها چون این قسم از مخفی دانی و مخفی غیر دانی را
 بغیر از اشارت بر فعله با قبل فایده دیگر ندارد لهذا ^{شال}
 نوشتیم اما قسم اول مخفی دانی که فایده و مخفی دارد در دو قسم
 باد اگر است یا در آخر فعل با قبل این با هر یک منضم
 میشود و اگر در آخر اسما یا به ترجمه علی و با حرف
 جر است در عرب و بعضی بانی صله و بر است در فارسی
 چند قسم دارد اول یعنی فایده است هر فعلی که لازم
 مفعول به نینخواهد و او را بمفعول به متعدی میکنند ^{کام}
 فعل مفعول به داشته باشد او را بمفعول به دیگر که

از

نسبت با لازم است برسانه شال او یکا به با فاعل
 و در و مان داغ یا تو ب یعنی کتاب نگاه کردم و نظر
 کردم و چشم بگو خوابید و شال دومی به خواهری
 و در یعنی بد خواهر شمشیر زن دوست و چو کرد
 یعنی بدوست نام بدو دشمنی او بدیده و دوست
 لطف الیه یعنی بدوست لطف کن و دشمن را با دشمن
 بسوزان و بعضی استعمال بر آمده است چون زید
 را به چندی زید بیا رفتم برای هر مشو شال ^{دیک}
 یعنی بگو فتم زید که بر من توبه است چون او به فایده
 برایش ایله دم با و نگاه کردم این کار را کردم یعنی
 توبت او کردم هر جای توبه استعمال شود چون زید

باخ من نگاه کن معنی خیات را جمع کن لطف من
 این را وقتی میگوید که در آید و بهوش آوردن کے
 باشد معنی بسیار برای این است و اگر او باطل
 کلام مناسب این مخفیست هرگاه باقی این باقی
 و او او باشد یا پیش از این یا بعد از آن
 القار ساکنین و حفظ فقه باقی با چون زلف یا
 باخ یعنی زلف یا آموخته که هرگاه باقی با رسته
 غیر صله باشد با اولی قلب باشد باقی یا مکتوب
 میشود چون بندیه القات الیه و لطف بویوریتی
 القات کن و لطف بفرما و اگر بعد از این با لفظ
 یا امیش که از کلمات را لطف و معنی بود و بوده است

آمده باشند با در این صورت چون که الف اول لفظ
 یا اندازند به جهت القار است کین میانه باقی آن با زلف
 یا اندازند بعضی کسور هم میخوانند لیکن کسر و فتح صریح غیر
 فصیح است بلکه فصیح است که میان فتح و کسر گفته
 بشود چنانکه خواص این طور تلفظ میکنند چون اوزی
 شمس و سوزی سمنش یعنی رویش لطف من بوده
 و شمس و سوزی و شمنش و لطفی و سمنش یعنی
 به شمس بود و لطفش بدوست آن یا یک با فاعل
 میشود تفصیل احوال او در باب افعال ذکر شده و باره
 نوشتن باعث طول است هر کس بخواند بداند با کمال
 کند و او بر قسمت جهت اینکه او را جهت افاده یاد

کلمه می آوردند و در میان کلمه با در آخر آن او یک با اولی آن
 او را و او عطف می گویند برای بر گرداندن مابعد
 می باشد با قش و جمع کردن آنها با هم در حکم در فعل
 دو فعل شمی و واحد را بهم عطف می کنند چنانکه می گویند
 سر کلمه و ن گیسند و ن تو آمدی و رفتی او و دوری
 و آگشته ای آن آید و نشست و در آسمان و دوشی از آن
 در یک فعل ترکیب بهم عطف می کنند چنانکه می گویند
 قاصدی و او غنی به ریش گریخت و پس از این و او را
 در تر باشد و با قش تا کن به مضجع شود و اگر فعل
 او مضوم باشد چنانکه کای مضوم هم می باشد مثل
 می گویند سر و سر قالد و بی تو من ماندم در این وقت

کتب می شود لیکن تلفظ نیاید محض اشعار مضوم با فعل
 و اگر در کلام مضوم واقع شود همیشه با قبل این و مضوم
 شده خود ش غیر تلفظ می شود چنانکه در این بیت جلال
 محمد طایفه نکند لاله سبیل شقایق نه من افلاک و ن
 آید و در مقامی نه جوج غار در غار یعنی چه کل و چه لاله
 و چه شقایق و چه من بدون نامهای ایشان پس بسیار
 و غار مضوم شش است که اگر من اسم کل و لاله و بهای
 و غیره را بر هم می رسم یا بر من می ترکیب که اینها خبر
 که نام آنها را پیش من میری من از نام آنها عاریم
 از اول قصیده چنان معلوم است و آنرا او یک در
 کلمه زیاده می کنند بجهت زینت که اشعار بکنه قصه با فعل

و در کینه استباه آن کلمه را بکلیه او در حرف
 و وزن مطابق است تفاوتی در لفظ میان آنها ندارد
 مگر اختلاف حرکت حرف اول در آن کلمه که اولش
 مضموم است بعد از حرف اول او و او ای می آید
 که ضم او را معلوم کند خود این واو موقوفه است
 چون نوزده که معنی راندن است مشتبه شد
 بفتح اول و سکون ثانی که معنی یافتن است و این
 کردن و او زنه که معنی سخن بازگشتن بر وزن
 یعنی نرم کردن و مثال اینها و آن واو که در آخر کلمات
 می آید و تفصیل آن در باب افعال و اضافات گفته شد
 اسکندر یا در آخر اسم می آید یا فعل هر دو در بابی است

و او هم با آنها چون که لازم در گری داشت و لغزش
 بودند که در دید یا خطی ساکن را معانی متعدده در
 کلام ترک نظر رسیده است از آن معانی چند تا را
 که لازم الکر و مفید است ذکر کردم اول ضمیر غایب است
 و این بر دو قسمت یاد افتاد است یاد آخر فعل آنکه
 در آخر فعل است فعل خواه لازم باشد خواه متعدی غایت
 مفرد غایب است در مورد چنانکه در این بیت مرحوم ضمیمه
 سرده سر آمدی که کلمه قدی موزون است سر می رسد
 آینه ای هرگز لب می گوید سر یعنی سر در سر و در سر
 دل نه موزون می خواهد و بی سبب کرد هرگز لب می گوید
 می خواهد یا در آخر لفظ الکر یعنی ضمیر غایب ترجمه و معنی

او و فاعل فعل است و بعضی گفته اند این حرفست یا
 فاعلش مستتر شود یا اسم ظاهر و در جمع غایب که
 چون که بر ملا حرف حرف غیب شد لفظ فاعل
 آنکه در انقوا اسم است ترجمه ششین است در فارسی
 و دیگر ترجمه رطل مضاف بمضاف الیه در انقوا مضاف
 آورده علامت اضافه و نسبت میشود و اگر در تله
 عارض نشود مضاف الیه را همیشه بمضاف مقدم
 مثال هر دو در این بیت فصول موجود است در که
 سلطان دله خیر اری عید را و نده بنده باز
 یعنی در که پادشاه خیر اری باشد باز بنده
 عیب است و مضاف است یا در آخر لفظ خیر اری

ضمیر غایب است و یا در آخر بازاری یا در اضافه و در
 نسبت است و گاهی این یا ضمیر را اگر کر باشد
 میکنند چنانکه در این بیت مرحوم غلیظه بسینون
 مومن بالین بخانه زلف پر پیون اوزینه نسکر
 سر ستم نه رگین رخ خواب آتش یعنی بسینه
 تو بر سرش و پستان تو بالیش و زلف پر چین تو کا
 فکر است من بخودش و برای خودش چه عجب
 رخ خواب رگین و اگر ده است که تقریباً لفظ
 کا که ضمیر غایب است یا در آخر کبر و بالین
 حذف کرده است و نیز علامت مغفول و ترجمه کلمه
 را در فارسی باشد چنانکه در این بیت غلیظه کردیم

عارض دلدار بر بزم بهار ^{بهار} قورخارم بوسه
 اشتهه قهریه یا میگویند اگر بگویم که این بهار
 دلدار من بماند میرسم این سخن مرا بشنود یا قهر
 بکند که یا در آخر کلمه سوز می صحت منقول و
 ترجمه راست و گاهی این یا در آخر کلام و تمام
 حذف نمایند چنانکه در این بیت که از خودم راست
 کوزون و درنده مرگان کوز و بگویم قوی
 نیجه تاب الیه سون طهوسم حکیم عتاب چشم
 یعنی نه در چشم تو مرگان زانم دلم دیده میزند
 چه طور تاب بیاورد طهوسم که عتاب چشم تو
 کشاده است که یا منقول از ترجمه تمام از آخر لفظ

افزون

مرگان و چکن انداخته است اصلشان مرگانونی
 و چکنی بوده منظور شایسته که چشم تو چون عتاب
 مرگانست بمرگان چنان است و دل من چون طهوسم
 شبیه کبک و کچک از او که عتاب با لفظه بشکارد
 طالب و راعبات و او هم از عتاب زیاد داشت
 و از میرسد پس دل من چرا چشم تو ترسد و نمی
 عتاب برای شکار طهوسم چنان ستم را و اگر ده لای
 طهوسم بترسد اشاره لطیفی هم کرده که چشم تو با لفظه
 بشکار کردن دلهامی است و هرگاه مایل این باشد
 رسیده و خوف به باشد نونی میان این یا در آخر کلام
 که محقق به اوست یا ورنه بجهت دفع القاعه کسین

چنانکه میگوید مولانا جلالی چاقوی سوارا صد اوند کن
 و آهونی ویر و آهوی را برین و آینه کی کو رینی است
 بیار و کاهی این نون را قب بایکسند کویا این مختص
 بفرودات و در شحات چاکه در این بیت فصول
 دعوت ایون دیم ی زنجار تا و دایع ایله اول
 آیه کی گفت زنجار را دعوت کشید و بخواند تا
 و دایع کند آن ماه را که نون قبل از یا مفعول در لفظ
 زنجار قلب باشد و انت که اصلش زنجار بوده
 و کاهی در آخر اسماء عدد یار را یا یکسند بجهت
 کردن او تجزیه یعنی باینکه این عدد یک جز است
 از عدد غیر محسوس شش و تفصیلش در اسماء عدد ذکر شد

برگاه با قبل یا تجزیه و یا اصاف و یا ضمیر غایب که
 در آخر اسم است حرف مد و یا ضمینی باشد پس
 از این یا میاورند بجهت دفع القار یا کین شال یا
 و ضمیر غایب در این بیت فصول دایه سی سیدی کل
 یوزینه کلاب دور دی بر دین خاکست و خوا
 یعنی دایه اس بروی چون کل او کلاب باشد از
 به خواست چاکست خراب که سینی میان یا ضمیر غایب
 و یا در آخر کلام دایه آورده است شال الف و یا
 اصاف در این بیت فصول در باقی روانی دوشند
 خولگی کو سواری کوشنده یعنی ملاکی در باقی در دو
 و کو سواری خولگی در کوشش که شاه در سن خطرو

باشد مثال او و با اضافة مثل ایکی میگویند
 خن آهوسی یعنی آهوس خن و مثال بار اصلی ما
 ضمیر خانه میگویند که از کسی فاقده آینه است در پیش
 و مثال بار اصلی ما با تجزیه مثل ایکی میگویند کسی
 یعنی دو تایش و آتسی یعنی شش تایش و دیگر
 در تمام اوصاف چیزی بخوبی و ربط صفت به موصوف
 یا ریاء و زنده خانه میگویند الی و الی یعنی دست پر
 و کوزی قاره یعنی سیاه چشم اصلی عجب یعنی
 نجیب الاصل که کاتوج یعنی سر دل عاقل یعنی کامل
 عقل فطرت خوش یعنی خوش فطرت و نظایر چو که
 کتاب گفته اند چنانکه در دیامیه مجر که گفته اند خصوص فیض

لله

از کوز خوش فطرت و کاتوج و نجیب الاصل فطرت که در ابتدا
 باید در این معنی است خن که از این کلام و از این معنی که در کوز
 مورد و سیاه است و از این معنی ان البدایع معنی معنی بهای
 هر انشاد است بهر معنی زیادت از این معنی که در کوز
 از نظایر از این معنی است بهر معنی زیادت از این معنی که در کوز
 متعجب و زنده بهر معنی زیادت از این معنی که در کوز
 ایلی و از حضور بهر معنی زیادت از این معنی که در کوز
 غیر و معنی که در کوز معنی زیادت از این معنی که در کوز
 غرض و پریشانه و از کوز معنی زیادت از این معنی که در کوز
 بهر معنی زیادت از این معنی زیادت از این معنی که در کوز
 تواند داشت و استخوان بهر معنی زیادت از این معنی که در کوز

METİN: KAİDE-İ ZEBAN-İ TÜRKÎ'NİN ÇEVİRİSİ

[ÖNSÖZ]

[1b] (1) Hamt ile şükür o bağışlayıcı dergâhına bir hediyedir ki, bütün şekillerin, yüzlerin ve dünyadaki tüm varlıkların mürekkebi, bütün varlıklardan farklı ve benzersiz olanın kaleminden, dünya sayfasına damlayan sadece tek bir katredir. **(2)** Ona var gücüyle ibadet etmek onun katına bir armağan sayılır ki; yeryüzü ağacındaki gerçeklerin şakayığı, başlangıç ve kıyameti yaratanın bütün dünyaya verdiği hükmün sadece hoş kokulu bir goncasıdır. **(3)** Sonsuz hamtlarla kusursuz övgüler, o varlığına ihtiyaç duyulanın⁷⁸ dergâhına bir alamettir ki, onun faziletlerini anlatmak bir ömre sığmaz ve onun erdemlerini saymaya aylar ve yıllar yetmez. **(4)** Mutluluk tacı – اَنْتَ اَلْعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ – “nitekim sen yüksek ahlaklara sahipsin” bilgin, sabırlı ve gösterişlinin mübarek başına son derece uygun **[2a]** ve emretme cübbesi - اَنْتَ اَلْعَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيْمٍ - “nitekim sen düz ve doğru yoldasın” o cömert ve bilginin nakışlı omuzlarına çok yakışır.

آن خواجه که قرب حق بود مایه او

معراج بود پست ترین پایه او

بیخ و زده بر همه عالم خط نسخ

بی سایه و کائنات در سایه او

(1) “Hakk’a yakınlaşmaya layık olan o yüce zat için miraç en aşağı yer sayılır. **(2)** O yazma bilmediği halde bütün dünyayı yazıyla doldurdu. **(3)** Gölgesiz olan her şey ve bütün evren onun gölgesi altındadır.”

(4) Güzel kokulu övgüler onun huzuruna armağan olsun ki, bunlar o övülmüşün Hamd Bayrağını taşımaktadır. **(5)** Kur’an besmelesinin *b* harfi bir güç kaynağıdır ve soylu insanların yazdığı muhteşem eserlerin başlangıcıdır. **(6)** O, evrenin latiflik içeren sayfasıdır.

⁷⁸ Hz. Peygamber.

(7) Hak peygamberiyle mutlak velinin pak evlatları ve seçilmiş torunlarına sonsuz selamlar ve saygılar olsun ki, bunların hepsi – *الْوَلَدُ سِرٌّ* – “çocuk babasının sırrıdır” o iki parlak nurun torunlarıdır. (8) Güzellik elbisesi, *لَاؤُلَنَا مُحَمَّدٌ وَآخِرُنَا مُحَمَّدٌ كَلْنَا مُحَمَّدَ -* “başlangıcımız Muhammed, sonumuz Muhammed, hepimiz Muhammed’iz” bu hidayet ışıkları, hazineler anahtarı ve sebeple amaç sırlarının sağlam vücutlarına yakışmıştır - *صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ -* “Allah’ın selamı onların hepsine olsun ve Allah onların faziletlerini inkâr edenlere lanet etsin”.

[2b] (1) Hatırlatmalıyız ki bu eser 1289 (H) yılının Şaban ayında, Yüce Hazretlerinin dünyayı gezen ordusunda kaleme alınmıştır. (2) O göklerle yerler veliahdı, gökyüzünde güneşin çevresinde dolaşan kubbelerin efendisi, ediplerle bekçi meleklerin barınağıdır. (3) O Mars gibi heybetli, Zühhal gibi yüce makamlı, Utarit gibi âlim, Müşteri gibi yiğit, Cemşid gibi büyük, İskender gibi ihtişamlıdır. (4) Hizmetçileri yıldızlar kadar olan, her şeye hükmeden, onların kaderini elinde tutan adalet ile ihsan kaynağı, faziletle irfan temeli, İran’ın göz nuru, devrin en güçlüsü, dünyanın eksenini Müzafferî’-d-Din Mirza’nın – *خَلَدَ اللَّهُ عَهْدَهُ وَشُكْرَ جِهْدِهِ وَدَامَتْ سَطَوْتُهُ -* “düşmanlarını yenip dostlarına şefkat ederek, Allah ahdini sonsuz ve egemenliğini devamlı kılsın” cihanşümul buyruğu üzere yazılmıştır. (5) Gökler aslanı, hayranlık vadisinde kaybolup o Mars heybetinde olanın isteğine uymak için hayatın her türlü sıkıntısını ve umutsuzluğu bir tarafa bırakmıştır.

گر باره کشد راعی حزمش نبود راه

[3a] جز خارج او نیز نزول حدثان را

ور پره زند لشکر عزمش نبود تک

جز داخل او نیز ردیف سرطان را

(1) “Eğer at, çobanı sırtında taşırsa yol sıkıntısı çekmez, istenmeyen olayların ortaya çıkma ihtimali de ortadan kalkar. (2) Eğer ordu

sıraya dizildiği halde Yengeç burcu onun içine yerleşmezse, ordu kendi başına bir güce sahip olamaz.”

(3) Tahran'ın Daru'l-Nedfe semtine yolcuydu – *صانها الله عن الحرقه عند* – “Allah onu zor durumlarda yakılmaktan korusun.” - *البحران*

(4) Saf kalpli ve riyasız bu duacı Abdu'l Ali-ibn-i Mirza Fazlali Halhaliyü'l-Asl ve Elmutin-i Tebrizîu'l-Mesken, uğurlu ordunun sayesinde birçok merhaleden geçerek çölü gezip dolaştı. (5) Ulu, heybetle tahta oturan, kudretli ve yüce, kâmil, soylu, adaleti benzersiz, hakanın yakını ve güvenilir olan Ağa Mirza Rıza' nın – *دام مجده العالی* – “yüksek çabası devamlı olsun” buyruğu ve isteği üzere konakladığım yerlerin birinde, Türk dilinin grameri hakkında duacı bir hizmetçi olarak birkaç sayfa yazmaya karar verdim.

(6) O canını feda eden önder, yüce ve temiz soydan gelen, başarılı veliahdın mübarek kapısının işlerinin nâziri ve hizmetçilerin koruyucusudur [3b] ki düzen, siyaset, tedbir ve zekâda Aristo, Platon ve Buzcmehr onun yanında tıpkı ayın, güneş yanında olduğu gibidir.

ای قاعده تازه ز دست تو کرم را

وی مرتبه نوز بنان تو قلم را,

بر جای عطارد بنشانند قلم تو

کر در سر منقار کشد جذر اصم را.

وجود بی کف تو تنک عیش بود چنان

که امن و سلوت خود خواند من و سلوی را,

به هر چه مفتی رایت قلم به دست گرفت

قضا بر آب نویسد جواب فتوی را,

زهی به تقویت دین نهاد صد انکشت

مآثر يد بيضات دست موسى را.

(1) “Bu yeni kuraldan kaynaklanan bahşış, nasıl bir bahşış ve bu yeni makamda oturanın parmaklarındaki kalem nasıl bir kalemdir ki, bu kalem bir kuşun gagasında çizilen sayı kökünü Utarit’e kadar yükseltir. (2) Senin varlığın o kadar sıkıntı içinde yaşıyor ki, Menn ve Selvi⁷⁹ emniyet ve huzurlarını kendi başlarına sağlarlar. (3) Kalem bayrağını her bir boş varlık için eline alan, sanki fetva cevabını suyun üzerine yazar. (4) Dini kuvvetlendirmek amacıyla Hz. Musa’nın beyaz eline benzeyen elini ve parmaklarını kullanarak değerli eserler yarattı.”

(5) Bir hakir olarak düşüncelerimin karmaşıklığı, üzüntünün getirdiği perişanlık ile yolculuk ve göç mevsiminden kaynaklanan yorgunluktan dolayı, kısa bir eser yazmaya karar verdim. (6) Bu alanda hiçbir liyakat, yetenek ve yeterliliğe sahip olmadan ve içindeki kurallara fazla dikkat etmeden kitabı acele bir şekilde yazdım - اطاعة لأمره العالی و اجابة لحكمه المطاع - [4a] المتعالی - “onun emrine uyarak kabullenmek ve yüce hikmetlerine icabet etmek için”. (1) Söz konusu kuralları sayfalarla varaklara yazıp, kınanma ve küçümsenme okları altında, ululuk taşıyan hazretlerine hizmet amacıyla bir armağan olarak sunuyorum, kabul olunmasını ve reddedilmemesini umarım.

⁷⁹ Menn ve Selvi iki bitki adı.

[GİRİŞ]

[4b] (1) Ahed'in hamdı ve Ahmed ile yüce handanının methinden sonra ki Ahed ile Ahmed arasındaki fark, sadece görülen nokta ve onun önce veya sonra gelip gelmemesidir. **(2)** Mesela şu beyitte:

ز احمد تا احد يك ميم فرق است

همه عالم در آن يك ميم غرق است

“Ahmet'ten Ahet'e bir mim (m) fark var. Bütün dünya bu bir mim'de kaybolmuştur.”

(3) Türkçenin kelimeleri Arapçada olduğu gibi, üç gruba ayrılır: İsim, fiil ve harf.

(4) Türk dilinde fiil dört türe ayrılmaktadır:

Mâzî (görülen geçmiş zaman)

Muzâri (geniş zaman ve şimdiki zaman)

Emir

Nehy (Olumsuz emir)

(5) İsim ise iki türdür:

1. Mastar

[5a] 2. Gayr-ı mastar (İsim)

[İSİM]

[1. Mastar]

(1) Türkçede mastar olan isimler, [fiil köklerinin] sonuna “māk”, “maḵ” ve “maḥ” eklerini getirmekle türetilir. **(2)** Tebrizlilerin telaffuzuna

bakarsak, onlar “*māk*” ve “*maḵ*” eklerindeki *k* ve *ḵ* harfleri yerine hep *ḥ* harfini kullanırlar.

(3) Eğer kelimenin sonundaki *māk*, *maḵ* ve *maḥ* eklerini kaldırırsak, kelimenin birinci ve temel anlamı tam olarak ortadan kalkmaz, ama az da olsa değişikliğe uğrayacaktır ve bu değişiklik sonucunda örneklerin çekiminde farklılıklar ortaya çıkacaktır. (4) Örnek olarak: *ḵaçmaḵ* (قاچماق), *görmāk* (کورمک) ve *bilmaḥ* (بيلماخ). (5) Eğer *ḵaçmaḵ*’tan -*maḵ* eki alınırsa [5b] *ḵaç* kalacaktır, mastar veya isim şeklinden çıkıp emir kipi olur. (1) Bunu şu şekilde açıklayabiliriz ki, ilk şeklin zamanı olmadığı halde ikinci biçimde kelime zaman niteliği taşımaktadır.

[2. Gayr-ı Mastar (İsim)]

(2) Sonuna, bu tür ekleri (*maḵ*, *māk*, *maḥ*) almayan kelimelere denir.

Mesela: *daṣ* “taş” (داش) ve *od* “ateş” (اود) gibi.

(3) Veya sonuna bu ekleri (*maḵ*, *māk*, *maḥ*) alan kelimeler; fakat bu tür kelimelerde eğer söz konusu ekler kaldırılırsa kelimenin asıl anlamı ortadan kaybolur.

(4) Örneğin: eğer *mārcimāk* “mercimek” (مرجمک) kelimesinden *māk* kaldırılırsa, “rehin, iddiaya girmek” anlamında olan *mārc* (مرج) kelimesi kalacaktır. (5) *Sumaḵ* “ünlü (?) [sumak]” (سوماق) kelimesinden de *maḵ* alınırsa *su* (سو) kelimesi kalmış görünecektir. (6) Ayrıca *toḥmaḥ* “tokmak” [6a] (توخماخ) kelimesinden *maḥ* alınırsa, Türkçede *ac* “aç” karşılığı olan *toḥ* (توخ) kelimesi kalacaktır. (1) Dolayısıyla bahsettiğimiz ekler (*maḵ*, *māk*, *maḥ*), zikredilen durumlarda mastar eki, onlarla gelen kelimeler ise mastar olamaz.

(2) Mastarların sayısı gayr-ı mastarlara göre çok azdır, bu konuyu düşünerek – inşallah-u teâlâ- bu kitapta olabildiğince fazlasını ortaya

koyacağız. **(3)** Ama gayr-ı masterlar sayısız olduklarından dolayı bu sayfalara sığmaz, eğer fırsat ve imkân olursa *بعون الله تعالى و قوته* “Ulu Tanrı’nın yardımıyla” bu kelimeleri diğer lügat kitapları gibi, düzenli ve sistemli olarak kaleme alırız. **(4)** *الامر للبارى و الامور مرهونه باوقاتہا* “Varlıklar yaratanına aittir ve kendi zamanı ve durumuna bağlıdır.”

[HARF]

(5) Türk dilinde harf iki türdür: Alamet ve Gayr-ı alamet

[6b] (1) [1. Alamet olanlar]; *l*’si fethalı (üstünlü) ve *r* (ra-yi muhmele)’si harekesiz (sükûnlu) olan çokluk üçüncü şahıs eki *-lär / +lär* (لر) gibi. **(2)** Bu ek hem ismin hem de fiilin sonuna eklenir. **(3)** Harekesiz (sakin) *m* (م) de isim veya fiilin sonuna gelerek teklik birinci şahıs (mütekellim-i vahde) eki sayılır. **(4)** Her ikisinin örneği fiilde:

gördilär (گوردیلر) ve *gördüm* (گوردوم)

(5) Ve isimde:

dostlär (دوستلر) ve *kitabım* (کتابیم)

(6) Türkçede, eğer söz konusu *m* ismin sonundaysa, önceki harf hep kesrelidir, sadece sonunda, gizli *h* (hâ-yi mahfî) “ä” veya uzun ünlü (harf-i med) bulunan isimlerden başka. **(7)** *a* (elif), *O/U* (vav) ve *I/y* (ya) harfleri harekesiz olduklarından dolayı, kendilerinden önce gelen harflerin harekelerini de kendilerine benzetirler, dolayısıyla *h* olursa *m*’den önceki harf fethalı (meftûh), uzun ünlü (harf-i med) ise harekesiz olacaktır. **(8)** Fiilin sonuna gelirse fethalı (meftûh), kesreli (meksûr) veya zammeli (mazmûm) şekillerinde gelebilir; fakat Farsçada *m*’den önceki harf hem ismin hem de fiilin sonunda hep fethalıdır.

[7a] (1) *-lär / +lär* ile *m'yi* harf veya alamet kategorisine almışlarsa da, kural ve geleneğin gerektirdiğine göre, bunlar daha doğrusu harf değil de isim ve zamir grubuna aittir.

(2) [2. Gayr-ı alamet Harfler]; *hă* (هـ) ve *hăyă* (هـ يـ) gibi kelimeler, bu iki kelime Hamse ve Zencan Türklerinin söylenişi itibariyle, cevap vermek ve evet anlamında kullanılır.

[FİİL]

(3) Konuşma dilinde daha çok faydalı olduğundan dolayı, fiil bahsini başlangıçta özet bir şekilde anlatmaya çalıştım. (4) Anlamı ve zamanı gerçekleştiği için, fiillerin temeli mâzîye (görülen geçmiş zamana) dayanır. (5) Dolayısıyla Arapçada, Farsçada ve Türkçede geniş zaman ile şimdiki zaman (mûzari) fiili, görülen geçmiş zaman (mâzî) fiilinden türetilir. (6) Başka bir görüşe göre, Türkçedeki emir kipi de görülen geçmiş zaman fiilinden yapılmaktadır. (7) Bu konu üzerinde daha sonra –inşallah-u teâlâ- [7b] duracağız. (1) Öyleyse, ilk önce bu fiili (görülen geçmiş zaman) anlatmak veya önceliği bu fiile vermek başka fiil türlerine göre daha uygun ve daha gerekli görülmektedir.

[Görülen Geçmiş Zaman]

(2) Bildiğimiz gibi, en yaygın görüşlere göre Arapçada görülen geçmiş zaman fiilini, mastardan türetirler, aynı durumu Türkçede de görebiliriz. (3) Ancak her dilde mastarı görülen geçmiş zamandan almak daha doğru bir görüş sayılmaktadır, ama bunların açıklanması yazının uzamasına neden olup bu küçük esere uygun görünmemektedir.

(4) Görülen geçmiş zaman çekimi Türk dilinde, Farsçada olduğu gibi altı şahıs için kullanılır:

(5) Gaip şahıslar için: teklik üçüncü şahıs ile çokluk üçüncü şahıs, muhatap şahıslar için: teklik ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahıs, mütekellim şahıslar için: teklik birinci şahıs ile çokluk birinci şahıs.

(6) Türkçede erillik (müzekker), dişilik (müennes), ikili (tesniye) ve [8a] çokluk Farsçada olduğu gibidir. (1) Onların arasındaki farklılık, yanlarındaki kelimelerden belli olur. (2) Örnek olarak:

iki kişi vurdılär “iki adamı vurdular” *ایکی کیشی ویردیلر*

dört avrat gördilär “dört kadını gördüler” *دورت عورت کوردیلر*

(3) Bu örneklerden yola çıkarak başka çekimleri de söyleyebiliriz.

(4) Bazen Arapçada olduğu gibi Türkçede de, teklik üçüncü şahıs, ikili (tesniye) veya çokluk üçüncü şahıslar için kullanırlar, bunun nedeni sayıların teklik üçüncü şahsa uygun olduğundan dolayıdır. (5) Mesela:

iki oğlan getdi “iki oğlan gitti” *ایکی اوغلان گیتدی*

üç kişi bahdı “üç adam baktı” *اوچ کیشی باخدی*

(6) Mastardan türetilen görülen geçmiş zaman kuralında ise teklik üçüncü şahıs, mastardan türetilir. (7) Burada mastar eki fiilin sonundan [8b] kaldırılıp onun yerine görülen geçmiş zaman eki, kesreli -d (dal-i muhmele) ile gaiplik alameti olan harekesiz / getirilir. Ayrıca mastar ekinden önce gelen harekesiz harf, görülen geçmiş zaman ekini aldıktan sonra da harekesizliğini korur.

(1) *kaçmak* “kaçmak” mastarının görülen geçmiş zaman şekli:

kaçdı *قاچدی*

kaçdılär *قاچدیلر*

kaçdun *قاچدن*

kaçduz *قاچدز*

kaçdum قَاچْدُم

kaçduk قَاچْدُق

(2) *kaçdı* قَاچْدِی teklik üçüncü şahıs, hem eril hem de dişil.

kaçdıılär قَاچْدِیْلَر ikili ve çokluk, hem eril hem de dişil.

kaçdun قَاچْدُن teklik ikinci şahıs, hem eril hem de dişil.

kaçduz قَاچْدُز muhatap ikili ve çokluk, hem eril hem de dişil.

kaçdum قَاچْدُم teklik birinci şahıs

kaçduk قَاچْدُق çokluk birinci şahıs, hem eril hem de dişil.

[9a] (1) Teklik ikinci şahıstan sonuncu fiile kadar, görülen geçmiş zaman eki *d* (dal-i muhmele) zammelidir, çağımızda yaygın olan Yeni Türkçede bu zammeyi göstermek için, söz konusu *d*'den sonra bir *U* (vav) getirirler, hâlbuki telaffuzda bu *U* (vav) söylenmez. **(2)** Örneğin:

kaçdum قَاچْدَوْم

kaçduk قَاچْدُوُق

(3) Bazen de sözü edilen *U*'yu teklik ve çokluk birinci şahıslarda *l*'ya dönüştürüp bir önceki harf, yani *d*'yi bu *l*'dan dolayı kesreli yaparlar. **(4)** Mesela:

yazdım یَاَزْدِیْم

yazdıh یَاَزْدِیْح

(5) Görülen geçmiş zamanın diğer beş şahsını da teklik üçüncü şahıstan türetirler.

(6) Çokluk üçüncü şahsı türetmek için, *l*'si fethalı ve *r*'si harekesiz çokluk üçüncü şahıs eki *-lär'i*, teklik üçüncü şahsın sonuna yani gaiplik **[9b]** harfi olan *l*'ya eklerler. **(1)** Söylediğimiz gibi kimi zamanlar da çokluk

üçüncü şahıslarda *l* ile *r* arasına bir *a* (elif) getirip *-lar* (لار) şeklinde söylerler. **(2)** Örnek olarak:

almağ (آلماق) 'ın çokluk üçüncü şahsı *aldılar* (آلدیلار) şeklinde olur.

(3) Bazen de *l* harfini kaldırırılar, mesela: *gälmäk* (كلمك) 'ın çokluk üçüncü şahsı *gäldilär* (كلدیلر) olur, *l* harfini kaldırıncı *gäldlär* (كلدلر) ve *gäldlar* (كلدلار) biçimleri ortaya çıkar. **(4)** Bazı zamanlar da *l*'yi kaldırdıktan sonra *r* harfini de silip, *gäldla* (كلدلا) ve *gäldlä* (كلدله) şeklinde söylerler. Kelime sonundaki *h* (hâ-yi resmiye) *r* yerine gelip *l* 'nin fethalı olduğunu gösterir.

(5) Teklik ikinci şahsın yapılması için, gaiplik alameti olan *l* harfini teklik üçüncü şahsın sonundan kaldırırılar ve görülen geçmiş zaman eki **[10a]** *d* 'den sonra harekesiz bir *n* getirip *d* 'ye de zamme harekesi verirler.

(1) Örneğin:

gäldün كلُن

(2) Çokluk ikinci şahsın oluşmasında, teklik üçüncü şahsın sonundaki *l* 'yi kaldırdıktan sonra harekesiz *z* 'yi (za-yi mu'ceme) onun yerine getirip *z* 'den önce gelen *d* harfine de zamme harekesi verirler. **(3)** Örneğin:

gäldüz "geldiniz" كلُنز

(4) Bazı görüşlere göre de çokluk ikinci şahıs, teklik ikinci şahıstan yapılmıştır, bu kurala göre, Arapçada olduğu gibi *n* harfi *z* 'ye dönüştürülür.

(5) Bu görüş anlam bakımından, daha önce zikrettiğimiz kuraldan hiçbir fark taşımaz, çekim açısından da bir farkı yoktur.

(6) Teklik birinci şahıs da teklik üçüncü şahıstan türetilir. **(7)** Gaiplik eki olan *l* 'yi kaldırdıktan sonra mütekellim eki sayılan harekesiz *m* 'yi ekleyip *d* 'nin kesre harekesi yerine ise zamme verirler. **(8)** Örneğin:

gäldüm كلُدم

[10b] (1) Çokluk birinci şahsı yapmak için, teklik üçüncü şahsın sonundan gaiplik /'sını kaldırdıktan sonra mastar ekinin son harfinin cinsinden olan harfi, fiilin sonuna getirip *d*'yi tekrar zammeli yaparlar. (2) Bunu açıklamak istersek şöyle söyleyebiliriz ki; görülen geçmiş zaman (mâzî), geniş zaman ve şimdiki zaman (muzâri) kiplerinde çokluk birinci şahıs eki mastar harfinin son harfine tabidir. (3) Örnek olarak eğer mastar ekinin son harfi *k* ise çokluk birinci şahıs eki de *k*'dir, veya eğer *ķ* ya da *h* ise çokluk birinci şahıs eki de *ķ* veya *h*'dir. (4) Örnek olarak:

gälmäk'ten gäldik کلمک / کلدک

kaçmak'tan kaçduk قاجماق / قاچدق

yatmaḥ'tan yatduḥ ياتماخ / ياتدخ

[11a] (1) Geniş zaman ile şimdiki zamanın mütekellim eki - inşallah-u teâlâ- gelecekte anlatılacaktır.

(2) Ne zaman görülen geçmiş zaman kipinin (fiil kökünün) sonu *d* olursa, ek olan *d* eklendikten sonra iki benzer harf bir arada gelir (ictima-i mesleyn) ve tekrar olayı ortaya çıkar, bu durumda birinci ve asıl *d*'yi ilk gelip harekesizliğinden dolayı ikinci *d* ile kaynaştırırlar (idgam). (3) Örneğin:

dadmaḥ'tan daddı "tattı" دادماخ / دادی

(4) Zikrettiğimiz kaynaşma yukarıdaki örneğin altı şahsında da ortaya çıkar. (5) Mesela:

daddılär داتیلر

daddun داتون

dadduz داتوز

dadduḥ داتوخ

(6) Eğer görülen geçmiş zaman fiilinin sonu *t* (ta-yi menkute) ise söz konusu *d* söylenişte *t*'ye dönüşür, benzer iki harf yani iki *t*'nin bir arada gelmesi ortaya çıkar. (7) Dolayısıyla harekesiz olan birinci *t*'yi ikincisiyle [11b] kaynaştırırlar; fakat yanlış olmasın diye *d* harfini imlâda yazarlar, bunun nedeni de ekin tam olarak ortadan kalkmamasını sağlamaktır. (1) Telaaffuzda bile onu *d* gibi söylemeye çalışırlar. (2) Böyle bir eklerin olması son derece önemli ve onların korunması gereklidir, bu gerçeğe dayanarak dilbilimcileri şöyle demişler: -العلامة لا تحذف- "alamet kaldırılmamalıdır". (3) Örneğin:

getdi كيتدى

atdı آتدى

yatdı ياتدى

(4) Bu fiillerin mastarları *getmāk* (كيتمك), *yatmaḥ* (ياتماخ) ve *atmaḥ* (اتماخ)'tır.

(5) Bu kaynaşma bu tür fiillerin bütün şahısları için geçerlidir.

[Görülen Geçmiş Zamanın Olumsuz Biçimi]

(6) Görülen geçmiş zamanı olumsuz hale getirmek için, Türkçede olumsuzluk (nefy) harfi olan fethalı *m*'yi görülen geçmiş zaman eki *d*'den önce getirirler, ayrıca fiilin sonu asıl harekesizliğini korur. (7) Örnek olarak:

[12a] (1) Fethalı *k* (kaf-i Farsî) ile yazılan *gālmāk* (كلمك) mastarının olumlu şekli *gāldi* (كلى), olumsuz biçimi ise *gālmādi* (كلمدى), *gālmādilār* (كلمدیلر) vb. şeklindedir.

(2) Zammeli *k* (kaf-i Farsî) "g" ile yazılan *gūlmek* (كُلمك) mastarından da *gūldi* (كلى) ve *gūlmādi* (كلمدى) fiilleri türetilir, başka fiillerin de olumsuz biçimi de aynı şekilde yapılır.

(3) Mastarların olumsuz şeklinde ise, olumsuzluk eki *m* (mim-i nefy) eklendikten sonra iki benzer harfin bir arada gelmesi ortaya çıkar (ictimai mesleyn); fakat birinci *m*'den önce gelen harekesiz harften dolayı kaynaşma olayı gerçekleşemez. (4) Dolayısıyla iki benzer *m*'yi birbirinden ayırmak için, bir *h* olumsuzluk harfi yani birinci *m*'den sonra getirirler. (5) Örneğin:

gälmäk'ten gälmämäk کلمک / کلمه مک

kaçmak'tan kaçmämäk قاجماق / قاجمه ماق

[12b] (1) Hatırlatmalıyız ki bütün mastarlarla fiillerin olumsuz şekilleri, ism-i fail ve ism-i mefûl uygun bir yerde –inşallah-u teâlâ- açıklanacaktır.

[Şart Kipi]

(2) Eğer görülen geçmiş zaman fiilinin başına şart edatı getirip onu şart veya şart cevabı (ceza) haline sokarsak o fiil geniş veya şimdiki zaman (muzâri) anlamı taşıyacaktır, fiil isterse olumlu veya olumsuz olsun fark etmez. (3) Olumlu örneği:

ägär gäldi kurtuldi “eğer geldi (kurtuldu) kurtulur”

اکر کلدی قور تلدی

ägär gälmädi kurtulmädi “eğer gelmedi (kurtulmadı) kurtulmaz”

اکر کلمدی قور تولمدی

(4) Arapçada şart edatı sayılan *en* (ان) gibi, *ägär* (eğer) de şart edatıdır. (5) Şart kipi çekimine giren fiiller, görülen geçmiş zamandan ayrılıp gelecek zamana yakınlaşır; fakat bu tür fiillerin olumlu veya olumsuz biçimlerinin telaffuzunda bir değişiklik görünmez. (6) Ama şart [13a] kelimesi olan *ägär*, Arapçadaki *lev* (لو) anlamında kullanılırsa durum

farklı olur. **(1)** Böyle bir durumda görülen geçmiş zaman şeklinde olan fiilin (şart fiili) sonuna, yani görülen geçmiş zaman eki *d'*den önce harekesiz bir *y* (ya) getirirler ve önceki harfi *y'*ye uygun olsun diye kesreli yaparlar, ara sıra da hafiflik amacıyla fetha harekesi koyarlar.

(2) Kimi zamanlar da söz konusu *y'*den önce bir *s* (sin-i muhmele) fiil sonunun harekesizliğini korumak için getirirler, bu *s* bazen fethalı bazen de kesreli olur, fiilin sonu ise asıl harekesizliğini korur. **(3)** Şart cevabı olan fiilde de görülen geçmiş zaman eki, *d'*den önce bazen harekesiz bir *r* (ra-yi **[13b]** sakine-i muhmele) getirip sonunu fethalı yaparlar. **(1)** Söz konusu şart harfi [kelimesi], *lev* (لَو) gibi inkâr makamında ispat ve ispat makamında inkâr özelliğini taşımaktadır. **(2)** Mesela:

baḥmaḥ (باخماخ) ve *görmäk* (کورمک) örneklerinde şöyle olur:

(3) *ägär baḥäydi* (veya *baḥeydi*) “eğer baksaydı” (اكر باخيدى) *ḥ*'nin kesreli ve fethalı şekliyle, *baḥsäydi* (veya *baḥseydi*) *görärdi* “baksaydı görürdü” (باخسيدى كورردى) *s*'nin kesreli ve fethalı şekliyle.

(4) Bazen de *y'*den önce bir *a* (elif) getirirler. **(5)** Örneğin:

ägär baḥaydi bilürdi “eğer baksaydı bilirdi” اكر باخايدى بلوردي

ägär baḥsaydi anlardi “eğer baksaydı anlardı” اكر باخسايدى آنلاردى

(6) Kimi zamanlar da şart cevabında olduğu gibi, şart fiilinin olumsuzunda da görülen geçmiş zaman ekinden önce harekesiz bir *r* getirip önceki harfi fethalı yaparlar. **(7)** Mesela:

ägär görärdi diyärdi “eğer görürdü (görseydi) derdi”

اكر كورردى ديردى

(8) Görülen geçmiş zamanın olumsuz biçiminin şartında, *y* ile *s*'yi olumsuzluk harfinden sonra getirirler, şart fiilin cevabında ise söz konusu *r*'yi olumsuzluk harfi (eki), *m*'den sonra getirip *z* harfine (za-yi mu'ceme)

dönüştürürler. (9) Mesela yukarıdaki örneğin olumsuz şekli şu şekilde söylenir:

ägär baḥmäydi [baḥmäyäydi] ya baḥmäsaydi görmezdi “eğer bakmasaydı görmezdi”
اگر باخمیدی یا باخمسیدی کورمزدی

[14a] (1) *y*'den önce gelen *m* ile *s*'nin harekesi, görülen geçmiş zaman bölümünde kaydettiğimiz gibidir.

(2) Bazen görülen geçmiş zamanın olumsuz şartında, iki *y* getirirler, birincisini fethalı ikincisini ise harekesizdir, birinci *y*'den önce gelen harf, yani olumsuzluk harfi *m*, *y*'ye uygun olsun diye kesre harekesi alır. (3) Örneğin:

ägär gälmüyäydi bilmäzdi “eğer gelmeseydi bilmezdi”

اگر کلمییدی بیلمزدی

(4) Bazen de bu iki *y* arasına bir *a* (elif) getirirler ve şu şekilde söylerler:

ägär görmiyaydı olmazdı “eğer görmeseydi olmazdı”

اگر کورمیایدی اولمازدی

(5) Kimi zamanlar da *s* ile *y* arasına bir *a* (elif) getirirler, bazen de şart fiilinin cevabı gibi, şart fiilinin olumsuz biçiminde de olumsuzluk harfi *m*'den sonra harekesiz bir *z* (za-yi mu'ceme) getirirler. (6) Her ikisinden örnekler:

ägär baḥmäsaydı اگر باخمسایدی

ägär kaçmazdı اگر قاچمازدی

ägär yatmasaydı اگر یاتماسایدی

ägär gälmäzdi اگر کلمزدی

[*ägär*] demäzdi [اگر] دیمزدی

(7) Bildiğimiz gibi “eğer” kelimesi, Farsçada *en* (ان) ve *lev* (لو) anlamına gelip her ikisinin yerine oturarak, bütün şart edatlarının en önemlisi sayılır. (8) Çağımızda yaygın olan Yeni Türkçede de *eğer* kelimesi şart edatlarının temelidir, hem *en* (ان) hem de *lev* (لو) yerine [14b] kullanılır. (1) Diğer şart edatları –inşallah-u teâlâ- uygun bir yerde anlatılacaktır.

[Geçişli ve Geçişsiz Fiiller]

(2) Türkçede görülen geçmiş zaman kipi altı türe ayrılır; fiiller geçişli (müteaddî) veya geçişsiz (lazım)’dır, geçişli kendisi ise iki türdür; etken fiil (fiil-i ma’lum) ve edilgen fiil (fiil-i mechûl). (3) Türkçede, Arapçada olduğu gibi geçişsiz fiillerin edilgen hali olamaz. (4) Bu üç tür fiil de olumlu veya olumsuz biçimlere ayrılmaktadır.

(5) Geçişsiz fiiller, nesneye (mefûlün bih) gereksinim duymayan fiillere denir, bu tür fiiller öznenen başka, ayrı bir unsura bağlı değildir. (6) Dolayısıyla özne (fail) fiilin gerçekleşmesinde tam olarak etki bırakır. (7) Örneğin:

yatdı یاتدی

(8) Geçişli fiiller ise nesneye (mefûlün bih) ihtiyaç duyan fiillerdir. (9) Söz konusu fiillerin anlam bütünlüğü, öznenen başka diğer cümle unsurlarına bağlıdır. (10) Mesela:

Zeyd kitabı yazdı زيد کتابی یازدی

[15a] (1) Eğer *Zeyd yazdı* (زيد یازدی) dersek, insanın dikkati özne sayılan *Zeyd* veya *yazardan* sonra, tam yazılan şeyin üzerine çekilir, yani *Zeyd yazdı* (زيد یازدی) derken, defalarca akla şöyle gelir: *Zeyd* bir yazıyı yazmıştır.

(2) Eğer cümlelerin öznesi belliyse, cümledeki fiil etken (ma'lum) bir fiildir. (3) Birinci türün örneğini gördük, ikincisinin örneği:

kitabı yazdı ve yazdılar کتیبی یازدی و یازدیلر

(4) Bu örnekte, kitap yazarının gaip olduğu anlaşılır.

(5) Edilgen fiilde ise, özne belli değildir. (6) Örneğin:

kitab yazıldı کتاب یازلدى

[15b] (1) Yukarıdaki örnekte, yazarın kim olduğu belli değildir, acaba Zeyd mi? Özel bir kişi mi? Gaip bir kişi mi? Muhatap mı? Mutekellim mi?

(2) Etken biçimde olan görülen geçmiş zamanın çekimini, tekrar yazmak gereksiz görünür; fakat edilgen biçimini anlatmaya çalışacağız.

(3) Görülen geçmiş zamanın edilgen çekiminde, bir harekesiz / fiilin son harfi (fiil kökünün son harfi) ile fiil ekinin arasına getirirler ve fiilin sonunu da kesreli yaparlar. (4) Örnek olarak: etken olan *yazdı* (یازدی) fiilinden *yazıldı* (یازلدى) ortaya çıkar. (5) Fiilin sonundaki (fiil kökünün sonu) z kesreli ve / harfi ise harekesizdir.

(6) Görülen geçmiş zamanın edilgen çekimi de altı şahıs için kullanılır. (7) Örneğin:

yazıldı یازلدى

yazıldılar یازلدیلر

yazıldun یازلۇن

yazılduz یازلۇز

yazıldum یازلۇم

yazılduk یازلۇق

[16a] (1) Eğer / ile biten bir fiili, edilgen yapmak istersek, edilgenlik eki eklendikten sonra iki benzer harf bir arada gelir (ictima-i mesleyn) ve tekrar olayı ortaya çıkar, böyle bir durumda ek olan /'yi kendisine yakınlık gösteren *n*'ye dönüştürürüz. **(2)** Örnek olarak:

aldı (آلدی) ve *saldı* (سالدی) fiilleri *alındı* (آلندی) ve *salındı* (سالندی) şekillerini alır.

(3) Ayrıca eğer fiilin son harfi *a* (elif) ise, yine edilgenlik eki olan */*, *n*'ye dönüşür. **(4)** Örneğin:

tovladı “kandırdı” (تولادی) fiilinin edilgen biçimi *tovlandı* (تولاندی) olur.

[16b] (1) Edilgen fiilin olumsuz şekli için, olumsuzluk eki, *m*'yi edilgenlik ekinden sonra getirirler. **(2)** Mesela:

yazılmadı یازلمدی

(3) Geçişsiz fiillerde edilgen şekillerin olmamasını söylediysek de, bu tür fiillerde, eğer amaç söz konusu fiilin gerçekleşmesi ancak öznenin belli bir kişiye bağlanmamasıysa, burada da harekesiz bir */* fiilin sonuna getirip fiili edilgen bir fiil gibi telaffuz ederiz. **(4)** Anlam bakımından benzerlik görünürse de öznenin belirsizliği ortaya çıkar. **(5)** Mesela:

yatıldı یاتلدى

(6) Fiil çekimlerinde edilgenlik varsa mastarlarda da bu edilgenlik görünmektedir. **(7)** Edilgen fiillerde anlattığımız kurallar, edilgen mastarlar için de geçerlidir. **(8)** Edilgen mastar örneği:

[17a] *yazmak* (یازماق), *yazılmak* (یازلماق).

[Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman (Muzâri)]

(1) Türkçede geniş zamanla şimdiki zaman (muzâri), görülen geçmiş zamanda olduğu gibi altı şahıs için kullanılır, Farsçada da aynı durum görülmektedir. (2) Görülen geçmiş zaman bahsinde anlattığımız gibi bunlar; teklik üçüncü şahıs, çokluk üçüncü şahıs (gaip şahıslar), teklik ikinci şahıs, çokluk ikinci şahıs (muhatap şahıslar) ve teklik birinci şahıs ile çokluk birinci şahıs (mütekellim şahıslar) içindir. (3) Örnek olarak *yazmak*'ın geniş zaman şekli:

<i>yazâr</i> “yazar”	يازِر
<i>yazâllâr</i> “yazarlar”	يازِرلَر
<i>yazârsân</i> “yazarsın”	يازِرْسَن
<i>yazârsüz</i> “yazarsınız”	يازِرْسَز
<i>yazârâm</i> “yazarım”	يازِرِم
<i>yazârük</i> “yazarız”	يازِرَق

(4) Farsça ve Arapçada olduğu gibi Türkçede de geniş zamanla şimdiki zaman görülen geçmiş zamandan türetilir. (5) Bu zamanın teklik üçüncü şahsı, görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsından yapılır, başka şahıslar da teklik üçüncü şahsa bakarak türetilir.

[17b] (1) Görülen geçmiş zaman bölümünde anlattığımıza göre geniş zamanla şimdiki zamanı yapmak için, görülen geçmiş zaman eki *d* ile */* harfini kaldırıp, yerlerine harekesiz bir *r* (ra-yi muhmele) getirirler ve sonunu da fethalı yaparlar.

(2) Çokluk üçüncü şahsı türetmek için, yine çokluk üçüncü şahıs eki, *-lâr*'i teklik üçüncü şahsın sonuna getirirler. (3) Bunları görülen geçmiş zaman bölümünde zaten anlattık. (4) Geniş zamanla şimdiki zaman eki, *r*'yi (ra-yi muhmele) */*'ye dönüştürüp *-lâr*'in */* harfiyle kaynaştırarak şeddeli

(müşedded) bir şekilde telaffuz ederler. **(5)** Ancak imlâda, bu iki harfin var olmasını göstermek için her ikisini de yazarlar.

(6) Teklik ikinci şahısta, fethalı bir *s* (sin-i meftûhe-yi muhmele) ile harekesiz bir *n* yani *sân* (سن) kelimesini teklik üçüncü şahsın sonuna eklerler.

[18a] (1) Çokluk ikinci şahısta ise zammeli bir *s* (sin-i muhmele-yi mazmûme) ile harekesiz bir *z* (za-yi mu'ceme-yi sakine) fiilin sonuna eklerler.

(2) Teklik birinci şahısta harekesiz bir *m* fiilin sonuna getirip geniş zamanla şimdiki zaman harfi sayılan *r* harfini de fethalı yaparlar.

(3) Görülen geçmiş zaman bahsinde söylediğimize göre, çokluk birinci şahısta mastar eki harfinden olan harfi sona getirip ondan önce gelen ve gelecek göstergesi olan *r*'yi zammeli yaparlar.

(4) Geniş zaman veya şimdiki zamanın örneklerini önceki sayfalarda yazmışsak bile, daha fazla açıklamak için tekrar burada getiririz. **(5)** *kāsmāk* (کسمک) mastarının geniş zaman şekli:

kāsār “keser” کسر

kāsāllār “keserler” کسلار

kāsārsān “kesersin” کسر سن

kāsārsüz “kesersiniz” کسر سنز

kāsārām “keserim” کسر م

kāsārūk “keseriz” کسر ک

(6) Kimi zamanlar çokluk ikinci şahıs ile çokluk birinci şahısta, *z* **[18b]** ve benzeri harften (mütecanis harf) önceki zammeyi göstermek için bir *U* (vav) getirirler; fakat bu sesi telaffuzda söylemezler. **(1)** Örneğin:

käsärsüz (كسرسوز) ve *käsärük* (كسروك).

(2) Eğer fiilin sonu *r*, *n* veya *l* harfleriyle biterse, iki mütekellim şahısta, geniş zamanla şimdiki zaman eki olan *r*'yi, fiilin son harfiyle kaynaştırıp birleştirme daha uygun görünür. (3) Örneğin:

gäläräm “gelirim” (كلم) ve *gälärüh* “geliriz” (كلروخ), *gälläm* (كلم) ve *gällüh* (كلوخ) biçimlerine girer, burada *l* harfini şeddeli söylerler. (4) Ayrıca şu örnekleri de söyleyebiliriz:

göräräm كوررم

görärüh كورروخ

görräm كورم

görrüh كوروخ *r* şeddeli.

yanäräm يانرم

yanärüh يانروخ

yannäm يانم

yannuh يانوخ *n* şeddeli.

(5) Eğer geniş zaman biçiminde olan bir fiilin son harfinden önce [19a] gelen harf, uzun (harf-i med) yani *a*, *U* veya *I* ve bu harflerden önceki harf de harekesizse, gelecek alameti, *r*'den önce bir *a*'nın getirilmesi daha uygun görünür. (1) Mesela:

almağ (آلماق), *salmağ* (سالماق) ve *kaçmağ* (قاچماق) mastarlarından türetilen *alär* (آلر), *salär* (سالر) ve *kaçär* (قاچر) şekillerinin yerine *alar* (آلار), *salar* (سالار) ve *kaçar* (قاچار) biçimlerini söyleyebiliriz. (2) Ayrıca *durmağ* (دورماخ) ile *vırmağ* (ویرماخ) mastarlarında da *durar* (دورار) ve *vırar* (ویرار) şekillerini görebiliriz.

(3) Eğer fiilin sonu harekesiz *l* ve ondan önceki harf *h* ise, *l*'yi *U*'ya dönüştürüp *h*'yi de zammeli yaparlar. (4) Örneğin:

oḥımaḵ (اوخیماق) ve *toḥımaḵ* (توخیماق) mastarlarının şimdiki zaman şekli *oḥur* (اخور) ve *toḥur* (توخور) olur.

[19b] (1) Eğer fiilin sonu *r* (ra-yi muhmele) veya *n* olup söz konusu fiilin harf sayısı da üçten fazlaysa, fiilin sonunu, harekesiz bir *U* getirdikten sonra zammeli yaparlar. (2) Örneğin: *tapşıрмаḵ* “emanet etmek” (تاپشیرماق) ve *artırmaḵ* (آرتیرماق) mastarlarının şimdiki zaman biçimi *tapşıırur* (تاپشیرور) ve *artırur* (آرتیرور) olur.

(3) Fiilin sonu harekesiz *n* veya *l* ve bu harflerden önceki harf *z* (za-yi mu'ceme) ise, yine durum aynıdır. (4) Mesela:

bāzānmāk (بزنمک) ve *düzālmāk* (دوزلمک) mastarlarının şimdiki zaman şekli *bāzānūr* (بزنور) ve *düzālūr* (دوزلور) olur.

(5) Ne zaman fiil sonu *t* (ta-yi menkute) ve ondan önceki harfler harekesiz *l* [e] ile *g* (kaf-i Farsî) ise, *t* harfi *d*'ye (dal-i muhmele) dönüşür. (6) Örnek olarak:

[20a] *getmāk* “gitmek” (گیتیمک) mastarında *t*'yi *d*'ye dönüştürerek onu *gedār* (گیر) halinde söylemek gerekir. (1) Ve eğer söz konusu *t*'den önce, *a* veya *z* gelirse yine *t*, *d*'ye dönüşür. (2) Ayrıca harekesiz bir *U* (vav) şimdiki zaman ekinden önce getirip fiilin sonunu da *U*'ya uygun olsun diye zammeli yaparlar. (3) Örneğin:

uzatmaḵ (اوزاتماق) ve *pozatmaḵ* “bozdurmak” (پوزاتماق) mastarlarında *t*'nin *d*'ye dönüşmesi gerçekleşip *uzadur* (اوزادور) ve *pozadur* (پوزادور) şekilleri ortaya çıkar.

(4) Eğer *t*'den önce harekesiz bir *l* gelirse, yine *t*'yi *d*'ye dönüştürüp zamme harekesini kullanırlar. (5) Mesela:

[20b] *düzälmäk* (دوزلتمک) *düzäldür* (دوزلئدر), *älätmäk* (التمک) *äläldür* (الئر) ve *azaltmaḥ* (آزالتماخ) *azaldur* (آزالئر) olur.

(1) Ne zaman söz konusu *t*'den önce, harekesiz bir *r* (ra-yi muhmele) ve *r*'den önce *ç* (cim-i Farsî) harfi gelirse yine *t*'yi *d*'ye dönüştürüp zamme harekesini de kullanırlar. (2) Örneğin:

keçirtmäk “geçirmek” (کیچرتمک) ve *içirtmäk* “içirmek” (ایچرتمک) mastarlarının şimdiki zaman şekli *keçirdür* (کیچرئر) ve *içirdür* (ایچرئر) olur.

(3) Eğer fiilin son harfi *r* (ra-yi muhmele) ise geniş zaman eki, *r*'yi ekledikten sonra, iki benzer harf yani iki *r* bir arada gelir, böyle bir durumda ilk dört fiil çekimine yani teklik birinci şahsa kadar, ikinci *r* harekesiz olduğu [21a] için birinci *r* ile kaynaşmaz. (1) Dolayısıyla her iki *r* kendisini korur. (2) Örneğin:

görär کورر

görällär کورلئر

görärsän کوررسن

görärsüz کوررسز

(3) Ancak iki mütekellim şahısta söz konusu *r*'lerin harekeli olduklarından dolayı, birinci *r*'yi harekesizleştirip ikinci *r* ile kaynaştırırlar.

(4) Mesela:

görräm کوررم

görrüh کوررؤخ

(5) Ama bu iki şahısta da kaynaşma olayının olmaması daha uygun görünür. (6) Mesela:

göräräm کورررم

görärüh کوررؤخ

(7) Ne zaman geniş zamanla şimdiki zamandan amaç yakın gelecek olursa, zaman ekinden önceki harfi kesreli yaparlar (şimdiki zamanın geniş zamandan ayırt edilmesi). (8) Örneğin:

getmāk (کیتمک)'in şimdiki zaman şekli *gedir* (کیر)'de *d* harfi kesrelidir.

(9) Söz konusu fiilin olumsuz şekli için, olumsuzluk eki, *m*'ye kesre [21b] harekesi verirler, fiilin sonu (fiil kökünün sonu) ise harekesiz haline döner. (1) Ve eğer fiilin son harfi başka bir harfin değişmesi sonucu ortaya çıkmışsa, değişikliğe uğramış harf tekrar kendi asıl haline dönüp eski şeklini alır. (2) Örneğin:

d'si kesreli olup şimdiki zamana yakın olan [?] *gedir* (کیر) fiilinin olumsuz şekli *getmir* (کیتمر)'dir. (3) Olumlu şeklinde *t* harfini *d*'ye dönüştürülür; fakat olumsuzluk harfi *m*'yi ekleyip kesreli yaptıktan sonra söz konusu *t* dönüp kendi asıl biçimine girer, fiilin sonunda (fiil kökünün sonunda) olan bu *t* harekesiz bir durum alır.

(4) Eğer *istāmāk* “istemek” (ایستمک) fiilinin görülen geçmiş zaman şekli yani *istādi* (ایستدی), son çekimine kadar, geniş veya şimdiki zaman biçiminde olan fiillerin başına gelirse, söz konusu [birleşik] fiil görülen geçmiş zaman anlamı kazanır. (5) Bu durumda geniş zamanla şimdiki zaman eki olan *r* (ra-yi muhmele) *h* (hâ-yi resmiye) harfine dönüşüp iki [22a] mütekellim şahıslardan başka diğer şahısların çekiminde kullanılır. (1) Ancak söylediğimiz gibi iki mütekellim şahısta (teklik birinci şahıs ve çokluk birinci şahıs) söz konusu *h* kullanılmaz. (2) Mesela *gedār* (کیر) fiilinin çekimi şu şekildedir:

istādi gedā “gitmek istedi” ایستدی کیده

istādilār gedālār “gitmek istediler” ایستدیلر کیده لر

istādün gedāsān “gitmek istedin” ایستدون کیده سن

istādüz gedäsüz “gitmek istediniz” ایستدوز کیده سوز

istādūm gedām “gitmek istedim” *ایستدوم گیدم*

istādūh gedāh “gitmek istedik” *ایستدوخ گیدخ*

(3) Mütekellim şahıslarda *h*’nin düşmesinden sonra, fiilin sonu söylediğimiz gibi fethalı şekilde kalır, bu durum *istādi* fiiliyle geldiği zaman ortaya çıkar.

(4) Kimi zaman teklik üçüncü şahıs ile çokluk üçüncü şahısta zammeli *s* (sin-i muhmele-yi mazmume), *U* ve harekesiz *n* harflerinden oluşan *-sUn* (سون) kelimesini fiilin sonuna getirip geniş veya şimdiki zaman eki olan *r* harfini kaldırır.

[22b] (1) Eğer fiilin son harfi başka bir harfin değişmesi (kalp) sonucunda ortaya çıkmışsa, *-sUn* (سون) kelimesi eklendikten sonra, asıl harf kendi yerine dönüp mastarlarda ve görülen geçmiş zamandaki harekesiz durumunu korur. (2) Örneğin:

istādi getsün “gitmek istedi” *ایستدی گیتسون*

istādilār getsünlār “gitmek istediler” *ایستدیلر گیتسونلر*

(3) *getsün* (گیتسون) ve *getsünlār* (گیتسونلر) aslında *gedār* (کیدر) ve *gedällār* (کیدلر) fiillerinden gelmektedirler. (4) Bu fiillerin sonuna *-sUn* (سون) kelimesi eklendikten sonra, zaman eki olan *r* düşüp *d*’ye dönüşen *t* ise tekrar eski şeklini alarak harekesiz olur.

(5) Eğer görülen geçmiş zaman şeklinde olan bir fiilin anlamını geniş zaman (?) [gelecek zaman] biçiminde söylemek isterlerse, *k* (kaf-i Arabî) ile yazılan *-cāk* (جک), *-cāk* (جق) ve *-cāh* (جخ) eklerini, fiil ekinden [23a] önce getirip sonunu da fethalı yaparlar ve bu fetha harekesini belirtmek için bir *h* (hâ-yi resmiye) de ona eklerler. (1) Her üç ekte *c* (cim-i Farsî) harfi fethalı sonraki harf ise harekesizdir.

(2) Teklik birinci şahısta *k*, *ķ* veya *h*’ye bir fetha harekesi verirler. (3) Ancak çokluk birinci şahısta bu harfleri zammeli *y*’ye dönüştürüp harekesiz

bir *U* (vav), çokluk birinci şahıs eki ile söz konusu *y* arasına getirirler ve *c*'nin fetha harekesini *y*'ye uygun olsun diye kesreli yaparlar. **(4)** Örneğin:

gedäcäkdi “gidecekti” کیده جکدی

gedäcäkdilär “gideceklerdi” کیده جکدیلر

gedäcäksän “gideceksin” کیده جکسن

gedäcäksüz “gideceksiniz” کیده جکسوز

gedäcägäm “gideceğim” کیده جکم

gedäciyük, gedäciyüh, gedäciyüķ “gideceğiz”

کیده جیوخ, کیده جیوق, کیده جیوک

(5) Bazen teklik üçüncü şahıs ile çokluk üçüncü şahısta görülen **[23b]** geçmiş zaman eki olan *d* ile *l*'yi yazmazlar. **(1)** Mesela:

gedäcäk کیده جک

gedäcäklär کیده جکلر

[Geniş Zamanınla Şimdiki Zamanın Olumsuz Şekli]

(2) Geniş zamanın olumsuz biçimi için, olumsuzluk harfi (eki), fethalı *m* eklendikten sonra, geniş zaman eki, harekesiz *r* (ra-yi muhmele) *z*'ye (za-yi mu'ceme) dönüşüp fiilin sonu da harekesiz bir şekil alır. **(3)** İki muhatap şahısta *z* düşer, iki mütekellim şahısta ise *r* harfi *z*'ye dönüşmeyip kendi şeklini korur. **(4)** Örneğin:

kaçmāz “kaçmaz, koşmaz” قاچمز

kaçmāzlär “kaçmazlar, koşmazlar” قاچمزلر

kaçmāsän “kaçmazsın, koşmazsın” قاچمسن

kaçmäsüz “kaçmazsınız, koşmazsınız” قاجمسوز

kaçmăräm “kaçmam, koşmam” قاجمرم

kaçmărüh “kaçmayız, koşmayız” قاجمروخ

(5) İki muhatap şahısta z'nin söylenmesi ve iki mütekellim şahısta da r'nin z'ye dönüşmesi daha uygun görünür. (6) Örnek olarak:

kaçmăzsän قاجمزسن

kaçmăzsüz قاجمزسوز

[24a] *kaçmăzäm* قاجمزم

kaçmăzüh قاجمزوخ

(1) Ancak iki muhatap şahısta z'yi s'ye dönüştürüp hitap s'siyle (sin-i hitap) kaynaştırmak daha uygun görünür. (2) Mesela:

kaçmăssän قاجمسن

kaçmăssüz قاجمسوز

(3) Her ikisinde s şeddelidir.

(4) Bazen birtakım fiillerde olumsuzluk ekinden sonra bir a (elif) getirirler. (5) Mesela:

kaçmăz (قاجمز)'i *kaçmaz* (قاجماز) ve *kaçmazlär* (قاجمازلر) şeklinde söylerler.

(6) Olumsuzluk eki m'den sonra a gelince, çokluk üçüncü şahısta -lär (لر)'in l'sinden, teklik ikinci şahısta hitap s'sinden ve teklik birinci şahısta geniş zaman eki, r'den sonra da bir a (elif) eklerler. (7) Örneğin:

kaçmazlär (قاجمازلر)'i *kaçmazlar* (قاجمازلار), *kaçmasän* (قاجماسن)'i *kaçmasan* (قاجماسان) ve [*kaçmăräm* (قاجمرم)'i] *kaçmaram* (قاجمارام) biçiminde söylerler.

(8) Eğer fiilin sonundaki harf başka bir harfin değişmesi sonucu [24b] ortaya çıkmışsa, söz konusu fiilin olumsuz biçiminde, o harf tekrar kendi asıl şeklini alır. (1) Örneğin:

gedār (کیر)'in olumsuz şekli *getmāz* (کیمز) olur. (2) Bu fiilin *d* harfi *t* (ta-yı menkute)'nin değişmesi sonucu ortaya çıkmış görünür, dolayısıyla *t* tekrar kendi şeklini alır.

(3) Önceki sayfalarda bahsettiğimiz gibi, şimdiki zamana yakın olan geniş zamanın olumsuz biçiminde, olumsuzluk eki *m* kesreli olunca sonu da harekesiz olur. (4) Ve eğer fiilin sonu (fiil kökünün sonu) başka bir harfin değişmesi sonucunda ortaya çıkmışsa, o harf tekrar asıl şeklini alır, başka bir değişiklik bu fiilde görünmez. (5) Mesela:

getmir “gitmiyor” کیمر

getmillār “gitmiyorlar” کیملار

getmirsān “gitmiyorsun” کیمرسن

getmirsüz “gitmiyorsunuz” کیمرسوز

getmirām “gitmiyorum” کیمرم

getmiruḥ “gitmiyoruz” کیمروخ

(6) Şu konu üzerinde durmamız gerekir ki, geniş zamanla şimdiki zamanın başına *istādi* (ایستدی) fiili getirdiğimiz zaman, söz konusu fiiller görülen geçmiş zaman anlamı kazanır ve eğer olumsuzluk eki *m*'yi görülen [25a] geçmiş zaman şeklinde olan *istādi* (ایستدی) fiiline eklersek, fiillerde başka bir biçim ortaya çıkar. (1) Örneğin:

istāmādi gedā “gitmek istemedi” ایستمدی کیده

istāmādilār gedālār “gitmek istemediler” ایستمدیلر کیدلر

istāmādün gedāsān “gitmek istemedin” ایستمدون کیده سن

istämädüz gedäsüz “gitmek istemediniz” ایستمدوز کیده سوز

istämädüm gedäm “gitmek istemedim” ایستمدوم کیدیم

istämädüh gedäh “gitmek istemedik” ایستمدوخ کیدیخ

(2) Gördüğümüz gibi zikrolunan fiillerin telaffuzu, olumsuzluk eki eklendikten sonra hiçbir değişikliğe uğramamaktadır ve olumlu halindeki gibi görünür.

(3) Eğer olumsuzluk eki, *m* fiilin (asıl fiilin) sonuna eklenirse, bu harften sonra ve *h*'den önce bir fethalı *y* getirirler, olumsuzluk eki *m*'ye de *y*'den dolayı kesre harekesi verirler ve fiilin sonunu da gördüğümüz başka [25b] olumsuz fiiller gibi harekesiz yaparlar. (1) Örneğin:

istädi gälmiyä “gelmemek istedi” ایستدی کلمیه

istädilär gälmiyälär “gelmemek istediler” ایستدیلر کلمیه لر

istädün gälmiyäsän “gelmemek istedin” ایستدուն کلمیه سن

istädüz gälmiyäsüz “gelmemek istediniz” ایستدوز کلمیه سوز

istädüm gälmiyäm “gelmemek istedim” ایستدوم کلمیم

istädüh gälmiyäh “gelmemek istedik” ایستدوخ کلمیخ

(2) Anlattığımız gibi, yukarıdaki fiilin olumlu şeklinin iki mütekellim şahsında *h* (hâ-yi resmiye) harfi düşer, bu olay fiilin olumsuz biçiminde de ortaya çıkar. (3) Eğer fiilin sonu (fiil kökünün sonu) başka bir harfin değişmesi sonucunda ortaya çıkmışsa, söz konusu durumda asıl harf tekrar eski şeklini alır. (4) Mesela:

istädi gedä “gitmek istedi” (ایستدی کیده) fiilini, *istädi getmiyä* “gitmemek istedi” (ایستدی کیتیمیه) şeklinde söylerler, *d*'ye dönüşen *t*, tekrar eski şeklini alır.

(5) Eğer *istädi* (ایستدی) fiili, son harfinden önceki harfi uzun (harf-i [26a] med) olan bir fiilin başına gelirse, *h*'nin *a*'ya dönüşmesi ve çokluk üçüncü şahıs ile teklik ikinci şahısta, *-lär*'in *l*'sinden ve *-sän*'in *s*'sinden sonra bir *a* (elif) harfinin getirilmesi daha uygun görünür. (1) Örneğin:

istädi yazä (ایستدی یازہ) son çekimine kadar şöyledir:

istädi yaza “yazmak istedi” ایستدی یازا

istädilär yazalar “yazmak istediler” ایستدیلر یازالار

istädün yazasan “yazmak istedin” ایستدوں یازاسان

istädüz yazasuz “yazmak istediniz” ایستدوز یازاسوز

istädüm yazam “yazmak istedim” ایستدوم یازام

istädüh yazaḥ “yazmak istedik” ایستدوخ یازاخ

(2) Ayrıca *istädi durä* “kalkmak istedi” (ایستدی دورہ), *istädi dura* (ایستدی دورا) şeklini ve *istädi vırä* “vurmak istedi” (ایستدی ویرہ) ise *istädi vıra* (ایستدی ویرا) şeklini alır.

(3) Bu tür fiillerin olumsuz şeklinde eğer olumsuzluk eki *m* *istädi* kelimesine değil asıl fiilin sonuna eklenirse, yine *h* harfi *a*'ya dönüşür ve çokluk üçüncü şahısla teklik ikinci şahısta *-lär* ekinin *l* harfiyle *-sän*'in *s* [26b] harfinden sonra *a* getirilir. (1) Örneğin:

istädi yazmıya ایستدی یازمیا

istädilär yazmıyalar ایستدیلر یازمیالار

istädün yazmıyasan ایستدوں یازمیاسان

istädüz yazmıyasuz ایستدوز یازمیاسوز

istädüm yazmıyam ایستدوم یازمیام

istädüh yazmıyaḥ ایستدوخ یازمیاخ

(2) *istâdi yazmıyâ* (ایستدی یازمیه)’de ve *istâdi durmıyâ* (ایستدی دورمیه) ile *istâdi vırmıyâ* (ایستدی ویرمیه)’de de *istâdi durmıya* (ایستدی دورمیا) ve *istâdi vırmıya* (ایستدی ویرمیا) şekillerini görürüz.

(3) Eğer geniş zamanla şimdiki zamanın başına şart edatı gelirse, gelecek zaman eki olan *r* (ra-yi muhmele) harfi, *h*’ye dönüşüp iki mütekellim şahsa kadar kullanılır ve bu iki şahısta düşer. (4) Mesela:

ägär gülä “eğer gülse” اکر کله

ägär gülälär “eğer gülseler” اکر کله لر

ägär güläsän “eğer gülsen” اکر کله سن

ägär güläsüz “eğer gülseniz” اکر کله سوز

ägär güläm “eğer gülsem” اکر کلم

ägär güläh “eğer gülsek” اکر کلخ

(5) *g* (kaf-i Farsî) zammeli şekilde yazılır.

[27a] (1) Eğer fiilin son harfinden önce gelen harf uzun (harf-i med) ise, zikrolunan *h*’nin *a*’ya dönüşmesi ve çokluk üçüncü şahıs ile teklik ikinci şahısta *-lär*’in *l*’sinden ve *-sän*’in *s*’sinden sonra bir *a*’nın getirilmesi daha uygun görünür. (2) Mesela *ägär satä* (اکر ساته)’yi şöyle söylerler:

ägär sata اکر ساتا

ägär satalar اکر ساتالار

ägär satasan اکر ساتاسان

ägär satasuz اکر ساتاسوز

ägär satam اکر ساتام

ägär satah اکر ساتاخ

(3) Ayrıca *ägär kura* “eğer kursa” (اكر قوره) ile *ägär cıra* “eğer yırtsa” (اكر جيره) da şu şekilleri alır: *ägär kura* (اكر قورا) ve *ägär cıra* (اكر جيرا).

(4) Kimi zamanlar söz konusu *h* ile fiilin son harfi (fiil kökünün son harfi) arasına bir fethalı *s* (sin-i muhmele-yi meftuhe) ekleyip sonunu da harekesiz yaparlar, ayrıca *h* harfini iki muhatap ve iki mütekellim şahıstan kaldırır. (5) İki muhatap şahısta ise, tekrar olayını engellemek amacıyla, iki *s*’den birini söylemezler. (6) Örneğin:

ägär dārsä “eğer biçse” اكر درسه

ägär dārsälär “eğer biçseler” اكر درسه لر

ägär dārsän “eğer biçsen” اكر درسین

[27b] *ägär dārsüz* “eğer biçseniz” اكر درسوز

ägär dārsäm “eğer biçsem” اكر درسم

ägär dārsäh “eğer biçsek” اكر درسح

(1) Teklik ikinci şahısta ikinci *s*’nin *U*’ya ve birinci *s*’nin fetha harekesini *U*’dan dolayı zammeye dönüştürme daha uygun görünür. (2) Mesela:

ägär dārsün اكر درسون

(3) Bazı Türk oymakları çokluk birinci şahısta *s* harfine zamme verip *s*’den sonra da bir *U* harfi getirirler. (4) Örneğin:

ägär gülsüh “eğer gülsek” اكر گلסوخ

(5) Eğer fiilin son harfi, başka bir harfin değişmesi sonucunda ortaya çıkmışsa, söz konusu *s*’yi ekledikten sonra asıl harf kendi yerine döner. (6) Mesela:

gedär (کيدر) *ägär getsä* (اكر گیتسه) olur, burada *gedär*’in *d* harfi *t* (ta-yı mankute)’den dönüşmüştür, şart halini alınca *t* harfi tekrar kendi asıl

[28a] şeklini almaktadır, yani bu olay fiilin şart şekli aldığından dolayı ortaya çıkar. **(1)** Ancak şart cevabı biçimine girerse, kendi durumunu koruyup her hangi bir değişikliğe uğramaz. **(2)** Örneğin:

ägär bilä gedär “eğer bilse gider” *اگر بيله گيدر*

(3) Eğer şart edatı, olumsuz biçimde olan bir fiilin başına gelirse, iki gaip şahısta *r* (ra-yi muhmele)’den dönüşen *z*’yi (za-yi mu’ceme), kaldırmakla beraber iki mütekellim şahıstan da *r* harfini kaldırır ve olumsuzluk eki *m*’den sonra fethalı bir *y* getirirler. **(4)** İki gaip ve iki muhatap şahısta ise zikredilen *y*’den sonra bir *h* getirip olumsuzluk eki *m*’yi *y*’ye uygun olsun diye bütün şahıslarda kesreli yaparlar. **(5)** Örnek olarak:

ägär içmiyä “eğer içmese” *اگر ایچمیه*

ägär içmiyälär “eğer içmeseler” *اگر ایچمیه لر*

ägär içmiyäsän “eğer içmesen” *اگر ایچمیه سن*

ägär içmiyäsüz “eğer içmeseniz” *اگر ایچمیه سوز*

ägär içmiyäm “eğer içmesem” *اگر ایچمیم*

ägär içmiyäh “eğer içmesek” *اگر ایچمیخ*

[28b] **(1)** Eğer söz konusu olumsuz fiilin son harfinden önceki harf, uzun (harf-i med) ise *h* (hâ-yi resmiye)’nin *a*’ya dönüşmesi ve çokluk üçüncü şahıs ile teklik ikinci şahısta, *-lär*’in *l*’sinden ve *-sän*’in *s*’sinden sonra bir *a*’nın getirilmesi daha uygun görünür, tıpkı olumlu şartta anlattığımız gibi. **(2)** Mesela: *ägär yazmıyä* (اگر یازمیه) ’yi şu şekilde söylerler:

ägär yazmıya *اگر یازمیا*

ägär yazmıyalar *اگر یازمیالار*

ägär yazmıyasan *اگر یازمیاسان*

ägär yazmıyasuz اکر یازمیاسوز

ägär yazmıyam اکر یازمیام

ägär yazmıyaḥ اکر یازمیاخ

(3) Kimi zamanlar şart kipinin olumlu şeklinde olduğu gibi, olumsuz biçimde de *h*'den önce bir *s* getirip *y*'yi kaldırır ve olumsuzluk eki *m*, tekrar fetha harekesini alır. Ancak olumluyla olumsuz şekillerin arasında [29a] başka bir farklılık görünmez, dolayısıyla anlatmaktan vazgeçip örneklerle yetiniyoruz. (1) Mesela:

ägär yatmäsä اکر یاتمسہ

ägär yatmäsäläṛ اکر یاتمسہ لہ

ägär yatmäśün اکر یاتمسون

ägär yatmäśüz اکر یاتمسوز

ägär yatmäśäm اکر یاتمسہم

ägär yatmäśäḥ, ägär yatmäśüḥ اکر یاتمسوخ, اکر یاتمسوخ

(2) Eğer fiilin son harfi başka bir harfin değişmesi sonucunda ortaya çıkmışsa, olumsuz şekillerde o harf kendi asıl haline döner. (3) Örnek olarak şu şekilde derler:

ägär getmiyă / ägär getmäśä görär اکر گیتمیہ / اکر گیتمسہ کورر

(4) Yazdığımız fiillerin olumlu biçimi *gedär* (گیر) 'in *d* harfi, *t*'nin değişmesi sonucu türetilmiştir, dolayısıyla olumsuz şekilde asıl biçimini tekrar almaktadır.

(5) Olumlu (şart kipinin olumlu şekli) bölümünde yazdığımız gibi, söz konusu değişiklikler, fiilin şart biçimine girdiği takdirde gerçekleşmektedir, başka bir durumda kendi şekil ve durumunu koruyup asla değişikliğe uğramaz. (6) Örnek olarak:

ägär oħumiyä bilmäz “eğer okumasa bilmez” اکړ اخومیه بيلمز vb.

[İstek ve Gereklilik Kipi (Temenni ve Talep)]

[29b] (1) Geniş zamanla şimdiki zamanın istek (temenni) ve gereklik (talep) kipi hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde, aynı şart kipinde olduğu gibidir. (2) Örnek olarak olumlu şeklini şu şekilde söylerler:

<i>kaş düşmān ölä</i> “keşke düşman öle”	کاش دشمن اوله
<i>kaş dost ölmüyä</i> “keşke dost ölmeye”	کاش دوست اولمیه
<i>kaş dostlär ölmüyälär</i> “keşke dostlar ölmeyeler”	کاش دوستلر اولمیه لر
<i>kaş sän ölmüyäsän</i> “keşke sen ölmeyesin”	کاش سن اولمیه سن
<i>kaş siz ölmüyäsüz</i> “keşke siz ölmeyesiniz”	کاش سیز اولمیه سوز
<i>kaş män ölmüyäm</i> “keşke ben ölmeyeyim”	کاش من اولمیم
<i>kaş biz ölmüyäh</i> “keşke biz ölmeyelim”	کاش بیز المیخ

(3) Şart kipinde gördüğümüz gibi, bütün şahısların sonuna s harfi eklenir, ama istek kipinin olumlu ve olumsuz biçimlerinde sadece iki gaip şahsa (teklik üçüncü şahıs ve çokluk üçüncü şahıs) bu harf eklenir. (4) İstek kipinde s harfi her zaman zammelidir ve bu harften sonra genellikle [30a] harekesiz bir U (vav) ile bir n getirilir; fakat şart kipinde anlattığımız gibi fethalı s'den sonra bir h (hâ-yi resmiye) de eklenir. (1) Olumlu istek kipinin örneği:

kaş pis istiyän kor olsun “keşke kötülük isteyen kör olsun”

کاش پیس ایستین کور اولسون

kaş häsäd aparanlär kor olsunlär “keşke kıskançlar kör olsunlar”

کاش حسد آپارانلر کور اولسونلر

kaş sän şad oläsän “keşke sen mutlu olasin”

کاش سەن شاد اولە سەن

kaş siz saḵ oläsüz “keşke siz sağ olasınız”

کاش سەز ساق اولە سوز

kaş mән sizün ɣulluɣuzdä olām “keşke ben sizin kulluğunuzda olayım”

کاش مەن سەزۈن قوّللوڧوزدە اولم

kaş biz hämişä damağçaḵ oläh “keşke biz her zaman mutlu olalım”

کاش بیز ھەمیشە دماغ چاق اولخ

(2) İstek kipinin olumsuz örneği:

kaş istämiyän gülmäsün “keşke istemeyen gülmesin”

کاش ایستمین کلمسون

kaş gülmäsünlär “keşke gülmesinler”

کاش کلمسونلر

[30b] (1) Gereklilik (talep) kipinde olan fiil kuralları aynı istek kipinde olduğu gibidir. **(2)** Olumlu biçiminin örneği:

gäräg bilä “bilmeli”

کرک بیلە

gäräg bilälär “bilmeliler”

کرک بیلە لر

gäräg biläsän “bilmelisin”

کرک بیلە سەن

gäräg biläsüz “bilmelisiniz”

کرک بیلە سوز

gäräg biläm “bilmeliyim”

کرک بیلیم

gäräg biläh “bilmeliyiz”

کرک بیلخ

(3) Olumsuz şekli:

böyük gäräg kızırқанmiyä “büyük olan iltifatını esirgememeli”

بیوک کرک قزرقانمیه

(4) Fethalı ve harekesiz iki *g* (kaf-ı Farsî) ile yazılıp bu iki *g* arasına fethalı bir *r* (ra-yi muhmele-yi meftuhe) yerleşen *gäräg* (کرک) kelimesi; ispat durumunda Farsçadaki *bayäd* (gerek) ve Arapçadaki emir *I* (lam-i emr)'siyle olumsuz emir kipinin *la* (la-yi nehy)'sı yerine kullanılır.

[Emir Kipinin Olumlu ve Olumsuz Şekli (Nehy)]

(5) Geniş veya şimdiki zaman biçimde olan fiilin başına *gäräg* “gerek” (کرک) kelimesi getirilirse, buna gaip emir kipi derler ve söz konusu zamanların bütün şahısları için kullanılır. (6) Daha önce de anlattığımız [31a] gibi bu Arapçadaki gaip altı şahıs, yani üç müzekker ile üç müennes ve iki mütekellim şahıs için kullanılan emir *I* (lam-i emr)'sinin karşılığıdır.

(1) Geniş veya şimdiki zamanın olumsuz biçiminde olan bir fiilin başına *gäräg* (کرک) kelimesi getirilirse, emir kipinin olumsuz şekli (nehy) ortaya çıkar. (2) Mesela:

gäräg kalmiyä “kalmamalı” کرک قالمیه

gäräg kalmiyälär “kalmamalılar” کرک قالمیه لَر

gäräg kalmiyäsän “kalmamalısın” کرک قالمیه سن

gäräg kalmiyäsüz “kalmamalısınız” کرک قالمیه سوز

gäräg kalmiyäm “kalmamalıyım” کرک قالمیم

gäräg kalmiyäh “kalmamalıyız” کرک قالمییخ

(3) Eğer bir fiilin son harfi başka bir harfin değişmesi sonucu ortaya çıkmışsa, emir kipinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin teklik üçüncü şahısla çokluk üçüncü şahsında, söz konusu harf tekrar asıl şeklini alır. (4) Örneğin:

gäräg getsün “gitsin, gitmesi gerek” کرک کیتسون

gäräg getsünlär “gitsinler, gitmeleri gerek” کرک کیتسونلر

(5) Bu tür fiillerin biçimi ve anlamı defalarca zikredildi, dolayısıyla fazla anlatmaya gerek yok.

(6) Türkçede muhatap emir için iki şahıs mevcuttur, biri teklik ikinci şahıs öbürü ise çokluk ikinci şahıs. (7) Örnek olarak:

käs “kes” کس

käsüz “kesiniz” کسوز

[31b] (1) Yukarıdaki fiillerin her ikisi, fethalı *k* (kaf-ı Arabî) ile yazılan *käsmäk* (کسمک) mastarının emir şeklidir.

(2) İkili (tesniye) ve müzekker ile müennesin çoğulu emir kipinde aynıdır, bunların arasındaki fark başka kelimelerin dizilişi ve cümlelerin durumundan belli olur.

(3) Yaygın ve ünlü bir görüşe göre muhatap olan şahısların emir kipini, geniş zamanın gaip şahıslarından türetirler, yani tekilini geniş zamanın teklik üçüncü şahsından ve çoğulunu ise kendi tekilinden yaparlar. (4) Bu türetme kuralı şu şekildedir ki geniş zaman harfi (eki) *r* (ra-yi muhmele)’yi fiilin sonundan kaldırıp harekesiz yaparlar. (5) Mesela *üzmək* “yüzmek” (اوزمک)’in geniş zamanı olan *üzär* (اوزر) fiilinin teklik ikinci şahıs emir kipi *üz* (اوز) olur. (6) Hamza hafi (*ü* sesi) zammeli ve *z* (za-yi mu’ceme) ise harekesizdir.

[32a] (1) Çokluk [ikinci] şahıs için, harekesiz bir *U* (vav) ile harekesiz bir *z*’yi emir kipinin teklik ikinci şahsına ekleyip *U*’dan önceki harfi de zammeli yaparlar. (2) Örnek olarak:

üzüz “yüzünüz” اوزوز

(3) Kimi zamanlar emir kipinin çokluk ikinci şahsındaki çokluk eki z (za-yi mu'ceme) harfi, n'ye dönüştürülür. (4) Mesela:

üzüz (اوزوز), *üzün* “yüzün” (اوزون), fethalı k (kaf-ı Arabî) ile yazılan *käsüz* “kesiniz” (كسوز) *käsün* “kesin” (كسون) ve *çaluz* “kalınız” (قالوز), *kalun* “kalın” (قالون) şeklinde olur.

(5) Eğer fiilin son harfi z ise, çokluk ikinci şahısta iki z'nin bir arada geldiğinden dolayı telaffuzda bir tür ağırlık hissedilir, dolayısıyla böyle bir durumda ek olan z'nin n'ye dönüşmesi daha uygun görünür. (6) Örnek olarak, söylediğimiz *üzüz* (اوزوز) fiilinin n'li şekli, yani *üzün* (اوزون) biçimini söylemek daha münasip görünmektedir.

(7) Eğer fiilin son harfi başka bir harfin değişmesi sonucu ortaya çıkmışsa, emir kipinde söz konusu harf tekrar asıl şeklini alır. (8) Mesela:

gedär (كيدر) fiilinin emir kipi biçimi, *get* (كت) ve *gedüz* (كدوز) olur. (9) Burada sadece çokluk şahısta asıl harf olan t tekrar d'ye dönüşür, bu durum başka şahıslarda görünmez.

[32b] (1) Eğer mastarın son harfi (fiil kökünün son harfi) h (hâ-yi resmiye) ise, geniş veya şimdiki zamanda bu harf kaldırılır. (2) Emir kipinin teklik ikinci şahsında sözü edilen h fetha harekesiyle tekrar eklenir, çokluk ikinci şahısta ise bu harf zammeli y'ye dönüşür, önceki harfin fetha harekesi de söz konusu y'den dolayı kesre olur. (3) Mesela:

eylāmāk “eylemek” (ايله مك) mastarının geniş zamanı olan *eylār* (ايلر) ve *pilāmāk* “üflemek” (پيله مك) mastarından türetilen *pilār* (پيلر)'in emir kipleri, teklik ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahısta, *eylā* (ايله), *eylāyüz* (ايليوز) ve *pilā* (پيله), *pilāyüz* (پيليوز) olur.

(4) Ayrıca eğer mastarın veya geniş zaman fiilinin son harfi uzun (harf-i med) ise, yine emir kipinin çokluk ikinci şahsında söz konusu uzun harf, zammeli y'ye dönüşüp y'den önceki hareke, zamme veya fethaysa

kesre olur. **(5)** Burada uzun harften (harf-i med) amaç a (elif) veya O/U (vav) ünlüleridir.

(6) Eğer mastar veya fiilin son harfi / ise, söz konusu harfe zamme **[33a]** harekesi verdikten sonra, ayrı bir değişiklik yapmayız. **(1)** Örnek olarak:

tovlamaḥ “kandırmak, dolandırmak” (تولاماخ) *oḥumaḥ* “okumak” (اوخوماق) ve *toḥımaḥ* “dokumak” (توخیماق) mastarlarının geniş veya şimdiki zamanı *tovlar* (تولار), *oḥur* (اخور) ve *toḥır* (توخیر)’dir.

(2) Yukarıdaki fiillerin emir kipleri, teklik ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahısta şu şekildedir:

<i>tovla</i>	تولا
<i>tovlıyuz</i>	تولیوز
<i>oḥu</i>	اخور
<i>oḥıyuz</i>	اوخیوز
<i>toḥı</i>	توخی
<i>toḥıyuz</i>	توخیوز

(3) y harfi zammeli ve ondan önceki harf ise kesrelidir. **(4)** U’yu l’ya dönüştürmeyip kendi biçiminde bırakmak daha uygun görünür. **(5)** Mesela:

oḥıyuz (اوخیوز) fiilini *oḥuyuz* (اوخویوز) şeklinde söylerler, burada u’dan sonra zammeli bir y getirirler.

(6) Kimi zamanlar kesreli g (kaf-i Farsî), fethalı / ve harekesiz n ile yazılan *gilân* (کلن) kelimesini, vurgudan dolayı emir kipinin teklik ikinci **[33b]** şahsının sonuna eklerler; fakat çoğul şahısta getirmezler. **(1)** Örneğin:

durgilân “dur, kalk” دورکلن

(2) Bazen de *gilān* (كلن) kelimesinin / harfini *n*'ye dönüştürüp [örnek olarak *görgilān*'i] *görginān* “gör” (كوركنن) şeklinde söylerler.

(3) Ne zaman teklik ve çokluk şahısları vurguyla söylemek istersek, *ālbättā* “elbette” (البتّه) kelimesini bunların başına getiririz. (4) Mesela:

ālbättā al “elbette al” البتّه آل

ālbättā aluz “elbette alınız” البتّه ألوز

(5) Kimilerinin görüşüne göre tıpkı Arapçada olduğu gibi, emir kipinin teklik ikinci şahsıyla çokluk ikinci şahsını geniş zamanın muhatap şahsından türetirler. (6) Bunların her ikisi muhatap olduğu için anlam bakımından birbirine uyarlar. (7) Bazıları ise söylediğimiz gibi görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahsından geldiğini iddia ederler. (8) Bu iki görüş arasındaki fark, türetip yapma işleminden başka bir şey değildir.

(9) Türkçede emir kipinin olumsuz şekli (nehy)'ne ait olan muhatap şahısları, söz konusu kipin olumlu biçiminde olduğu gibi iki şahıs için kullanırlar, biri tekil öbürü ise çoğul. (10) İkili (tesniye) ve müzekker ile müennes çoğul için de aynı durum geçerlidir. (paragraf bir daha tekrarlanmıştır).

[34a] (1) Türkçede emir kipinin olumsuz şekli (nehy)'ne ait olan muhatap şahısları, söz konusu kipin olumlu biçiminde olduğu gibi iki şahıs için kullanırlar, biri tekil öbürü ise çoğul. (2) İkili (tesniye) ve müzekker ile müennes çoğul için de aynı durum geçerlidir.

(3) En yaygın ve en ünlü görüşe göre, emir kipinin olumsuz şeklinin teklik ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahsını geniş zamanın teklik üçüncü şahsından türetirler. (4) Tekilini geniş zaman tekilinden ve çoğulunu ise kendi tekilinden yaparlar.

(5) Türeme kuralı şu şekildedir ki; gelecek harfi (eki) olan *r* (ra-yi muhmele)'yi tekil şahsın sonundan kaldırırılar, sonunu harekesiz ettikten sonra olumsuzluk (nehy) eki olan fethalı *m*'yi ona eklerler, *m*'nin fetha

harekesinden dolayı bir *h* (hâ-yi resmiye) de ondan sonra getirirler. **(6)** Çoğul şahısta ise çokluk ikinci şahıs eki olan *z* (za-yi mu'ceme)'yi, emir **[34b]** kipinin olumsuz şeklinin teklik ikinci şahsına eklerler. **(1)** Söz konusu *h*'yi *l*'ya dönüştürürler, daha sonra da harekesiz bir *y* sözü edilen *l*'dan sonra getirip onu *U*'dan dolayı zammeli yaparlar, ayrıca *m*'ye de *y*'nin yanında gelmesi için kesre harekesi verirler. **(2)** Örneğin:

açmă آچمه

açmıyuz آچمیوز

(3) Bu iki fiil *açmak* (آچماق)'ın geniş zamanı olan *açâr* (آچر) fiilinden türetilmiştir.

(4) Anlattığımız gibi bazen de emir kipinin çokluk ikinci şahsında olan *z* (za-yi mu'ceme) harfi *v*'ye (?) [n'ye] dönüştürülür. **(5)** Mesela:

atmă آتمه

atmıyun آتمیون

(6) Emir kipinin olumlu biçiminin muhatap şahıslarında olduğu gibi olumsuz şeklinin sonuna da vurgudan dolayı *gilân* (کلن) kelimesini eklerler. **(7)** Örneğin:

yatmă (یاتمه) fiilini *yatmăgilân* (یاتمه کلن) şeklinde söylerler. **(8)** Söz konusu vurgu sadece tekil şahıs için kullanılır.

[35a] (1) Eğer tekil ve çoğul şahıslarının her ikisini vurguyla söylemek isterlerse, *ălbättă* (البئته) kelimesini bu fiillerin başına getirirler. **(2)** Örnek olarak *găzmă* (کزمه) ve *găzmiyüz* (کزمیوز) fiillerini şu şekilde söylerler:

ălbättă găzmă البئته كزمه

ălbättă găzmiyüz البئته كزمیوز

(3) Elbette (*الْبَيْتَةُ*) kelimesi Arapça bir kelime olduğuna rağmen, bugün Farsçada ve Türkçede kullanılıp ortak bir kelime sayılmaktadır. (4) Bu kelimeye benzer ortak kelimelerin sayısı Arapçada, Farsçada ve Türkçede pek çoktur, hatta bu üç dilin bazı kelimeleri diğerinde o kadar kullanılmıştır ki o dilde normal ve yaygın bir hale gelmiştir. (5) Dolayısıyla söz konusu kelimenin anlamını veya çevirisini yazmak gereksiz görünür, [35b] bu tür kelimeler o dile ait olup ortak kelimeler diye adlandırılır. (1) Örnek olarak Arapça olan *täsbiḥ* “tespih, suphanallah sözünü söylemek” (*تسبيح*) ve *sübhä* “tespih” (*سبحه*) kelimeleri hem Türkçede hem de Farsçada kullanılır, bu kelimelerin çevirisini yazmak her iki dilde gereksiz görünür. (2) Ayrıca tespih gibi kelimeye karşılık, özel bir sözcük türetilmemiştir.

(3) Eğer emir kipinin olumsuz şeklinde olan bir fiilin son harfinden önceki harf uzun harf (harf-i med) ise, tekil şahıslarda *h* (hâ-yi resmiye)’yi *a* (elif)’ya dönüştürme daha uygun görünür. (4) Örneğin:

asmä (*آسمه*) *asma* (*آسما*), *saatı kұrmä* “saati ayarlama” (*ساعتی قورمه*) [*saatı*] *kұrma* (*ساعتی[قورما]*) ve *kağazı cırmä* “kağıdı yırtma” (*کاغذی جیرمه*) [*kağazı*] *cırma* (*کاغذی[جیرما]*) şeklinde söylenir.

[Müştak ve Gayr-ı Müştak İsimler (Türemiş ve Türememiş İsimler)]

(5) Daha önce de anlattığımız gibi isim iki türe ayrılır; mastar ve [36a] gayr-ı mastar bunların her ikisi de eserin ilk sayfalarında anlatıldı. (1) Gayr-ı mastar olan isim kendisi iki kola ayrılmaktadır; müştak (türemiş isim) ile gayr-ı müştak (türememiş isim), ayrıca gayr-ı müştak isimlere camit de derler.

(2) Müştak; başka bir kelimedenden türeyip her zaman var olma (zat) ve olabilme (hedes) niteliği taşıyan ve mastar anlamını veren kelimedir. (3) Mesela:

gālmāk (کلمک) mastarından yapılan *gālūr* (کلور) fiilinden, *gālān* “gelen” (کلن) kelimesi türetilmiştir. (4) Bu kelime gelmek eyleminin gerçekleşme niteliğini içeren bir kelimedir.

(5) Gayr-ı müştak; yukarıda anlattığımız özellikleri taşımayan kelimelere derler, yani başka bir kelimeden türemeyip zaman kapsamında olabilme ve var olma özelliklerini içermeyen sözcükler olarak tanımlanırlar.

(6) Söz konusu kelimelerin bazıları sadece zaman çerçevesinde olabilme eylemini gösterir, mesela: *eşitmāk* “işitmek” (ایشیتیمک), bazıları da sadece var olmanın göstergesidir, *kişi* (کیشی) ve *börk* (بورک) gibi.

[36b] (1) Müştak (türemiş) isimler araştırmaya (tatabbu') ve istikra yoluyla beş kola ayrılmıştır:

(2) Birinci: İsm-i fail (Etken çatılı fiilden yapılan sıfat fiil).

(3) İkinci: İsm-i mefûl (Edilgen çatılı fiilden yapılan sıfat fiil).

(4) Üçüncü: Sıfat-i müşebbehe (Niteleme sıfatı).

(5) Dördüncü: Sîga-i mübalâğa (Abartma kipi).

(6) Beşinci: Efe'lü't-Tafdil (Üstünlük ismi).

[İsm-i Fail (Etken Çatılı Fiilden Yapılan Sıfat Fiil)]

(7) Türkçede ism-i fail Farsçada olduğu gibi iki şahıs için kullanılır, biri tekil şahıs için öbürü ise müzekker ve müennes çoğul şahıslar için, ikili (tesniye) ve çoğul şahıslar için bir şekil kullanılmaktadır, bunların arasındaki fark başka kelimeler ve cümlelerin durumundan belli olur.

(8) İsm-i fail etken geniş zaman fiilinden türetilir, tekilini fiilin teklik üçüncü şahsından ve çoğulunu kendi tekilinden yaparlar. (9) Türetme kuralı şöyledir ki; fiil eki sayılan *r* (ra-yi muhmele) harfini fiilin sonundan kaldırıp harekesiz bir *n* onun yerine getirirler, eğer *n*'den önceki hareke

[37a] fetha değilse söz konusu harekeyi kullanırlar ve çoğul şahıs için de çokluk eki olan *+lär* (لر)'i tekil şahsın sonuna eklerler. **(1)** Örnek olarak:

yazmak (يازماق)'tan türetilen *yazär* (يازِر) fiilinin ism-i faili *yazän* (يازَن) ve *yazänlär* (يازَنلَر) biçiminde olur.

(2) Bazen de son harf ile *n* arasına bir *a* (elif) getirirler. **(3)** Mesela:

kazän (قازَن) ile *kazänlär* (قازَنلَر) biçiminde olan kelimeler, *kazan* (قازان) ve *kazanlär* (قازانلَر) şeklinde söylenir. **(4)** Kimi zamanlar da *+lär* (لر)'in ortasına bir *a* (elif) yerleştirirler. **(5)** Örneğin:

yazanlär (يازانلَر) *yazanlar* (يازانلار) şeklini alır.

(6) Söz konusu *a*'ların eklenmesi, son harfinden önceki harfi uzun (harf-ı med) olan ism-i faillerde ortaya çıkar.

(7) Eğer ism-i failin (fiil kökünün) son harfi *n* ise, ism-i fail harfi (eki) [37b] olan *n*'yi ekledikten sonra iki benzer harf birbirinin yanına gelip tekrar olayı ortaya çıkar, burada iki *n* arasına bir *a* (elif) yerleştirirler. **(1)** Mesela:

kanän (قانَن) ve *yanän* (يانَن) kelimelerini *kanan* (قانان) ve *yanan* (يانان) şeklinde yazarlar.

(2) Eğer fiilin son harfi *a* (elif) veya *U* (vav) ise ism-i fail eki *n*'yi ekledikten sonra *a* veya *U* harfleri *y*'ye dönüşüp önceki harfin harekesi *y*'ye uygun olsun diye kesre olur. **(3)** Örnek olarak:

tovlar (تولار) ve *toḥur* (توخور) fiillerinin ism-i faili *tovlıyän* (تولين) ve *toḥıyän* (توخين) olur.

(4) Çoğul şahısta genellikle çokluk eki olan *+lär*(لر)'in *l*'sini *n* harfine dönüştürürler ve birinci ve harekesiz olan ism-i fail *n*'sini, iki benzer harfin [38a] bir arada gelmesinden (ictima-i mesleyn) dolayı ism-i fail *n*'siyle (?) [ikinci, yani *l* harfinden dönüşen *n* ile] kaynaştırırlar; fakat imlâda *l* harfini yazarlar. **(1)** Örneğin:

getmāk (گتيمک) mastarının ism-i faili olan *gedān* (گدين) 'in çoğulu *gedānlār* (گدينلر) 'de, *n* harfini şeddeli şekilde söylerler (*gedānnār* biçiminde). **(2)** Ama eğer ism-i fail eki *n*'den önce veya *+lār* (لر) 'in *l*'sinden sonra *a* (elif) harfi gelirse, söz konusu durumda bazen *l* harfini yazmazlar. **(3)** Mesela:

yazānlār (يازئلر) *yazannar* (يازئانر), *kaçānlār* (قاچئلر) *kaçannar* (قاچئنار) ve *yatānlār* (ياتئلر) *yatannar* (ياتئنار) şeklinde söylenir.

(4) Eğer ism-i fail mastarının son harfi (fiil kökünün son harfi) fethalı ve bu harften sonraki harf *h* (hâ-yi resmiye) olursa, geniş zaman kipini **[38b]** türettiğimizde söz konusu *h* kaldırılır. **(1)** Ancak bu fiilden ism-i fail yapmak istediğimiz zaman, gelecek [geniş] zaman harfi (eki) olan *r*'yi sildikten sonra zikredilen *h* tekrar kendi yerine döner, ism-i fail eki *n*'yi ekledikten sonra *h* harfi *y*'ye dönüşüp *y*'den önceki harf ise kesreli olur. **(2)** Örneğin:

eylār “eyler” (ايلر) ile *pilār* “üfler” (پيلر) fiillerinin ism-i faili *eyliyān* “eyleyen” (ايلين) ve *piliyān* “üfleyen” (پيلين) olur.

(3) İsm-i failin olumsuz şekli için, olumsuzluk eki *m*'yi fethalı bir *y* ile birlikte ism-i failin (?) [fiil kökünün] son harfi ile ism-i fail eki olan *n* arasına ekleyip *m* harfini *y*'den dolayı kesreli, ism-i fail sonunu ise harekesiz yaparlar. **(4)** Örnek olarak:

dārmāk (درمک) fiilinden türetilen *dārān* (درن) ile *dārānlār* (درئلر) 'in **[39a]** olumsuz biçimi *dārmiyān* (درمين) ve *dārmiyānlār* (درمينلر) 'dir.

(1) Son harfinden önceki harfi uzun (harf-ı med) olan fiillerde, tıpkı olumlu biçimde olduğu gibi, ek sayılan *n*'den önce ve *+lār* (لر) ekinin *l* harfinden sonra bir *a* (elif) getirmek daha uygun görünür. **(2)** Mesela:

kalmaḵ (قالماق) mastarından yapılan *kalān* (قالن) ve *kalānlār* (قالئلر) 'in olumsuz şekilleri *ḵalmiyan* (قالميان) ve *ḵalmiyanlar* (قالميانلار) olur.

(3) Son harfi *h* (hâ-yi resmiye), *a* (elif) veya *U*'dan *I* harfine dönüşen olumsuz ism-i faillerdeki kurallar daha önce anlatıldı, olumsuzluk eki *m* ile *y* eklendikten sonra *a* (elif), *U* (vav) ve *h* harfleri tekrar eski şekillerini alırlar. (4) Mesela:

eyliyân (ايلين)'in olumsuz şekli *eylämiyân* (ايلاه مين),

piliyân (پيلين)'in olumsuz şekli *pilämiyân* (پيله مين),

[39b] *tovlıyân* (تولين)'in olumsuz şekli *tovlamiyân* (تولامين) ve

toḥıyân (توخين)'in olumsuz biçimi *toḥumıyân* (توخومين) olur.

[İsm-i Mefûl (Edilgen Çatılı Fiilden Yapılan Sıfat Fiil)]

(1) Türkçede ism-i mefûl iki şahıs için kullanılır, hem tekilini hem de çoğulunu ism-i fail gibi geniş zaman fiilinden türetirler, tekilini geniş zamanın teklik üçüncü şahsından, çoğulunu ise kendi tekilinden yaparlar. (2) Söz konusu kural için iki görüş var; kimilerine göre ism-i mefûl, etken geçişli geniş zaman fiilinden türetilir, kimileri de edilgen geniş zaman fiilinden geldiği kanaatindedirler.

(3) Birinci görüşe göre eğer *käsmäk* (كسمك) mastarından yapılan *käsär* (كسر) fiilinden, ism-i mefûl türetmek isterlerse, gelecek zaman [geniş zaman] eki *r*'yi fiilin sonundan kaldırır. (4) Daha sonra harekesiz [40a] bir *I* ile kesreli bir *m* yanında, harekesiz bir *ş* (şin-i mu'ceme-yi sakine) de söz konusu *r*'nin yerine getirip *I*'den önceki harfe de kesre harekesi verirler. (1) Bu kuralı göz önüne alarak şöyle derler: *käsilmış* (كسيلمش) ve çoğul şahıs için de çokluk eki *-lä'r*'i tekil şahsın sonuna getirip *käsilmışlär* (كسيلمشله) biçiminde söylerler.

(2) Ama ikinci görüşe göre, edilgen geniş zaman kipinin sonunda *I* harfinin var olmasından dolayı, *m* ile *ş* harflerini geniş zaman ekini

kaldırdıktan sonra / harfiyle birlikte getirirler, ayrıca /'ye hareke vermezler.

(3) Mesela:

käsilür (کسلور) ile *yazılur* (یازلور) fiillerinin ism-i mefûlu *käsilmış* (کسلمش) ve *yazılmış* (یازلمش) olur.

(4) Bu iki görüş arasındaki fark, hangisinin daha çok yaygınlık kazandığından dolayı ortaya çıkar, oysaki anlam açısından aralarında **[40b]** hiçbir fark yoktur. **(1)** Bu hakirin (yazar) bakış açısına göre ism-i fail ve ism-i mefûl, etken ve edilgen olan geçişli geniş zaman fiilleri yanında geçişsiz fiillerden de türetilir.

(2) Eğer birisi Türkçeyle tanış olup azıcık düşünce ve anlayışa sahip olursa bizim söylediklerimizi anlayacaktır, çünkü ism-i fail, hem sonunda edilgenlik /'si olan şekliyle kullanılır hem de /siz şekliyle, ayrıca ism-i mefûl da /li ve /siz biçimleriyle yazılmaktadır. **(3)** Örnek olarak:

yazän (یازن) *yazılän* (یازلن)

yıran “yaran” (بیران) *yırılän* (بیرلن)

baḥan (باخان) *baḥılän* (باخلن)

görän (کورن) *görilän* (کورلن)

(4) İsm-i mefûl örneği:

yazmış (یازمش) *yazılmış* (یازلمش)

kazmış (قازمش) *kazılmış* (قازلمش)

atmış (آتمش) *atılmış* (آتلمش)

satmış (ساتمش) *satılmış* (ساتلمش)

kurmuş (قورمش) *kurulmuş* (قورلمش)

därmüş (درمش) *därilmiş* (درلمش)

(5) Bu örneklerin sayısı o kadar çoktur ki onların hepsini yazmak mümkün değildir.

[41a] (1) Şu nokta üzerinde durmalıyız ki; edilgen fiilden yapılan ism-i failin anlamı, söz konusu fiilden türetilen ism-i mefûlün anlamına uygun olacaktır, çünkü nesne etkilenme ve kabul etme bakımından, fiil tarafından bir tür öznellik özelliği taşımaktadır. **(2)** Bu hususiyetlerden yola çıkarak edilgen fiilden ism-i fail türetilmiştir.

(3) Eğer mastarın sonu *h* (hâ-yi resmiye), *a* (elif) veya *U* (vav) ise, ism-i fail bölümünde anlattığımız gibi *h* harfi geniş zaman fiilinden kaldırılır. **(4)** Ne zaman bu tür fiiller etken hali alırsa ism-i mefûl yaptığımızda söz konusu *h* tekrar asıl şeklini alır ve eğer edilgen ise *h*, *a* (elif) ve *U* (vav) harflerinden sonra gelen *l* harfi, *n*'ye dönüşüp sözü edilen *h* tekrar ortadan **[41b]** kaldırılır. **(1)** Anlattıklarımızın örnekleri:

Etken biçimi:

eylämiş (ايليه مش)

pilâmiş (پيله مش)

tovlamış (تولامش)

oĥumış (اوخومش)

(2) Edilgen biçimi:

eylänmiş (ايلنمش)

pilänmiş (پيلنمش)

tovlanmış (تولانمش)

oĥunmuş (اوخونمش)

(3) İsm-i mefûlün olumsuz şekli için olumsuzluk eki fethalı *m*'yi *-mîş* ekinden önce getirirler ve birbiriyle kaynaşamayan iki benzer harfin bir

arada gelmesini önlemek için bir *a* (elif) olumsuzluk *m*'siyle ism-i mefûl ekinde olan *m* arasına yerleştirirler. **(4)** Örnek olarak:

yazmış (يازمش) ile *yazılmış* (يازلمش) fiillerini *yazmamış* (يازمامش) ve *yazılmamış* (يازلمامش) şeklinde söylerler.

(5) Eğer ism-i failin son harfi veya son harfinden önceki harfi, uzun (harf-i med) ise, çokluk şahısta *-lär* (لر) ekinin *l* harfiyle *r* harfi arasına bir *a* (elif) getirirler. **(6)** Mesela:

tovlamış (تولامش)

tovlanmış (تولانمش)

salmış (سالمش)

salınmış (سالنمش)

tovlamışlar (تولامشلار)

[42a] *tovlanmışlar* (تولانمشلار)

salmışlar (سالمشلار)

salınmışlar (سالنمشلار).

[Sıfat-i Müşebbehe (Niteleme Sıfatı)]

(1) Arapçada olan sıfat-i müşebbehe Türkçede de vardır, hem tekil hem de çoğul şahıslar için kullanılır. **(2)** Yaygın bir görüşe göre sıfat-i müşebbehenin tekil şahsını etken geniş veya şimdiki zaman fiilinin teklik üçüncü şahsından türetirler. **(3)** Kurala göre fiilin sonundaki gelecek zaman [geniş veya şimdiki zaman] harfi (eki) *r* kaldırıldıktan sonra harekesiz bir *l* ile kesreli bir *c* yanında tekrar harekesiz bir *l* getirilir, kelimenin sonunu da *l*'den dolayı kesreli yaparlar. **(5)** Örnek olarak:

bilmäk (بيلمک) ile *görmäk* (کورمک)'in şimdiki zamanla geniş zaman biçimleri olan *bilür* (بيلور) ve *görär* (کورر) fiillerinin sıfat-i müşebbehesi *bilici* (بيليجى) ve *görici* (کوريجى) şeklindedir.

(6) Sıfat-i müşebbehenin çoğulunu tekilinden yaparlar. (7) Bu iş, [42b] son harf yani *l*'ye, +*lär* (لr) ekinin eklenmesiyle gerçekleşir. (1) Mesela: *bilici* (بيليجى) ile *görici* (کوريجى) *bilicilär* (بيليجيلر) ve *göricilär* (کوريجيلر) şeklinde söylenir.

(2) Sıfat-i müşebbehenin olumsuz şeklini, fethalı bir *d* (dal-i muhmele), zammeli bir *g* (kaf-i Farsî) ve harekesiz bir *l*'den oluşan *dägül* “değil” (دکل) kelimesini getirmekle yaparlar. (3) Örneğin:

görici (کوريجى), *yazıcı* (يازيجى) ve *alıcı* (آليجى)'nin olumsuz şekilleri şu şekildedir:

görici dägül کوريجى دکل

yazıcı dägül يازيجى دکل

alıcı dägül آليجى دکل

[Sîğa-i Mübalağa (Abartma Kipi)]

(4) Türkçede sîğa-i mübalağa iki tane bulunmuştur; mevcut olan iki ism-i fail şahsının başına *çoḥ* “çok” (چوخ) kelimesini eklemekle yapılır, söz konusu kelimeyi getirmekle ism-i fail abartılmış bir durum alır. (5) Örnek olarak:

yatan (ياتان) ile *yatanlar* (ياتانلار) kelimelerini *çoḥ yatan* (چوخ ياتان) ve *çoḥ yatanlar* (چوخ ياتانلار) şeklinde söylerler.

[Efe'lü't-Tafdil (Üstünlük İsmi)]

[43a] (1) Araştırı ve istikraya dayanarak efe'lü't- tafdil de tekil ve çoğul şahıslar için kullanılır. (2) [Tekil] şahsı, sıfat-i müşebbehenin sonuna +rak (راق) ekinin eklenmesiyle türetilir, söz konusu ek çokluk gösteren ve Farsçadaki +tär (تر) ekinin karşılığıdır. (3) Mesela:

bilicirak “en bilgin” *بیلیجی راق*

(4) Çoğul şahsı da tekil şahsın sonuna çokluk eki +lär (لر)’i getirmekle yaparlar. (5) Örneğin:

biliciraklär “en bilginler” *بیلیجی راقلر*

(6) +lär (لر) ekinin / harfiyle r harfi arasına bir a (elif)’nin getirilmesi daha uygun görünür. (7) Örnek olarak:

göriciraklar *کوريجيراقلار*

(8) Gözlerden kaçınmaması gereken şu noktanın da üzerinde durmalıyız ki bazıları sözü edilen beş müştak isimden başka, diğer bir kip de bunlara ekleyip müştak isimleri altı kola ayırmışlar ve altıncısının ismini Vase-i Terkiât (iki kelimeden meydana gelen sıfat) koymuşlardır. (9) Bu tür isimler hep gayr-ı müştak (camit), mastar isimleri ve mastarlar sonuna, /’si [43b] kesreli ve /’si harekesiz olan –li (لی) ekinin, eklemesiyle türetilir. (1) Örneğin:

huşlı “zekâlı” *هوئشلی*

dövlätli “devletli” *دولتلی*

kâramätli “kerametli” *کرامتلی*

mülkli “mülklü” *ملکلی*

bağlı “bağlı” *باغلی*

çaylı “çaylı, nehirli” *چایلی*

çämänli “çimenli”

چمنلی

(2) Zikrettiğimiz kelimelerin ilk biçimi *huş* (هوش), *dövlät* (دولت) vb. gibiymiş. (3) Burada –*li* (لی) ekini, bunların sonuna ekleyince müştak ve sıfat anlamını taşıyan isimler meydana gelir. (4) Zekâ veya devlete sahip olan birisi demektir.

(5) Eğer –*li* (لی) eklenen kelimenin sonu *l* harfiyle biterse, iki *l* bir arada gelir, böyle bir durumda birinci *l*’yi ikinci *l* ile kaynaştırırlar. (6) Ayrıca eğer kelimenin sonu *n* ise –*li* (لی) ekinin *l* harfi *n*’ye dönüştürülür. (7) Burada iki *n*’nin bir arada geldiği için birincisini ikincisiyle kaynaştırırlar. [44a] (1) Ancak her iki durumda birleşme olayını belli etmek için önce birinci *l*’yi sonra da –*li* (لی) ekinin *l* harfini imlâda yazarlar. (2) Örnek olarak:

Eğer *mal* (مال), *tel* “saç” (تیل), *gül* (کل) ve *dil* (دل) kelimelerinin sonuna –*li* (لی) ekini eklersek şu kelimeler ortaya çıkacak:

mallı ماللی [ماللی]

telli تیللی

güllü کللی

dilli دللی

(3) İkinci *l* şeddeli telaffuz edilir, yani mala, saça, güle veya dile sahip olan birisi.

(4) Ayrıca *kan* (قان), *can* (جان), *iman* (ایمان) veya *peyman* “ahit, antlaşma” (پیمان) kelimelerinin sonuna –*li* (لی) eki eklenirse, kelimeler aşağıdaki gibi bir şekil alırlar:

kanlı قانلی

canlı جانلی

imanlı ایمانلی

peymanlı پیمانلی

n şeddeli biçimde telaffuz edilir. **(5)** Kelimelerin anlamı kanlı, canlı, imanlı ve ahitlidir.

(6) Müştak isimleri anlattık; fakat camit ve gayr-ı müştak isimlerinin sayısı pek çoktur, bu tür kelimeleri yazmak istersek Fars dilinde yazılan **[44b]** *Burhan-i kıti* ve benzeri sözlükler gibi çok hacimli ve kapsamlı bir kitap olacaktır.

(1) Eğer –inşallah-u teâlâ- müsait olup yeterince fırsatımız olursa ve Mutlak Veli (aleyhisselam) yazma gücü verirse, anlattığımız kuralları, harfleri, müştak olmayan, mastar ve gayr-ı mastar isimlerin hepsini düzenli ve daha geniş bir şekilde tıpkı sözlükler gibi yazacağız.

(2) Kısa ve özet bir eseri amaçladığımız için mastarlar her yönden incelenmedi, ama daha önce söz verdiğimiz göre fiillerin türemesiyle müştak isimlerin daha iyi tanınması ve onların nasıl türetileceğini öğrenmek için burada mastarları yazabileceğimiz kadar kaleme alacağız.

(3) Çünkü bunların (fiillerin ve müştak isimlerin) temellerini mastarlar oluşturmaktadır dolayısıyla birisi mastarları öğrenmeyip tanımazsa nasıl fiilleri ve müştak isimleri türetecek?

[Mastar]

(4) Çekim açısından mastarların altı kola ayrıldıklarını bilmemiz **[45a]** gerekir. **(1)** Mastarlar geçişli (müteaddî) veya geçişsiz (lazım) olarak tanımlanırlar. **(2)** Geçişli fiiller ise özne (fail) ve nesneye (mefûl) dayanarak etken ve edilgen türlerine ayrılmaktadırlar ve bu üç çeşit fiilin (geçişsiz, etken geçişli, edilgen geçişli) de olumlu ve olumsuz biçimleri mevcuttur. **(3)** Geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, olumlu ve olumsuz şekillerinin anlamını ve ayrıca mastar türünün tanımını daha önceki sayfalarda anlattık dolayısıyla burada tekrar açıklamaya gerek yoktur.

(4) Söz konusu altı tür mastarın her birisi, harf sayısı bakımından yedi çeşide ayrılır; iki harfli, üç harfli, dört harfli, beş harfli, altı harfli, yedi harfli ve sekiz harfli. (5) Dolayısıyla bütün mastarlar çekim ve harf açısından kırk beş türe ayrılmaktadır, bunların hepsini küçük ve kısa eserimizde, başlangıçtan sona kadar yazmak olanaksızdır; fakat bilgilendirmek amacıyla her türden birkaç örnek vereceğiz.⁸⁰

[45b] (1) [İki Harfli Mastarlar]

[Olumlu Geçişsiz]

gälmäk “gelmek” کلمک

gülmäk “gülmek” کلمک

äsmäk “esmek” اسمک

küsmäk “küsmek” کسمک

gäzmäk “gezmek” کزمک

(2) *sezmäk* “kuşkulanmak” سزمک

çovmak “ farklı yönlerle gitmek” چوماق

donmak “donmak” دونماق

änmək “inmek” انمک

(3) [Olumsuz Geçişsiz]

gälmämäk “gelmemek” کلمه مک

gülmämäk “gülmemek” کلمه مک vb.

(4) [Etken Geçişlinin Olumlusu]

⁸⁰ Bu bölümde cümle numaraları, başlıklara ve sayısı çok olan fiil türlerinde de en az her beş fiilden birine verilecektir.

<i>därmäk</i> “biçmek”	درمک
<i>särmäk</i> “sermek”	سرمک
<i>demaḥ</i> “demek”	دیماخ
<i>yemaḥ</i> “yemek”	ییمماخ
<i>käsmäk</i> “kesmek”	کسمک
(5) <i>äzmäk</i> “ezmek”	ازمک
<i>äkmäk</i> “ekmek”	اکمک
<i>çäkmäk</i> “çekmek”	چکمک
<i>yumaḥ</i> “yıkamak”	یوماخ
<i>kovmaḥ</i> “kovmak, koşturmak”	قوماخ
(6) <i>ovmaḥ</i> “ovalamak”	اوماخ
<i>dälmäk</i> “delmek”	دلمک
<i>giymäk</i> “giymek”	کیمک
<i>säpmäk</i> “serpmek”	سپمک
<i>täpmäk</i> “sokmak”	تپمک
[46a] <i>tikmäk</i> “dikmek”	تکمک
[Olumlu Edilgen]	
<i>därilmäk</i> “biçilmek”	درلمک
<i>särilmäk</i> “serilmek”	سرلمک
(2) [Olumsuz Etken]	
<i>därmämäk</i> “dermemek”	درمه مک

särmämäk “sermemek” سرمه مک

(3) [Olumsuz Edilgen]

därilmämäk “biçilmemek” درلمه مک

särilmämäk “serilmemek” serilmه مک vb.

(4) [Üç Harfli Masterlar]

[Etken Geçişsiz Olumlusu]

durmaḥ “durmak” دورماخ

uymaḥ “uyuşmak” اویماق

keçmäk “geçmek” کیچمک

kalmaḥ “kalmak ve yorulmak” قالماخ

girmäk “girmek” گیرمک

(5) *dözmäk* “sabretmek” دوزمک

azmaḥ “azmak” آزماق

sönmaḥ “sönmek” سونماق

donmaḥ “donmak” دونماخ

kaçmaḥ “kaçmak” قاچماق

dönmäk “dönmek” دونمک

[46b] (1) *çönmäk* “dönmek” چونمک

ölmaḥ “ölmek” اولماخ

dolmaḥ “dolmak” دولماخ

olmaḥ “olmak” اولماخ

<i>durmaḥ</i> “sakinleşmek, kalkmak”	دورماخ
(2) <i>solmaḥ</i> “solmak”	سولماخ
<i>getmāk</i> “gitmek”	کیتیمک
<i>bitmāk</i> “yeşermek, söz kabul etmek”	بیتیمک
<i>itmāk</i> “yitmek”	ایتیمک
<i>sidmāk</i> “ödü kopmak vb”	سیدیمک
(3) <i>aḥmaḥ</i> “akmak”	آخماق
<i>yakmaḥ</i> “yağmak”	یاقماق
<i>çimmāk</i> “yüzmek”	چیمک
<i>batmaḥ</i> “batmak”	باتماخ
<i>bäläšmāk</i> “bulaşmak”	بلشمک
(4) <i>simmāk</i> “sinmek”	سیمک
<i>hürmek</i> “havlamak”	هورمک
<i>örmāk</i> “örmek”	اورمک
<i>yatmaḥ</i> “yatmak”	یاتماخ
<i>ötmāk</i> “belli bir ölçüyü aşmak”	اوتیمک
[47a] (1) <i>köpmāk</i> “şişmek”	کوپیمک
<i>düşmāk</i> “düşmek”	دوشمک
<i>üz māk</i> “yüzmek”	اوزمک
<i>bäzänmāk</i> “bezenmek”	بزنمک
<i>şışmāk</i> “şişmek”	شیشمک

doymaḥ “doymak” دویماخ

(2) [Olumsuz Etken]

durmamaḥ “durmamak” دورماماخ

uymamaḥ “uyuşmamak” اویماماخ

ölmämaḥ “ölmemek” المه ماخ

girmämäk “girmemek” کیرمه مک

bitmämäk “yeşermemek” بیتمه مک

düşmämāk “düşmemek” دوشمه ماق

şışmāmāk “şışmemek” شیشمه ماق

(3) [Etken Geçişlinin Olumlusu]

görmäk “görmek” کورمک

sürmək “sürmek” سورمک

kurmaḥ “kurmak, ayarlamak” قورماخ

burmak “burmak” بورماق

yormaḥ “yormak, yorumlamak” یورماخ

(4) *bükmäk* “bükme” بوکمک

tökmäk “dökmek” توکمک

doḵmak “doğurmak” دوقماق

[47b] (1) *boḵmak* “boğmak” بوقماق

duymaḥ “anlamak” دویماخ

içmāk “içmek” ایچمک

<i>keçmāk</i> “geçmek”	کيچمک
<i>biçmaḥ</i> “biçmek”	بيچماخ
(2) <i>almāk</i> “almak”	آلماق
<i>salmāk</i> “salmak”	سالماق
<i>çalmaḥ</i> “çalmak, şal bağlamak vb.”	چالماق
<i>vermaḥ</i> “vermek”	ويرماخ
<i>vurmaḥ</i> “vurmak”	وورماخ
(3) <i>düzmaḥ</i> “düzmek”	دوزماخ
<i>süzmaḥ</i> “süzmek”	سوزمک
<i>üzmaḥ</i> “yırtmak”	اوزمک
<i>yazmaḥ</i> “yazmak”	يازماخ
<i>basmaḥ</i> “basmak, güreşte birini yenmek”	باسماخ
(4) <i>asmaḥ</i> “asmak”	آسماخ
<i>kırmaḥ</i> “kırmak”	قيرماق
<i>yırmaḥ</i> “yarmak, yırtmak”	بييرماق
<i>cırmaḥ</i> “yırtmak”	جيرماق
<i>pozmaḥ</i> “bozmak”	پوزماق
(5) <i>utmaḥ</i> “yutmak, yenmek”	اوتماخ
<i>dutmaḥ</i> “tutmak”	دوتماق
<i>koymaḥ</i> “koymak”	قويماق
<i>oymaḥ</i> “oymak”	اويماق

[48a] soymaḥ “soymak”	سویماخ
(1) yarmaḥ “karın yırtmak, baş yarmak”	یارماق
kazmaḥ “kazmak”	قازماق
açmaḥ “açmak”	آچماق
bölmaḥ “bölmek”	بولماخ
kurmaḥ “kurmak, sergilemek”	قورماخ
(2) yormaḥ “yormak”	یورماخ
silmäk “silme”	سیلمک
biilmäk “bilmek”	بیلمک
yapmaḥ “ekmeği tandıra yapıştırmak”	یایماق
kapmaḥ “kapmak”	قایماق
(3) etmaḥ “etmek, yapmak”	ایتماخ
didmaḥ “paramparça etmek”	دیدماخ
baḥmaḥ “bakmak”	باخماخ
taḥmaḥ “takmak”	تاخماخ
yaḥmaḥ “yakmak, sürmek”	یاخماق
(4) çaḥmaḥ “çakmak, boynuzlamak”	چاخماق
sakmaḥ “sağmak”	ساقماخ
dinmäk “konuşmak”	دینمک
atmaḥ “atmak”	آتماق
satmaḥ “satmak”	ساتماخ

(5) <i>ärimäk</i> “erimek”	اریمک
<i>minmāk</i> “binmek”	مینمک
<i>busmaḥ</i> “pusmak”	بوسماق
[48b] <i>kılmaḥ</i> “namaz kılmak”	قلماق
<i>hörmäk</i> “örmek”	هورمک
(1) <i>dadmaḥ</i> “tatmak”	دادماخ
<i>öpmäk</i> “öpmek”	اوپمک
<i>tökmäk</i> “dökmek”	توکمک
<i>güdmäk</i> “pusmak”	کودمک
<i>bäzämäk</i> “bezemek”	بزه مک
<i>sormaḥ</i> “sormak, sorumak”	سورماخ
(2) [Olumsuz Etken]	
<i>görmämäk</i> “görmemek”	کورمه مک
<i>sürmämäk</i> “sürmemek”	سورمه مک
(3) [Olumlu Edilgen]	
<i>görilmäk</i> “görünmek”	کورلمک
<i>sürilmäk</i> “sürülmek”	سورلمک
<i>kurulmaḥ</i> “kurulmak, ayarlanmak”	قورلماخ
<i>burulmaḥ</i> “burulmak”	بورلماخ
<i>yorılmaḥ</i> “yorulmak”	یورلماخ
<i>bükülmäk</i> “bükülmek”	بوکلمک

tökülmäk “dökülmek” توکلمک

(4) [Olumsuz Edilgen]

görülmämäk “görülmemek” کورلمه مک

yazılmämaḥ “yazılmamak” یازلمماخ

pozulmämaḥ “bozulmamak” پوزلمه ماخ

bilinmämaḥ “bilinmemek” بیلنمه ماخ

alınmämaḥ “alınmamak” آلمه ماخ

(5) [Dört Harfli Masterlar]

[Etken Geçişsiz Olumlusu]

tärlämaḥ “terlemek” ترله ماخ

çärlämaḥ “at ve benzer hayvanların soğuk alması” چرله ماخ

[49a] *sürinmäk* “sürünmek” سورینمک

(1) *görinmäk* “görünmek” کورینمک

çürimaḥ “çürümek” چوریمماخ

diräshmäk “direnmek” دیرشمک

irişmäk “erişmek” ایرشمک

ḱurimaḥ “kurumak” قوریمماخ

(2) *oynämaḥ* “oyynamak” اوینماخ

ḱarimaḥ “yaşlanmak” قاریمماخ

yarimaḥ “yararlanmak” یاریمماخ

çıkırmak “bağırmaq” چیقیرماق

<i>güvānmāk</i> “güvenmek”	کونمک
(3) <i>üşimāk</i> “üşümek”	اوشیمک
<i>işämāk</i> “işemek”	ایشه مک
<i>ulamaḥ</i> “ulumak”	اولاماخ
<i>çalışmaḥ</i> “çalışmak”	چالشمابخ
<i>kalışmaḥ</i> “direnmek”	قالشمابخ
<i>alışmaḥ</i> “alevlenmek”	آلشمابخ
(4) [Olumsuz Edilgen]	
<i>tärlämämaḥ</i> “terlememek”	ترلمه ماخ
<i>çärlämämaḥ</i> “soğuk almamak”	چرلمه ماخ
(5) [Etken Geçişlinin Olumlusu]	
<i>säylämāk</i> “taş veya kum üzerinde elbise yıkamak”	سیله مک
<i>tillämāk</i> “sivri bir aleti bir şeye sokmak”	تیله مک
<i>peylämāḥ</i> “kazmak”	پیله ماخ
<i>kovälämaḥ</i> “kovalamak”	قوله ماخ
[49b] (1) <i>ällämāk</i> “ellemek”	آله مک
<i>bällämāk</i> “bellemek”	بّله مک
<i>tällämāk</i> “tepe haline getirmek”	تّله مک
<i>bäslämāk</i> “beslemek”	بسله مک
<i>säslämāk</i> “seslemek”	سسله مک
(2) <i>häslämāk</i> “gerilemek”	هسله مک

<i>äsnämäk</i> “esnemek”	اسنه مک
<i>pävzišmāk</i> “hesabı düzenlemek”	پوزشمک
<i>küllämāk</i> “kül serpmek”	کله مک
<i>ölçmāk</i> “ölçmek”	اولچمک
(3) <i>sürtmāk</i> “sürtmek”	سورتمک
<i>dürtmāk</i> “dürtmek”	دورتتمک
<i>äritmāk</i> “eritmek”	اریتتمک
<i>ärinmāk</i> “erinmek, üşenmek”	ارینتمک
<i>sürimaḥ</i> “süründürmek”	سوریماخ
(4) <i>ögrätmāk</i> “öğretmek”	اوکرتتمک
<i>boyumaḥ</i> “kapsamak”	بویماخ
<i>tovlamaḥ</i> “kandırmak, dolandırmak”	تولاماخ
<i>sovlamaḥ</i> “sivrileştirmek”	سولاماخ
<i>sulamak</i> “sulamak”	سولاماق
<i>közämāk</i> “heybe ve torba gibi eşyaların ağzını kapatmak”	کوزمک
<i>käsdirmāk</i> “kestirmek”	کسدرمک
[50a] (1) <i>äsdirmek</i> “estirmek”	اسدرمک
<i>giydirmāk</i> “giydirmek”	کیدرمک
<i>örtmāk</i> “örtmek”	اورتمک
<i>čäkdirmāk</i> “çektirmek”	چکدرمک
<i>äkdirmāk</i> “ektirmek”	اکدرمک

(2) <i>tikdirmäk</i> “diktirmek”	تکدرمک
<i>soruşmaḥ</i> “sormak”	سورشماخ
<i>koruşmaḥ</i> “rehin almak”	قورشماخ
<i>vurışmaḥ</i> “dövüşmek”	وورشماق
<i>durışmaḥ</i> “duruşma durumuna düşmek”	دورشماق
(3) <i>veriřmäk</i> “birbirine vermek”	ویرشمک
<i>diräşmaḥ</i> “direnmek”	دیرشماق
<i>bitirmäk</i> “yeşertmek, bir işi bitirmek”	بیترمک
<i>därdirmäk</i> “biçtirmek”	دردرمک
<i>kovzämaḥ</i> “kaldırmak”	قوزه ماخ
(4) <i>döşämäk</i> “döşemek”	دوشه مک
<i>öcäşmäk</i> “dalga geçmek”	اوچشمک
<i>ändirmäk</i> “indirmek”	اندرمک
<i>mindirmäk</i> “bindirmek”	مندرمک
<i>dindirmäk</i> “konuşturmak”	دندرمک
(5) <i>sindirmek</i> “sindirmek”	سندرمک
<i>düzätmaḥ</i> “düzeltmek”	دوزتماخ
[50b] <i>dolamaḥ</i> “iddia etmek”	دولاماخ
<i>gäzdirmäk</i> “gezdirmek”	کزدرمک
<i>äzdirmäk</i> “ezdirmek”	ازدرمک
(1) <i>atışmaḥ</i> “birbirine ok ve benzer şeyleri atmak”	آتشماخ

batışmaḥ “yenmek” باتشماخ

tapışmaḥ “buluşmak” تاپشماخ

yapışmaḥ “yapışmak” یاپشماخ

(2) [Olumsuz Etken]

silmämək “pirinç ve benzer maddeleri yıkamamak” سیلمه مک

ändirmämäk “indirmemek” اندر مه مک

dindirmämäk “konuşturmamak” دندر مه مک

(3) [Olumlu Edilgen]

silinmək “pirinç ve benzer maddelerin temizlenmesi” سیلنمک

ölçülmäk “ölçülmek” اولچلمک

(4) [Olumsuz Edilgen]

çäkdirilmämäk “çektirilmemek” چکدرلمه مک

tovlanmamaḥ “kandırılmamak, dolandırılmamak” تولانماماخ

sulanmamaḥ “sulanmamak” سولانماماخ

(5) [Beş Harfli Masterlar]

[Olumlu Geçişsiz]

ağlamaḥ “ağlamak” آغلاماخ

göynämäk “sızlamak” کوینه مک

sövinmək “sevinmek” سووینمک

döyünmək “kendini dövmek” دوینمک

[51a] (1) *salışmaḥ* “vuruşmak” سالشماق

<i>sürinmāk</i> “sürünmek”	سورینمک
<i>görinmāk</i> “görünmek”	کورینمک
<i>bozlamak</i> “deveyi seslemek”	بوزلاماخ
<i>oynamaḥ</i> “oyunmak”	اویناماخ
(2) <i>dolanmaḥ</i> “dolanmak”	دولانماخ
<i>buzlamak</i> “donmak”	بوزلاماخ
<i>sulanmaḥ</i> “sulanmak”	سولانماخ
<i>bulanmaḥ</i> “bir işte bulunmak”	بولانماخ
<i>sarinmaḥ</i> “sarılmak”	سارینماخ
(3) <i>arinmaḥ</i> “arınmak”	آرینماخ
<i>darimaḥ</i> “üzülmek”	داریماخ
<i>barışmaḥ</i> “barışmak”	باریشماخ
<i>utanmaḥ</i> “utanmak”	اوتانماخ
<i>tovlanmaḥ</i> “dolandırılmak”	تولانماخ
(4) <i>sovlanmaḥ</i> “sivri hale getirilmek”	سولانماخ
<i>barınmaḥ</i> “barınmak”	بارینماخ
<i>çürinmaḥ</i> “çürümek”	چورینماخ
<i>görinmaḥ</i> “görünmek”	کورینماخ
<i>kurunmaḥ</i> “kurumak”	قورونماخ
(5) [Olumsuz Geçişsiz]	
<i>göynämämāk</i> “sızlamamak”	کوینمه مک

<i>sövinmämäk</i> “sevinmemek”	سووينمه مک
<i>döyünmämäk</i> “dövünmemek”	دوينمه مک
(6) [Etken Geçişlinin Olumlusu]	
<i>süritmäk</i> “sürüklemek”	سوریتمک
[51b] <i>göstärmäk</i> “göstermek”	کوسترمک
<i>kuylamaḥ</i> “gömmek”	قویلاماخ
<i>çalışmaḥ</i> “çalışmak”	چالیشماخ
<i>gözlämäk</i> “beklemek”	کوزله مک
(1) <i>başlamaḥ</i> “başlamak”	باشلاماق
<i>yaşlamaḥ</i> “ıslatmak”	یاشلاماق
<i>daşlamaḥ</i> “taşlamak”	داشلاماخ
<i>dağlamaḥ</i> “dağlamak”	داغلاماخ
<i>saḥlamaḥ</i> “saklamak, korumak”	ساخلاماخ
(2) <i>bağlamaḥ</i> “bağlamak”	باغلاماخ
<i>aşlamaḥ</i> “aşılacak”	آشلاماخ
<i>dişlāmaḥ</i> “ısırmak”	دیشله ماخ
<i>bişlāmāk</i> “kap kacak deliğini kapatmak”	بیشله مک
<i>piyälāmāk</i> “şişmanlamak”	پیه له مک
(3) <i>girlāmāk</i> “tutuklamak”	کیرله مک
<i>oḥlamaḥ</i> “ok ile vurmak”	اوخلاماخ
<i>yohlamaḥ</i> “ibadet etmek”	یوخلاماخ

<i>çıkırtmaḥ</i> “bağırmaq [bağırtmaq]”	چیقیرتماخ
<i>kurdurmaḥ</i> “ayarlatmaq, kurdurmaq”	قوردرماخ
(4) <i>soydurmaḥ</i> “soydurmaq”	سویدرماق
<i>oydırmaḥ</i> “oydurmaq”	اویدرماخ
<i>doydırmaḥ</i> “doyurmaq”	دویدرماخ
[52a] <i>bükdürmaḥ</i> “büktürmek”	بوکدرماخ
<i>duzlamaḥ</i> “tuzlamak”	دوزلاماخ
<i>dindirmäk</i> “konuşturmaq”	دیندرمک
(1) <i>mindirmäk</i> “bindirmek”	مندرمک
<i>sindirmäk</i> “sindirmek”	سیندرمک
<i>zorlamaḥ</i> “zorlamak”	زورلاماخ
<i>sataşmaḥ</i> “dalga geçmek”	ساتاشماخ
<i>sildirmäk</i> “sildirmek”	سیلدرمک
(2) <i>bildirmäk</i> “bildirmek”	بیلدرمک
<i>öldürmäk</i> “öldürmek”	الدورمک
<i>kıldırmaḥ</i> “namaz kıldırmaq”	قیلدرماخ
<i>yandırmaḥ</i> “yakmaq”	یاندرماخ
<i>göndärmäk</i> “göndermek”	کوندرمک
(3) <i>sındırmaḥ</i> “kırmak”	سیندرماخ
<i>döndärmäk</i> “çevirmek, döndürmek”	دوندرمک
<i>çöndärmäk</i> “çevirmek”	چوندرمک

<i>söndürmaḵ</i> “söndürmek”	سوندرماق
<i>dondırmaḵ</i> “dondurmak”	دوندرماق
(4) <i>ḵondırmaḵ</i> “ayarlamak, koymak”	قوندرماق
<i>ḵandırmaḵ</i> “kandırmak”	قاندرماق
<i>andırmaḵ</i> “anlatmak”	آندرماق
<i>saldırmaḵ</i> “düşürtmek”	سالدرماق
[52b] <i>ḵaldırmaḵ</i> “kaldırmak”	قالدرماخ
(1) <i>ḵaldırmaḵ</i> “ḵaldırmak”	چالدرماخ
<i>odlamaḵ</i> “alevlendirmek”	اودلاماخ
<i>yollamaḵ</i> “yollamak”	يوللاماخ
<i>tapşıрмаḵ</i> “ısmarlamak, emanet etmek”	تاپشیرماق
<i>artırmaḵ</i> “artırmak”	آرتیرماخ
(2) <i>tökdürmäḵ</i> “döktürmek”	توکدرمک
<i>ḵovdırmaḵ</i> “koşturmak”	قودرماخ
<i>satdırmaḵ</i> “sattırmak”	ساتدرماخ
<i>atdırmaḵ</i> “attırmak”	آتدرماخ
<i>yatdırmaḵ</i> “yatırmak”	یاتدرماخ
(3) <i>ḵazdırmaḵ</i> “kazdırmak”	قازدرماخ
<i>azdırmaḵ</i> “azdırmak”	آزدرماخ
<i>yazdırmaḵ</i> “yazdırmak”	یازدرماخ
<i>basdırmaḵ</i> “bastırmak, gizlemek”	باسدرماق

asdırmaḥ “astırmak” آسدرماخ

(4) *sıḥdırmaḥ* “sıktırmak, büktürmek” سیخدرماخ

yıḥdırmaḥ “yıktırmak” بیخدرماخ

dutdırmaḥ “tutturmak” دوتدرماخ

doldırmaḥ “doldurmak” دولدرماق

(5) [Olumsuz Etken]

göstärmämäk “göstermemek” کوستر مه مک

göndärmämäk “göndermemek” کوندر مه مک

döndärmämäk “çevirmemek” دوندر مه مک

[53a] (1) [Olumlu Edilgen]

göstärilmäk “gösterilmek” کوستر لمک

göndärilmäk “gönderilmek” کوندر لمک

döndärilmäk “çevrilmek” دوندر لمک

(2) [Olumsuz Edilgen]

göstärilmämäk “gösterilmemek” کوستر لمه مک

göndärilmämäk “gönderilmemek” کوندر لمه مک

(3) [Altı Harfli Masterlar]

[Etken Geçişsiz Olumlusu]

atlanmaḥ “atlanmak” آتلانماق

yaşlanmaḥ “ıslanmak” یاشلانماق

aslanmaḥ “asılmak” آسلانماخ

<i>odlanmaḥ</i> “alevlenmek”	اودلانماخ
(4) <i>bollanmaḥ</i> “çoğalmak”	بوللانماخ
<i>adlanmaḥ</i> “ün kazanmak”	آدلانماخ
<i>nazlanmaḥ</i> “nazlanmak”	نازلانماخ
<i>coşlanmaḥ</i> “coşmak, kaynamak”	جوشلانماخ
<i>huşlanmaḥ</i> “ayılmak”	هوشلانماخ

(5) [Etken Geçişsiz Olumsuzu]

<i>atlanmamaḥ</i> “atlanmamak”	آتلانماماخ
<i>bollanmämaḥ</i> “çoğalmamak”	بولانمه ماخ [بوللانمه ماخ]
<i>odlanmämaḥ</i> “alevlenmemek”	اودلانمه ماخ

[53b] (1) [Etken Geçişlinin Olumlusu]

<i>avlatmaḥ</i> “avlatmak”	آولاتماخ
<i>tavlatmaḥ</i> “aldattırmak”	تاولاتماخ
<i>saḥlatmaḥ</i> “saklatmak”	ساخلاتماخ
<i>aḡlatmaḥ</i> “aḡlatmak”	آغلاتماخ
<i>baḡlatmaḥ</i> “baḡlatmak”	باغلاتماخ
<i>apartmäk</i> “götürtmek”	آپارتمک
<i>süpürtmek</i> “süpürtmek”	سوپورتمک

(2) [Olumsuz Etken]

<i>avlatmämaḥ</i> “avlatmamak”	آولاتمه ماخ
<i>tavlatmamaḥ</i> “dolandırtmamak, aldattırmamak”	تاولاتماماخ

oynatmamaḥ “oynatmamak” *اويناتماماخ*

(3) [Olumlu Edilgen]

avladılmaḥ “avlatılmak” *اولادلماخ*

tavladılmaḥ “dolandırılmak” *تاوادلماخ*

(4) [Olumsuz Edilgen]

avladılmamaḥ “avlatılmamak” *اولادلماماخ*

oynadılmamaḥ “oynatılmamak” *اوينادلماماخ*

(5) [Yedi Harfli Masterlar]

[Etken Geçişsiz Olumlusu]

kurılanmaḥ “kurulanmak” *قوریلانماخ*

durılanmaḥ “durulanmak” *دوریلانماخ*

[54a] (1) [Etken Geçişsiz Olumsuzu]

kurılanmamaḥ “kurulanmamak” *قوریلانماماخ*

(2) [Etken Geçişlinin Olumlusu]

kovzatdırmaḥ “kaldırttırmak” *قوزاتدرماخ*

kürätidirmäk [kürätdirmäk] “kürettirmek” *کور تیدیر مک [کور تیدیر مک]*

(3) [Etken Geçişlinin Olumsuzu]

kovzatdırmamaḥ “kaldırttırmamak” *قوزاتدرماماخ*

(4) [Edilgen Geçişlinin Olumlusu]

kovzatdırılmaḥ “kaldırttırılmak” *قوزاتدرلماخ*

(5) [Edilgen Geçişlinin Olumsuzu]

kovzatdırılmamaḥ “kaldırttırılmamak” قوزاتدرلماماخ

yalatdırılmamaḥ “yalatttırılmamak” یالاتدرلماماخ

(6) [Sekiz Harfli Masterlar]

[Etken Geçişsiz Olumlusu]

arḥalanmaḥ “yaslanmak” آرخالانماخ

(7) [Olumsuz Etken]

arḥalanmamaḥ “yaslanmamak” آرخالانماماخ

(8) [Etken Geçişlinin Olumlusu]

apardırmaḥ “götürtmek” آپارتدرماق

(9) [Olumsuz Etken]

apardırmamaḥ “götürtmemek” آپارددرماماخ

(10) [Olumlu Edilgen]

apartdırılmaḥ “götürttürülmek” آپارتدرلماخ

(11) [Olumsuz Edilgen]

[54b] *apartdırılmamaḥ* “götürttürülmemek” آپارتدرلماماخ

(1) Sekiz harften fazla olan bir master bu hakirin aklına gelmedi, bulunursa da çok nadirdir. (2) Günlük konuşmada bu tür masterların kullanılması pek az görünür. (3) Yazdığımız master türlerinin her birini çekimlerinin örnekleriyle anlatmaya çalıştık; fakat söz konusu masterların örnekleri pek çoktur ve bu kısa eser onların hepsini içerebilir.

[Sayı İsimleri (Esmâ-i Adet), Zamirler, Soru İsimleri (Esmâ-i İstifham), İşaret İsimleri (Esmâ-i İşare)]

(4) Zamirler, işaret isimleri (işaret sıfatları), sayı isimleri (sayı sıfatları) ve soru isimleri (soru sıfatları) konuşma dilinde çok kullanılır, dolayısıyla başka camit (gayr-ı müştak) isimlere göre bunların zikredilmesi daha çok önem taşır, biz bu gerçeği göz önüne alarak söz konusu isimleri kapsamlı bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

(5) [1.] Sayı isimleri (sayı sıfatları) dört türdür:

[55a] (1) Birler (âhâd), Onlar (aşerât), Yüzler (meât) ve Binler (uluf).

(2) Birler: Bu sayılar birer birer çoğalmaktadır, dokuz adettir ve sayıların temelidir. (3) Sayılar:

bir بر

ikki ایکی

üç اوچ

dörd درد

beş بیش

altı آلتی

yeddi یدی

säkkiz سگز

dokkuz دوکوز

Birden ona kadardır.

(4) Onlar: Bu sayıların çoğalması onar onar ortaya çıkar, söz konusu sayılar da dokuz tanedir. (5) Sayılar:

on اون

yigirmi	بیکرمی
otuz	اوتوز
kırk	قرخ
älli	آلی
altmış	آلتمش
yetmiş	یتمش
säksän	سکسن
doksan	دوقسن

Ondan doksana kadardır.

(6) Yüzler: Yüzer yüzer çoğalmaktadır ve dokuz tanedir. **(7)** Sayılar:

yüz	یوز
ikki yüz	ایکی یوز
üç yüz	اوچ یوز
dörd yüz	دورد یوز
beş yüz	بیش یوز
altı yüz	آلتی یوز
yeddi yüz	ییدی یوز
säkkiz yüz	سگیز یوز
dokuz yüz	دوقوز یوز

Yüzden dokuz yüze kadardır.

(8) Dikkat edersek yüzlerin temeli yüz kelimesidir ve birler vasıtasıyla çoğalmaktadır.

(9) Binler: Bu sayılar biner biner çoğalır, söz konusu sayılarda temel [55b] kelime bindir, bu sayıların hepsi bin kelimesiyle birler, onlar yüzler ve binlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkar. (1) Mesela:

bir min “bir bin” *بر مین*

on min *اون مین*

yüz min *یوز مین*

min min *مین مین*

(2) Başka sayılar ise bu dört basamak (birler, onlar, yüzler ve binler) ile çeşitli rakamların birleşmesi sonucu türetilir. (3) Örneğin:

on bir (*اون بر*), *on iki* (*اون ایکی*) vb. (4) Bu tür sayıların türeme kuralı belli ve açıktır, dolayısıyla fazla anlatmaya gerek yoktur.

(5) Eğer söz konusu sayılardan amaç sadece biri olursa, bu sayıyı belli etmeden harekesiz bir *I* sayının sonra getirip önceki harfe de kesre harekesi verirler. (6) Örnek:

biri *بری*

üçü *اوچی*

dördü *دوردی*

(7) Birçok sayıdan biri, üçü ve dördü demektir.

(8) Eğer sayının sonunda nispet *i* (ya-yi nispet)’si veya ayırma *i* (ya-yi tecziye)’si getirmeden önce başka bir *i* olursa bu *i* noktasız *s* (س)’ye dönüşür. (9) Örnek olarak:

ikkisi *ایکسی*

altısı *آلتسی*

yigirmisi *یکرمسی*

[56a] *ällisi* اللسى

(1) Birçok sayıdan iki, altı, yirmi veya elli tane demektir.

(2) Eğer belirsiz sayılar arasında birini belli etmek istersek, c (cim-i ebced)'si kesreli ve l'sı harekesiz olan -cl (جى) ekini, sayının sonundaki nispet l'sı ile ayırma l'sından sonra getirip birinci l'yı m'ye dönüştürürüz.

(3) Örneğin:

birimci "birinci" (برمجي), *ikimci* "ikinci" (ايكمجي) vb. (4) Yani iki, üç veya dört taneden birisi ki ikinci ve üçüncü de ona dayanmaktadır, aynı Farsçadaki birinci (ävvälî), ikinci (dovvomî) ve üçüncü (sevvomî) sayıları gibi.

(5) [2.] Zamir (ism-i zamir) iki türdür: bitişik (muttasıl) ve ayrı (munfasıl).

(6) Söz konusu zamirlerin her biri altı şahsa sahiptir, gaip şahıslar: teklik üçüncü şahıs ve çokluk üçüncü şahıs, muhatap şahıslar: teklik ikinci şahıs ve çokluk ikinci şahıs, mütekellim şahıslar: teklik birinci şahıs ve çokluk birinci şahıs. (7) Zikredilen zamirler ikili (tesniye), çokluk (cem), [56b] müzekker ve müennes şahıslar için, aynı şekilde gelir.

(1) Gaip şahıslar için: *ol* (اول), *olär* (اولر).

(2) Muhatap şahıslar için: *sän* (سن), *siz* (سز).

(3) Mütekellim şahıslar için: *män* (من), *biz* (بز).

(4) Yani o, onlar, sen, siz, ben ve biz.

(5) Bu zamirlerin bitişik şekilleri fiillerin sonuna gelir, daha önce anlattığımız için tekrar yazmaya gerek yoktur.

(6) [3.] İşaret isimleri (işaret sıfatları) iki türdür: tekil (müfred) ve çoğul (cem).

(7) *bu* (بو) ve *bulär* (بولر).

(8) [4.] Soru isimleri (soru sıfatları) Türkçede on [on bir] adet bulunmaktadır:

<i>nä</i> “ne”	نه
<i>nämänä</i> “ne”	نه منه
<i>näzad</i> “ne, hangi şey”	نه زاد
<i>kim</i> “kim”	کیم
<i>hansı</i> “hangi, hangisi”	هائسی
<i>nä kädär</i> “ne kadar”	نه قدر
<i>haçan</i> “ne zaman”	هاچان
<i>harda</i> “nerde”	هارد
<i>necä</i> “nasıl”	نیجه
<i>hanı</i> “nerde”	هانی
<i>hayandä</i> “nerde”	هائنده

(9) Bunlar isimdiler.

(10) Soru harfi (eki) Türkçede sadece bir tanedir, o da *mi* (می) [57a] ekidir. (1) Bu ek Farsçadaki *âya* (آيا) ve Arapçadaki *hâl* (هل) veya soru hemzesi (hemze-i istifham) anlamını taşımaktadır. (2) Örnek olarak:

filan käsi gördümi [gördünmi] (?) “falan kişiyi gördün mü?”

فalan کسی کوردمی [کوردنمی؟]

(3) Harfler bölümünde –inşallah-u teâlâ- daha geniş bir şekilde anlatacağız.

[HARF]

(4) Zikrettiğimiz gibi harf Türkçede iki türdür; alâmet ve gayr-ı alâmet.

(5) İki sebepten dolayı gayr-ı alâmet olanların anlatmasını gereksiz gördüm; birincisi çok az sayıda olduğu için, ikincisi ise anlatıp yazmasının hiçbir yararı olmadığı için, dolayısıyla söz konusu harflerin yazılması boş bir iş görülmektedir.

(6) Ama alâmet olan harflerin her birisi, başka bir kelime yani herhangi bir isim veya fiile eklendikten sonra hem anlamlı hem de yararlı görünür. (7) Bu harfler iki türdür: teklik (müfrede) ve birleşik (mürekkebe).

(8) Teklik harfler bu hakirin istikra ve araştırmasına göre on yedi [57b] tanedir: *a* (ا), *b* (ب), *c* (ج), *h* (ح), *d* (د), *r* (ر), *z* (ز), *s* (س), *ş* (ش), *k* (ك), *q* (ق), *k* (ك), *l* (ل), *m* (م), *n* (ن), *h* (ه), *O/U/v* (و), *y/l* (ي).

(1) Söz konusu harfler genellikle görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fiillerinin sonuna getirilir, bazen nadir de olsa müştak isimlerin sonuna eklenir; fakat camit isimlere eklenmesi pek az görünür.

(2) [a] Son harfi uzun (med) olan görülen geçmiş zaman, geniş veya şimdiki zaman fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimlerinin teklik üçüncü şahsında (?) veya çokluk üçüncü şahsın *-lär* (لر) ekinin *l* harfiyle *r* harfi arasına, telaffuz kolaylığını sağlamak için *a* (elif) harfini yerleştirirler.

(3) Ayrıca son harfinden önceki harfi uzun (med) olan müştak isimlere de eklenir, bildiğimiz gibi bu konuyu daha önce geniş bir şekilde anlatmıştık.

(4) [b] Ebcet *b*'si (ba-yi ebcet) olumlu, olumsuz, etken, edilgen, [58a] geçişli ve geçişsiz biçimlerini alan duyulan geçmiş zaman kipinin sonuna *U* (vav) harfiyle birlikte getirilir, söz konusu *U* harekesiz ve *b*'den önce gelir. (1) Bu şekil, duyulan geçmiş zamanın hikâyesini göstermektedir. (2) Örneğin:

Olumlu etken:

käsübdî “kesmiş, kesmişti” کسوبدی

gälübdî “gelmiş, gelmişti” کلوبدی

(3) Burada *käsmäk* (کسمک) ve *gälmäk* (کلمک), geçmiş zamanda gerçekleşmiştir.

(4) Olumlu edilgen:

käsilübdî “kesilmiş, kesilmişti” کسلوبدی

(5) Olumsuzda:

käsmiyübdî “kesmemiş, kesmemişti” کسمیوبدی

käsilmiyübdî “kesilmemiş, kesilmemişti” کسلمیوبدی

gälmüyübdî “gelmemiş, gelmemişti” کلمیوبدی

(6) Teklik üçüncü şahıs ile çokluk üçüncü şahısta *b* harfinden sonra gelen *d* ile *l* harfini kaldırmak daha uygun görünür. (7) Muhatap ve mütekellim şahıslarda görülen geçmiş zaman eki olan *d* harfini kaldırdıktan sonra, teklik ikinci şahısta hitap *n*’sinden (nun-i hitap) önce fethalı bir *s* eklenir. (8) Ayrıca çokluk ikinci şahısta *z* (za-yi mu’ceme) harfinden önce [58b] zammeli bir *s*, teklik birinci şahısta kesreli bir *m* ile fethalı bir *ş* ve çokluk birinci şahısta zammeli bir *ş* eklenir. (1) Örnek olarak:

käsüb “kesmiş” کسوب

käsüblär “kesmişler” کسوبلر

käsübsän “kesmişsin” کسوبسن

käsübsüz “kesmişsiniz” کسوبسوز

käsmişäm “kesmişim” کسمشیم

käsmişüh “kesmişiz” کسمشوخ

(2) Kimi zamanlar da zikrolunan *U* harfi *I*'ya dönüşür, böyle bir durumda bir önceki harf *I*'dan dolayı kesreli olur. (3) Örneğin:

käsib كسيب

(4) Olumsuz şekilde de *U* harfini *I*'ya dönüştürüp *U*'dan önce gelen *y*'yi kesreli yaptıktan sonra olumsuzluk harfi *m*'yi söz konusu *y*'den dolayı kesreli yaparlar. (5) Bu işlevleri yaptıktan sonra bazen *I* harfini koruyup bazen de kaldırır; fakat korunması daha uygun görünmektedir. (6) Örnek olarak:

gälmüyüb “gelmemiş” كلميو ب fiilinden

gälmüyib “gelmemiş” كلميو يب

gälmib “gelmemiş” كلميو ب

gälmüyüblär “gelmemişler” كلميو بلر

gälmüyübsän “gelmemişsin” كلميو بسن

gälmüyübsiz “gelmemişsiniz” كلميو بسيز

gälmämişäm “gelmemişim” كلممشم

gälmämişih “gelmemişiz” كلممشيخ

(7) [c] Eğer görülen geçmiş zaman fiiline, geniş veya şimdiki zaman anlamı vermek isterlerse, kendinden önceki harfi *h* ve sonraki harfi *k* olan *c* (cim-i ebced) harfini fiilin sonuna eklerler. (8) Mesela:

[59a] *gedäcäkdī* “gidecek, gidecekti” كيد جكدی vb.

(1) [*h*] Eğer mastar ekinin son harfi *h* olursa, bu harf çokluk birinci şahıs alameti olduğundan dolayı söz konusu şahısın hem görülen ve duyulan geçmiş zaman hem de geniş ve şimdiki zaman fiillerinin sonuna eklenir. (2) Bu harf her zaman harekesiz ve önceki harfi de zammelidir, kimi zamanlar da *h*'den önce *U* (vav) harfi getirirler, bazen de *h*'den önceki

harfi kesreli yaparlar, eğer *U* harfi gelirse kesre harekesinden dolayı söz konusu *U*'yu *I*'ya dönüştürürler. **(3)** Ancak önceki harfin zammeli ve *U*'suz olması bütün bu şekillerin en doğru biçimidir. **(4)** Sözü edilen *h*'nin bütün varyantlarını görülen geçmiş zamanla geniş zaman bölümlerinde anlattık, dolayısıyla o sayfalara bakmamız gerekir.

(5) **[d]** *d* (dal-i ebced) görülen geçmiş zaman ekidir. **(6)** Daima mastar ekini kaldırdıktan sonra fiilin sonuna getirip görülen geçmiş zaman fiilini türetirler. **(7)** Örneğin:

[59b] *äsmäk* “esmek” (اسمک) mastarından *äsdî* “esti” (اسدى).

(1) **[r]** Harekesiz *r* (ra-yi mhmele-yi sakine) gelecek zaman belirtisidir, görülen geçmiş zaman ekini fiilin sonundan kaldırıp onun yerine söz konusu *r*'yi getirirsek geniş veya şimdiki zaman fiili türetilir. **(2)** Mesela:

äsdî (اسدى) fiili *äsär* (اسر) şeklini alır.

(3) **[z]** Harekesiz *z* (za-yi mu'ceme-yi sakine) görülen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve emir kipinin çokluk ikinci şahsını göstermek için kullanılır. **(4)** Bu konuya ait kurallar ve örnekler geniş bir şekilde fiiller bölümünde açıklandı, dolayısıyla yeniden tekrarlama gereksizdir. **(5)** Kimi zamanlar da geniş zamanın olumsuz biçiminde gelecek eki sayılan *r*'nin yerine getirilir. **(6)** Örneğin:

gälär “gelir” (كلر) ve *gälmäz* “gelmez” (كلمز) gibi.

(7) Bazen de başına şart edatı gelen görülen geçmiş zamanın olumsuz biçimindeki fiilin sonuna eklenir. **(8)** Örneğin:

ägär yatmäzdi ölürdi “eğer yatmasaydı ölüyordu”

اکر یاتمزدی اولوردی

[60a] **(1)** **[s]** Bahsettiğimiz gibi *s* (sin-i muhmele) harfi, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fiillerinin şartında kullanılır. **(2)** Örnek olarak:

Görülen geçmiş zaman: *ägär gälsäydi* “eğer gelseydi” اکر کلسیدی

(3) Geniş zaman: *ägär gälsä* [*gälärsä*] “eğer gelirse” اکر کلسه

(4) Ayrıca geniş zamanın iki muhatap şahsında hitap etmek amacıyla kullanılır, bu kullanım olumlu, olumsuz, şart kipi olan ve olmayan şekillerde görünür. (5) Bazen de görülen geçmiş zaman fiillerinde *s* harfi söz konusu iki şahıs için kullanılmaktadır, *b* harfi bahsinde bu konu üzerinde durmuştuk.

(6) [ş] ş (şin-i kereşt) harfini kendinden önce gelen kesreli bir *m* ile birlikte, duyulan geçmiş zaman fiilinin hikâyesini göstermek için söz konusu fiilin sonuna eklerler, bu durum hem olumlu hem de olumsuz fiillerde ortaya çıkabilir. (7) Örneğin:

almışdı “almıştı” آلمشدی

almışdılär “almışlardı” آلمشدیلر

almışdun “almıştın” آلمشدون

[60b] *almışdüz* “almıştınız” آلمشدوز

almışdum “almıştım” آلمشدوم

almışduh “almıştık” آلمشدوخ

(1) Olumsuz biçimi:

almämişdi آلمه مشدی

almämişdilər آلمه مشدیلر

almämişdün آلمه مشدون

almämişdüz آلمه مشدوز

almämişdüm آلمه مشدوم

almämişdüh آلمه مشدوخ

(2) Olumsuzluk harfi *m* fethalı, *ş* harfinden önce gelen *m* ise hep kesrelidir, söz konusu *ş* harfi de her zaman harekesizdir. (3) Kimi zamanlar olumsuzluk *m*'sinden sonra gelen *h* (hâ-yi resmiye) harfi (ä) a'ya dönüşür. (4) Örneğin:

almamışdı *آلمامشدى*

(5) Başka bir durumda eğer bahsettiğimiz *ş* harfini emir kipinin teklik ikinci şahsına eklersek, mastar anlamını taşımış olacak. (6) Bu harf hep harekesiz, kendinden önceki harf ise kesrelidir. (7) Mesela:

göriş “görüş” (*كورش*) ile *öpiş* “öpüş” (*ايش*) “görmek” ve “öpmek” anlamlarında kullanılmaktadırlar.

(8) Eğer *ş* harfi mastarlar veya fiillerin sonuna eklenirse öznenin [61a] [öznelerin] bir görevde ortaklığını kastetmektedir. (1) Söz konusu fiillerde de *ş* harfinden önceki harf hep kesrelidir. (2) Örnek olarak:

görişmāk “görüşmek” *كورشمك*

kaçışmak “koşuşmak, kaçışmak” *قاچشماق*

oħışur “birlikte okurlar” *اوخیشور*

gülüşdi “gülüştü(ler)” *كلشدی*

(3) [*k,k*] *k* (kaf-ı kereşt) harfi çokluk birinci şahıs ekidir, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fiillerinde kullanılır. (4) Örneğin:

yazduk “yazdık” *يازدوق*

yazırux “yazıyoruz” *يازروق*

(5) Fiiller bölümünde söylediğimiz gibi teklik birinci şahıs eki sadece *m*'dir; fakat çokluk birinci şahıs eki *k*, *k* ve *h* harfleridir, ara sıra söz konusu harflerden önce *U* (vav) harfini de getirirler, bazı Türk dillerinde bu *U*'nun *l*'ya dönüşmesini görebiliriz. (6) *k* (kaf-ı Arabî) harfi de görülen geçmiş

zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fiillerinin çokluk birinci şahıs ekidir, bu konuyu fiiller bahsinde görmüştük.

[61b] (1) [g] *g* (kaf-ı Farsî) harfi nesne (mefûliyet) belirtisidir, eğer söz konusu harfi, gelecek zaman (istikbal) ekini (*r* harfi) sildikten sonra bir geniş veya şimdiki zaman kipinde olan fiilin sonuna eklersek ism-i mefûl anlamını taşıyacaktır. **(2)** Örnek olarak:

diläk dilä “bir dilek dile” دلک دله

dilägim yerin aldı “dileğim gerçekleşti” دلکم بیرین آلدی

(3) Bazıların görüşüne göre sözü edilen *g* nispet harfidir. **(4)** İsm-i camit olan *dil* (دل) kelimesi Türkçede dil ve Farsçada kalp anlamlarını vermektedir, bu kelime Türkçe veya Farsça olabilir, çünkü Türkler Farsların konuştukları birçok kelimeyi kullanırlar. **(5)** Dolayısıyla *dilägim yerin aldı* (دلکم بیرین آلدی) iki anlam taşımaktadır; birincisi demek istediğim veya sözüm muhakkak oldu, ikincisi ise dileğim gerçekleşti. **(6)** Eğer dikkat edersek, söz dile ve istek kalbe aittir, dolayısıyla her ikisi de aynı şeyi **[62a]** kastetmektedir ayrıca *g*’den önceki harf da hep fethalıdır.

(1) [l] *l* harfi, mastarlar, görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman fiillerinde nesne belirtisidir, bu konuyu mastarlar ve fiiller bölümünde geniş bir şekilde anlatmıştık. **(2)** Bu harf hep harekesiz olup kendinden önceki harf ise kesrelidir. **(3)** Sadece geniş zamanla şimdiki zamanın olumlu biçimlerinde *l* harfi hareke alır. **(4)** Örneğin:

yazär یازر

yazılur یازلور

käsär کسر

käsilür کسلور

(5) Kimi zamanlar geniş zamanın olumlusunda bile *l* harfi harekesizdir, bu konu fiil bölümünde açıklandığı için tekrar kaleme

alınmıyor. **(6)** Söz konusu harf harekeliyse ve *h* gibi fetha harekesi isteyen **[62b]** bir harf, bu harfin yanında olmazsa, *l* harfi farklı harekeler taşır. **(1)** Kimileri bunun zammeli kimileri de kesreli olduğunu söylerler. **(2)** Kesreli (?) [zammeli] olduğunu savunanlar zamme harekesinden dolayı *U* harfini ona eklerler, bunun örneği daha önce verilmiştir. **(3)** Bu görüş daha sağlam ve daha doğru bilinmektedir. **(4)** Bazen de sözü edilen *l* harfini, geniş zamanla şimdiki zaman fiilinin sonuna ekledikten sonra gelecek eki sayılan *r* harfini de *y*'ye dönüştürürler. **(5)** Örneğin:

yazılır (يازلور) ile *kazılır* (قازلور) fiillerini *yazılıy* (يازللى) ve *kazılıy* (قازللى) şeklinde söylerler.

(6) Eğer üzerinde durduğumuz *l*'den önce, başka bir *l* gelirse, benzer iki harfin bir arada gelmesinden dolayı söz konusu *l* harfi *n*'ye dönüşür. **(7)** Mesela:

alur (آلور) ve *salur* (سالور) fiillerinin edilgen şekilleri *alınur* (آلنور) ve *salınur* (سالنور) olur.

(8) Kimi zamanlar da önceki harf *l* olmasa bile, bahsettiğimiz *l*'yi *n* harfine dönüştürürler. **(9)** Örnek olarak Fuzûlî'nin şu beytinde:

olmiyâ eyş-i vâslün onâ nâsip اولميه عيش وصلون اونه نصيب

[63a] *yaraşur densâ ol kişiyâ ğârib* ياراشور دنسه اول کشى به غريب

(1) “Sana kavuşma lezzeti, birine nasip olmazsa, o adama garip lakabını vermek çok uygun görünür.”

(2) Burada *d*'si kesreli ve *n*'si harekesiz olan *densâ* (دنسه)'nin asıl şekli *deyîlsâ* (ديلسه)'dir.

(3) Burada *i* harfi kaldırılmış ve *l* de *n* harfine dönüşmüştür.

(4) **[m]** Harekesiz *m* (mim-i sakin) hem isimlerde hem de fiillerde teklik birinci şahıs ekidir, isimlerde bu harften önceki harf kesrelidir. **(5)** Mesela:

könlüm pakdur âlim düz “gönlüm temizdir elim ise düz”

کوکلم پاک در الم دوز

(6) Ama eğer önceki harf uzunsa (med) durum farklı olur, böyle bir vaziyette önceki harf harekesizken görülen geçmiş zamanda zammeli, geniş veya şimdiki zamanda ise fethalı olur. (7) Mesela:

gäldüm کُلدُم

getdüm کتدم

(8) Bazı Türk oymakları görülen geçmiş zaman kipinde son harften önceki harfe kesre harekesi verirler; fakat böyle bir telaffuz zammeli biçime [63b] göre fasih olmayıp yöresel bir şivenin özelliği sayılmaktadır. (1) Önceki harfi kesreli telaffuz edenler tıpkı zammeli biçimde *U*’nun eklenmesi gibi, *m* harfinden önce bir *l* harfi eklerler. (2) Her ikisinin örneği:

därgahüvä üz çevirdim “senin huzuruna yüzümü çevirdim (yöneldim)” درگاهوه اوز چورديم

(3) *män säni özimä aķa bilüp ķapuvä gäldim* “ben seni kendime aķa bilip kapına geldim” من سنی اوزیمه آقا بیلوب قاپوه کلديم

(4) *m* harfi olumsuzluk harfi olarak da bilinir, bu harf sıfat-i müşebbehe (niteleme sıfatı) ve efe’lü’t- tafdil (üstünlük ismi) kiplerinden başka, bütün fiillerin, mastarların ve müştak isimlerin sonuna eklenir, söz konusu kipleri olumsuz hale getirmek için *m* harfi değil diğer olumsuzluk ifade eden edatlar kullanılır. (5) Örnek olarak:

bilici “bilgin” (بلیجی), *bilici dägül* “bilgin değil” (بلیجی دکل)

bilicirak “en bilgin” (بلیجی راق), *bilicirak dägül* (بلیجی راق دکل)

[64a] (1) İsimlerin veya fiillerin olumsuz biçimi, kendi bölümlerinde geniş bir şekilde anlatılmıştır.

(2) [n] Harekesiz *n* Türkçede iki türdür: zamir olan *n* ve zamir olmayan *n*.

[Zamir Olan *n* (nun-i zamir)]

(3) Zamir olan *n* kendisi iki kola ayrılıyor: teklik ikinci şahıs *n*'si ve teklik üçüncü şahıs *n*'si. (4) Farsçadaki hitap harfi *i*'nin anlamını taşıyan [Türkçedeki] hitap *n*'si, görülen geçmiş zamanda teklik ikinci şahsın sonuna eklenir. (5) Mesela:

dedün ديدُن

gördün كورْدُن

gäldün كلْدُن

n hafinden önceki harf hep zammelidir.

(6) Bazıları da söz konusu *n*'den önce bir *U* getirirler. (7) Örneğin:

gäldün كلْدُون

(8) Kimileri bu *U*'nun ortaya çıkma sebebini, *d* harfindeki zamme harekesinin uzama sonucuna bağlarlar, sözü edilen iki görüş arasında anlam farklılığı yoktur. (9) Bazı Türk dillerinde *n*'den önceki harfe kesre harekesi verirler bu yanlış olmasa da fasih değildir.

(10) İsimlerde [Farsçadaki] hitap *t*'si (ta-yi hitap) anlamını veren [64b] [*n* harfi] sadece bir tür isim değil, bütün isimlerin sonuna eklenir. (1) Bu *n*'yi teklik üçüncü şahıs *n*'sinden ayırmak için, *n* harfinden önce bir *U* (vav) getirirler. (2) Mesela:

kälbün gendür “kalbin geniştir” قَلْبُونِ كَنْدُرْ

(3) Eğer hitap *n*'siyle gelen kelime nesneyse, ona Farsçadaki *ra* (ر) anlamını veren ve nesne belirtisi olan *i* harfini eklerler, bu harfi ekledikten sonra *n* harfini *U*'ya dönüştürürler. (4) Örnek olarak şairlerin en büyüğü olan rahmetli Muhammed Halife Germrudî bir beyitte şöyle buyurur:

göstâr kaçuvı aç lâb-i meyunuvı ha dâm

istârsân âgâr mâscid ü meyḥane dağılsun

کوستر قاشوی آچ لب میکنونوی ها دم

ایسترسن اگر مسجد و میخانه داغلسون

(5) “Cami ve meyhane yıkılsa bile sen kaşlarını göster, o meye benzer dudaklarını aç.”

[65a] (1) Kastedilen kelimeler *kaçuvı* ve *meygunuvı*'dır, bu kelimelerin asıl şekli *kaçun* ve *meygunun*'dur. (2) Nesne belirtisi (yükleme hali eki) olan *l* harfi eklendikten sonra hitap *n*'si her iki kelimede *v*'ye dönüşmektedir. (3) Ama bu *U* (*v*)'ların birisi imlada yazılmaz. (4) Kimilerin görüşüne göre de *l* harfi eklenmiş değildir belki *n* harfinin *l*'ya dönüşmesi sonucu ortaya çıkar. (5) Bu olay, *n* ile gelen kelimenin nesne hali aldığı zaman ortaya çıkar ve “ona” anlamını vermektedir. (6) Bazıları ise *n*'nin düşmesi kanaatindedirler, eğer bu harften sonra *h* (*hâ*-yi resmiye) harfi gelirse söz konusu kurala uyar. (7) Teklik üçüncü şahıstaki *n*, Fars dilinde teklik üçüncü şahıstaki *ş* (*şin*-i mu'ceme) karşılığıdır. (8) Bu harf hep ismin sonuna gelir ve kendisinden önce gelen harf de kesrelidir. (9) Örnek olarak Fuzûlî'nin şu beytinde:

fâlâk ayinâ dutdı ayindân

فلک آئینه دوتدی آیندن

[65b] *güşvar etdi ikd-i pârvindân* کوشوار ایتدی عقد پرویندن

(1) “Felek kendi ayını bir ayna olarak karşısına aldı, Pervin'in küpesinden de bir küpe yaptı.”

(2) Konumuz “*ayından*” kelimesine aittir, birinci *n* teklik üçüncü şahıs *n*'sidir ve “*o*” anlamını vermektedir, kelimenin kökü de aydır.

(3) Kimi zamanlar da söz konusu *n*'den önce bir *l* getirirler. (4) Mesela rahmetli Halife'nin şu beytinde:

verüb türk-i siyâh mästün köñül şährini yâğmayä

diyärsän sämt-i İran'ä älin Afrasyab açmış

وروب ترك سيه مستون كوكل شهريني يغما به

ديرسن سمت ايرانه الين افراسياب آچمش

(5) “Sarhoş ve esmer olan Türk⁸¹, gönül şehrini yağmaladı, tıpkı Afrasyab’ın İran’a saldırması gibi.”

(6) Bahsimiz *älin* “elini” kelimesi hakkındadır, burada teklik üçüncü şahıs *n*’sinden (zamir *n*’si) önce bir *i* getirmişler. (7) Bazen isim tamlamalarında (izafe-yi ismî) zamir *n*’sini (nun-i zamir “ilgi hali ekini”), [66a] tamlananı (muzâf) tamlayana (muzâfun ileyh) bağlamak için isimlerin sonuna eklerler ve her zaman tamlananı tamlayandan sonra getirirler. (1) Örnek olarak:

sänün kitabun hoş hâtdir “senin kitabının yazısı güzeldir”

سنون کتابون خوش خط دیر

(2) Eğer tamlayan çokluk ikinci şahıs ise, tamlananın *n*’si *z* (za-yi mu’ceme)’ye dönüşür. (3) Mesela:

sizün kitabuz yaḥşıdır “sizin kitabınız iyidir” سیزون کتابوز یاخشیدر

(4) Eğer yazdığımız tamlayanlar nesne rolünü alırlarsa, tamlananda olan teklik ikinci şahıs *n*’si *l*’ya dönüşür, ayrıca tamlanana eklenen çokluk ikinci şahıs eki *z*’den sonra *l* harfini getirirler, bunlardan önceki harfe de kesre harekesi verirler. (5) Örneğin:

sänün kitabuvı “senin kitabını” سنون کتابوی

sizün kitabuzı gördüm “sizin kitabınızı gördüm” سیزون کتابوزی کوردم

⁸¹ Türk kelimesi İran’ın eski edebiyatında, sevgili ve güzel anlamına gelmektedir.

(6) Kimileri söz konusu *n*'lerden önceki harflere zamme, kimileri [66b] ise kesre harekesi verirler. (1) Zamme harekesi verenler *n*'lerden önce *U* harfini eklerler, bazıları bu *U*'nun zamme harekesinin uzaması sonucunda tüendiğini savunurlar. (2) Eğer tamlayan teklik birinci şahıs eki alırsa, tamlayan ve tamlanan *n*'si bu mütekellim şahıstan dolayı *m*'ye dönüşür veya eğer tamlanan çokluk birinci şahıs eki alırsa, *m*'den sonra *z* harfini getirirler, bu da tamlayanın çokluk birinci şahıs eki aldığından dolayı ortaya çıkar. (3) Her ikisinin örneği:

mānim kitabım “benim kitabım” منم کتابم

bizim kitabımız tāmamdır “bizim kitabımız bitti” بزم کتابمیز تمامدر

(4) Söz konusu *m*'lerden önceki harf hep kesrelidir.

(5) Eğer tamlanan nesne ise (yükleme hali eki alırsa) sonuna [Farsçadaki] *ra* (را) karşılığı olup nesne eki (yükleme hali eki) sayılan *l* harfini eklerler önceki harfe ise kesre harekesi verirler. (6) Örnek olarak:

mānim kitabımı منم کتابمی

bizim kitabımızı gördilär بزم کتابمیزی کوردیلر

[67a] (1) Eğer tamlayan teklik üçüncü şahıs zamiriyse tamlanan *n*'sini *l*'ya dönüştürüp ondan önceki harfi kesreli yaparlar. (2) Mesela:

onun kitabı gövçäkdir “onun kitabı güzeldir” اونون کتابی کوچک در

(3) Kimilerin görüşüne göre böyle bir durumda *n* harfi tamlanandan kaldırılmıştır, ayrıca nesne hali alan tamlananın bağlayıcı *n*'si (nun-i rabbit) muhatap şahısta düşmüştür ve *l* nesnenin belirtisidir. (4) Çokluk ikinci şahıs eki alan tamlananın sonundaki *z*, tıpkı çokluk birinci şahısta olduğu gibi hitaptan dolayı eklenmiştir.

(5) Eğer teklik üçüncü şahıs zamirin tamlananı nesne ise, nesne belirtisi (yükleme hali eki) olan *l*'yi ekledikten sonra iki *l*'nin tekrarlanıp bir arada gelmesi ortaya çıkar bu durumda bağlayıcı *n*'yi iki *l*'nin arasına

yerleştirirler. (6) Bazen de *n* eklendikten sonra nesne *l*'sını yazmazlar.

[67b] (1) Her ikisinin örneği:

onun kitabını saħla “onun kitabını sakla” *اونون کتابنی ساخلا*

onun kâdrin bil “onun değerini bil” *اونون قدرن بیل*

(2) İsim tamlamalarında çokluk üçüncü şahıs kuralı aynı teklik üçüncü şahıs kuralı gibidir.

(3) Eğer tamlayan zamir değil [isimse], bütün isimlerin teklik üçüncü şahıs hükmünü taşıdığını biliyoruz ve bunların örnekleri her bir bilgin ve zekâya sahip birisine bellidir, dolayısıyla yazılması gereksiz görülür. (4) Ancak şu noktaya dikkat edelim ki bağlayıcı *n*'sinden değişen mütekellim *m*'lerden önce *U* harfinin var olmaması ve hep kesreli halde gelmesi, her zaman söz konusu bağlayıcı *n*'den önce, *U*'nun gelmemesi ve *n*'den önceki harfin kesreli olmasına bir kanıttır. (5) “العاقِلُ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ” - “Alamet akıllı için yeterlidir”. (6) Eğer bahsettiğimiz *n*'den sonra, Farsçadaki *i* (ya-yi sele)'nin karşılığı olan *h* (hâ-yi sele) harfi eklenirse aşağıdaki şekiller ortaya çıkar:

[68a] (1) *sânün kitabüvâ* “senin kitabına” *سنون کتابوه*

(2) *sizün kitabüzâ* “sizin kitabınıza” *سيزون کتابوزه*

(3) *mānim kitabimâ* “benim kitabıma” *منم کتابمه*

(4) *bizim kitabimizâ* “bizim kitabımıza” *بزم کتابمزه*

(5) *onun kitabinâ* “onun kitabına” *اونون کتابنه*

(6) *olarun kitablârinâ* “onların kitaplarına” *اولارون کتابلرنه*

(7) *Zeyd'ün kitabinâ nâzâr kıl* “Zeyd'in kitabına bak”

زیدون کتابنه نظر قیل

(8) Eğer tamlananın sonu uzun harf (med) veya *h* (hâ-yi resmiye) ise şu örnekleri söyleyebiliriz:

- (9) *sänün bändün* “senin kulun” سنون بندون
- (10) *sänün bändävi* “senin kulunu” سنون بندوی
- (11) *sizün bändävüz* “sizin kulunuz” سیزون بندوز
- (12) *sizün bändävüzi* “sizin kulunuzu” سیزون بندوزی
- (13) *mänim bändäm* “benim kulum” منم بندم
- (14) *mänim bändämi* “benim kulumu” منم بنده می
- (15) *bizim bändämiz* “bizim kulumuz” بزم بنده مز
- (16) *bizim bändämizi* “bizim kulumuzu” بزم بنده مزی
- (17) *onun bändäsi* “onun kulu” اونون بنده سی
- (18) *onun bändäsini* “onun kulunu” اونون بنده سین
- (19) *onun bändäsin* “onun kulunu” اونون بنده سن
- (20) *olarun bändäläri* “onların kulları” اولارون بنده لری
- (21) *olarun bändälärini* “onların kullarını” اولارون بنده لرینی
- (22) *olarun bändälärin* “onların kullarını” اولارون بنده لرن
- (23) *Zeyd’ün bändäsi* “Zeyd’in kulu” زیدون بنده سی
- (24) *Zeyd’ün bändäsini* “Zeyd’in kulunu” زیدون بنده سین
- (25) *Zeyd’ün bändäsin* “Zeyd’in kulunu” زیدون بنده سین

[68b] (1) Yukarıdaki örneklerin tekrarlanma nedeni şudur ki; birinci örnekte tamlanan yükleme hali eki almamasına rağmen, ikinci örnekte bu ek eklenmiş görünür. (2) Yazdığımız örneklerle göre, iki muhatap şahısta tamlanan nesne rolü alsa veya almasa, *h* (hâ-yi resmiye) harfi bu

şahıslardan kaldırılıp tamlananın sonu zammeli yapılır, bu kural teklik birinci şahıs için de geçerlidir. **(3)** Teklik birinci şahsın sonundaki *h* kaldırıldıktan sonra tamlanandaki fetha harekesi korunmaktadır. **(4)** Söz konusu şahısta eğer tamlanan nesne ise veya çokluk birinci şahıs, teklik üçüncü şahıs, çokluk üçüncü şahıs ve başka isimlerde, tamlananın nesne **[69a]** hali alıp almadığı durumlar ortaya çıkarsa, burada *h* harfinin korunmasını görürüz. **(1)** Çokluk üçüncü şahıs hariç, *h* harfinden sonra bir *s* getirilir, bu harfin eklenmesinden başka ayrı bir değişiklik olmaz. **(2)** Böyle bir vaziyetlerde tamlananın durumu tıpkı *h*'nin olmaması gibidir.

(3) Kimilerin bakış açısına göre iki muhatap şahısta sondaki *h* kaldırıldıktan sonra, tamlanan asıl fetha harekesini korumaktadır. **(4)** Ayrıca teklik birinci şahıs, teklik ikinci şahıs ve çokluk ikinci şahısta eğer tamlanan nesne değilse *U* (vav) harfinin düşmesini görebiliriz. **(5)** Uzun harf (med) *a* (elif)'nin örneği:

(6) *sänün siman* “senin yüzün” سنون سيمان

(7) *sänün simavı* “senin yüzünü” سنون سيماي

(8) *sizün simaz* “sizin yüzünüz” سزون سيماز

(9) *sizün simavızı* “sizin yüzünüzü” سزون سيماوزی

(10) *mänim simam* “benim yüzüm” منم سيمام

(11) *mänim simamı* “benim yüzümü” منم سيمامي

(12) *bizim simamız* “bizim yüzümüz” بزم سيمامز

(13) *bizim simamızı* “bizim yüzümüzü” بزم سيمامزی

(14) *onun siması* “onun yüzü” اونون سيماسی

(15) *onun simasını* “onun yüzünü” اونون سيماسنی

(16) *onun simasın* “onun yüzünü” اونون سيماسن

(17) *olarun simaläri* “onların yüzleri” اولارون سيمالري

(18) *olarun simalärini* “onların yüzlerini” اولارون سيمالريني

(19) *olarun simalärin* “onların yüzlerini” اولارون سيمالرين

(20) *Zeyd’ün siması* “Zeyd’in yüzü” زيدون سيماسي

[69b] (1) *Zeyd’ün simasını* “Zeyd’in yüzünü” زيدون سيماسيني

(2) *Zeyd’ün simasın* “Zeyd’in yüzünü” زيدون سيماسن

(3) *U (vav) örneği:*

(4) *sänün âhun vä âhuvi* “senin ceylanın ve ceylanını”

سنون آهون و آهووي

(5) *sizün âhuz ve âhuzı* “sizin ceylanınız ve ceylanınızı”

سزون آهوزو آهووزي

(6) *mänim âhum vä âhumı* “benim ceylanım ve ceylanımı”

منم آهوم و آهومى

(7) *bizim âhumız vä âhumızı* “bizim ceylanımız ve ceylanımızı”

بزم آهومز و آهومزي

(8) *onun âhusı* “onun ceylanı” اونون آهوسى

(9) *onun âhusunı vä âhusın* “onun ceylanını ve ceylanını”

اونون آهوسنى و آهوسن

(10) *olarun âhuläri vä âhulärini* “onların ceylanları ve ceylanlarını”

اولارون آهولري و آهولريني

(11) *Zeyd’ün âhusı vä âhusını* “Zeyd’in ceylanı ve ceylanını”

زیدون آھوسی و آھوسنی

(12) / (ya) örneği:

(13) *sänün bibin* “senin halan” سنون بی بین

(14) *sänün bibivi* “senin halanı” سنون بی بیوی

(15) *sizün bibiz / bibüzi* “sizin halanız / halanızı”

سنون بی بیز / بی بوزی

(16) *mänim bibim / bibimi* “benim halam / halamı” منم بی بیم / بی بیمی

(17) *bizim bibimiz / bibimizi* “bizim halamız / halamızı”

بزم بی بیمز / بی بیمزی

(18) *onun bibisi* “onun halası” اونون بی بیسی

(19) *onun bibisini / bibisin* “onun halasını / halasını”

اونون بی بیسنی / بی بیسن

(20) *olarun bibiläri* “onların halaları” اولارون بی بیلری

(21) *olarun bibiläri* “onların halaları” (tekrarlanmış) اولارون بی بیلری

(22) *olarun bibilärini / bibilärin* “onların halalarını / halalarını”

اولارون بی بیلرینی / بی بیلرن

(23) *Zeyd’ün bibisi / bibisini / bibisin* “Zeyd’in halası / halasını / halasını” زیدون بی بیسی / بی بیسنی / بی بیسن

(24) *h* harfi bahsinde söylediğimiz gibi teklik birinci şahıs, çokluk birinci şahıs, teklik ikinci şahıs, çokluk ikinci şahıs, teklik üçüncü şahıs, [70a] çokluk üçüncü şahıs ve özel isimlerde, örneklerin tekrarlanması, tamlananın nesne hali alıp almadığından kaynaklanır. (1) Dikkat edersek

diğer kuralları yukarıdaki örneklerden anlayabiliriz, dolayısıyla tekrar yazmaya gerek yoktur.

(2) Kimileri tamlayanın sonundaki *n*'yi isim tamlamalarında bir bağlayıcı olarak kabul ederler. (3) Tamlananın sonunda olan *n* zamirdir, eğer hitap *n*'si veya hitap zamiriyle yapılmış isim tamlamalarındaki tamlanan *n*'sine *h* (hâ-yi resmiye) harfi eklenirse söz konusu *n*, *v* (vav) harfine dönüşür. (4) Örneğin:

Sân kaşüvä väsmä çäkmä sänin kaşüvä väsmä lazım dägül “sen kaşına sürme çekme senin kaşına sürme gerekmez.”

سن قاشووه وسمه چکمه سنون قاشووه وسمه لازم دکل.

(5) Arapçada önce tamlanan sonra da tamlayan gelir, Farsçada da aynı durum bilinmektedir, ama Türkçede tam aksine tamlayan hep önce [70b] gelir. (1) Sadece zaruri ve gerekli durumlarda - الضَّرُورَاتُ يَبِيحُ الْمُحْذَرَاتِ - “zaruretler problemleri giderir” tamlayan sonra gelebilir, bu olay da nadir olarak ortaya çıkar.

[Zamir Olmayan *n* (nun-i gayr-ı zamir)]

(2) Ek olarak kullanılıp ism-i fail sonuna gelen *n*, zamir olmayan *n*'dir. (3) Mesela:

gidän کین

gälän کلن

(4) *n*'den önceki harf hep fethalıdır ve eğer önceki harf *h* (hâ-yi resmiye) ise, bu harf fethalı *y* (ya-yi meftuhe)'ya dönüşür. (5) Örneğin:

eyliyän ایلین

eylämiyän ایلمین

(6) Söz konusu *n*'nin açıklanması ism-i fail bölümünde zikrolunmuştur.

(7) [h] Kelimelerin sonuna gelen *h* iki türdür: telaffuzda belli olup söylenen (melfuz) *h* ve yazılıp telaffuz edilmeyen gizli *h*.

[Telaffuz Edilen *h* (hâ-yi melfuz)]

(8) Hem ismin sonuna gelir, mesela:

şah “şah” شاه

mah “ay” ماه

rah “yol” راه

hah “ister” خواه

(9) Hem de harfin sonuna, mesela:

[71a] *vah* “vay” واه

(1) Bu tür kelimeler sayısızdır dolayısıyla fazla örnek vermek gereksiz görülür.

[Gizli *h* (hâ-yi mahfî)]

(2) Gizli *h* de iki türdür; ya hiç telaffuz edilmezler ya da bazen telaffuz edilmelerine rağmen bazen de dile getirilmezler. (3) Örnek olarak:

mukabilâ “karşı” مقابله

muamilâ “anlaşma” معامله

Fatimâ فاطمه

Hâlimâ حلیمه

Sâkinâ سکینه

(4) Yazdığımız örnekler eğer Arap dilinde veya Arapça tarzıyla söylenilirse, *h* harfi telaffuz olunur, çünkü bu harf *t* (ta-yi tenis) harfinin değişilmiş biçimidir, bu değişimden dolayı duraklama (vaḳf) ortaya çıkıp

h'nin telaffuzu belli olur. **(5)** Ancak Arap dilinde veya Arapça tarzıyla değil başka bir şekilde söylenilirse, imlada yazılmasına rağmen telaffuz edilmez.

(6) Daima gizli olanlar (hiç telaffuz edilmeyenler) da iki kola ayrılır; birincisi anlam ve yarar taşıyanlar, ikincisi ise anlamsız ve yararsız olanlar. **[71b] (1)** Belki de bu harf sadece kelime sonundaki fetha harekesini belli etmek için kullanılır. **(2)** Aşağıda olan kelimeler gibi:

tärlämäk “terlemek” ترله مک

äsnämäk “esnemek” اسنه مک

elä “öyle” ايله

belä “böyle” بيله

(3) Daima gizli olan ve daima gizli olmayan *h*'ler, bir önceki harfin fetha harekesini belirtmekten başka bir yarar taşımazlar, bu yüzden fazla üzerinde durmayacağım. **(4)** Ancak daima anlamlı ve yararlı olan gizli *h*'ler iki çeşittir; ismin sonuna gelenler ve fiilin sonuna gelenler, söz konusu *h*'lerden önceki harfler hep fethalıdır. **(5)** İsimlerin sonuna gelenler, Arapçada ‘*ala* (على) ve kelimeye kesre harekesi veren *b* harfi (ba-yi harf-i cerr), Farsçada ise *be* (به) ve *bär* (بر) kelimelerinin karşılığıdır.

(6) Sözü edilen harf birkaç anlam taşımaktadır; birincisi fiili geçişli yapar (te'diye). **(7)** Herhangi bir geçişsiz fiil nesneye gerek duymaz ve nesne isteyen fiil geçişlidir. **(8)** Eğer bir fiil nesneye sahip olursa, bu nesne **[72a]** her hangi bir nesneye geçişsiz sayılan bu fiili, söz konusu nesneye ulaştırabilir. **(1)** Birincinin örneği:

kitabä baḥdum “kitaba baktım” کتابه باخدم

duman dağä yatub “sis dağa çökmüş” دومان داغه ياتوب

(2) İkincinin örneği:

bädhahä kılıç vur “bedhaha kılıç vur” بد خواهه قلیچ وور

dostüvâ çöräk ver “dostuna ekmek ver” دوستوه چورک ویر

düşmäni oddä yandır vä dostä lütf eylâ “düşmanı ateşte yak ve dostu lütfet” دشمنی اوده یاندر و دوسته لطف ایله

(3) [İkincisi] yükseliş (isti’la) anlamında kullanılmıştır. (4) Mesela:

Zeyd damä çıḥdı “Zeyd dama çıktı” زید دامه چیخدی

(5) [Üçüncüsü] kuşatma (hasr) anlamını içermektedir. (6) Örneğin:

sänâ dedim “sana dedim” سنه دیدیم

(7) [Dördüncüsü] uyum (tebe’iyet) kavramını kastetmektedir. (8) Mesela:

onâ baḥdum bu işi eylâdüm “ona baktım bu işi yaptım”

اونه باخدوم بو ایشی ایلدوم

(9) [Beşincisi] uyarı (tenbih) anlamında da kullanılmıştır. (10) Örnek olarak:

[72b] *mänâ baḥ* “bana bak” منه باخ

(1) Yani, bana dikkat et. (2) Bu tür örnekler, birisini uyarmak ve onun dikkatini çekmek amacıyla kullanılır.

(2) Bu harfler (*h*’ler) için birçok anlam yazabiliriz; fakat hepsini kaydetmek sözün uzamasına neden olup kısa eserimize uygun olamaz.

(3) Eğer söz konusu *h*’den önce *a* (elif) veya *U* (vav) gelirse, iki harekesiz harfin bir arada gelmesini (iltiḳa-i sakinin) önlemek ve *h* harfinden önce gelen fetha harekesini korumak için, *h*’den önce bir *l* harfi yerleştirirler. (4) Mesela:

Zuleyḥa’yâ vä ahuyâ baḥ “Zuleyha’ya ve ceylana bak”

زلیخایه و آهویه باخ

(5) Eğer *h*'den önceki harf bitişik olmayan *h* (*hâ*-yi resmiye-yi gayr-i sile) ise, birinci *h*, *l* harfine dönüşüp *l*'den önceki harf de kesre harekesini alır. (6) Örneğin:

bāndiyā iltifat eylā vā lūtf buyur “kula iltifat et ve lütfeyle”

بندیه التفات ایلہ و لطف بویور

(7) Eğer söz konusu *h* harfinden sonra, bağlayıcı kelimelerden sayılan *-idi* (ایدی) ve *-imış* (ایمش) ekleri gelirse, *h* bu iki ekin *i* harfini (elif) [73a] kaldırdıktan sonra iki harekesiz harfin bir arada gelmesine (iltiḳa-i sakinin) neden olur. (1) Bu arada *h* harfi düşer; fakat önceki harf fetha harekesini korur, hâlbuki bazıları da kesreli olduğunu iddia ederler. (2) Ama sırf kesre veya sırf fetha şeklinde söylemek pek doğru sayılmaz, belki kesre ile fetha arasında söylemek en doğru biçimdir. (3) Bu yüzden havaslar bu şekilde telaffuz ederler. (4) Mesela:

üzi mănāymış vā sözi sānāymış “yüzü bana ve sözü sanaymış”

اوزی منیمش و سوزی سنیمش

ḳāhri dūṣmānāydi ve lūtfi dostā “kızması düşmanaydı ve lütfü dostā” قهری دشمنیدی و لطفی دوسته

(5) Fiil sonuna eklenenlerin açıklanması fiiller bölümünde zikredildi, yeniden yazmak sözün uzamasına neden olur, öğrenmek isteyen birisi söz konusu bölüme bakabilir.

(6) [O/U/v] O/U/v (vav) üç türdür, söz konusu harfi (harfleri) etkili [73b] bir şekilde kullanmak için kelimenin başına, ortasına veya sonuna getirirler.

(1) [1.] Kelime başına gelen *v*'ye atıf *v*'si (vav-i atf) derler. (2) Bu harf kendisinden sonraki kelimeyi, bir önceki kelimeye bağlar ve bu iki kelimeyi ortak bir hükme dayandırarak bir arada getirir. (3) İki fiil tek bir konu üzerinde birbirine bağlanır. (4) Mesela şu şekilde derler:

sān gāldün vā getdün “sen geldin ve gittin” سن کلدون و کیتدون

o durdı vā āglāştı “o durdu ve oturdu” او دوردی و اکلشدی

(5) İsimlerde ise; fiilleri ortak olan iki ismi birbirine bağlar. (6)

Mesela:

dādāsi kaçdı vā oğlu “babası ve oğlu kaçtı” ددسی قاچدی و اوغلی

(7) Söz konusu harf eğer nesirde olup önceki harfi harekesizse her zaman fethalı olacak. (8) Ancak eğer v'den önce gelen hafif harekesi zammeyse, böyle bir durumda v harfi yazılır ama telaffuz edilmez, sadece önceki harfin zammeli olduğunu göstermek için yazıya geçirilir. (9) Nitekim bazen konumuza ait örnekler ortaya çıkabilir. (10) Mesela:

sān vā mān kaldı “sen ve ben kaldık” سن و من قالدوق

[74a] (1) Eğer nazım şeklinde (şiir) gelirse, v'den önceki harf hep zammelidir ve kendisi de telaffuz edilmez. (2) Örnek olarak rahmetli Muhammed Halife'nin şu beytinde:

nā gül ü lalā, nā sūnbül nā şākayık nā sāmān

onların adını dutmak mănā çoḡ ârdur âr

نه گل و لاله نه سنبُل نه شقایق نه سمن

انلارون آدینی دوتماق منه چوخ عاردر عار

(3) “gül, lale, sümbül, şakayık ve yasemin gibi çiçeklerin adını söylemek bana utanç vericidir.”

(4) Şairin demek istediği şudur ki eğer ben gül, lale, bahar ve benzer isimleri söylersem, sevgilimin kızmasına sebep olabilir, o bana “söylediğin bu isimler nedir?” diye sorar, dolayısıyla bu tür isimlerin dile getirilmesi bana hiç yakışmaz. (5) Böyle bir yaklaşım kasidenin başlangıcından anlaşılır.

(6) [2.] Kelime içinde gelen *O/U* (vav), bir önceki harfin zamme [74b] harekesini göstermek ve vezin bakımından aynı değeri taşıyan kelimelerin yanlışıyla birbirinin yerine söylenmesini önlemek için kullanılır. (1) Telaffuz bakımından bu kelimeler arasında, sadece birinci harfin harekesinden başka bir farklılık bulunmaz. (2) İki harfi zammeli olan kelimelerde, birinci harften sonra zammeyi belli etmek için *O/U* (vav) harfini kullanırlar, söz konusu harf telaffuz edilmez. (3) Mesela:

sürmək “sürmek” (سورمک) fiili, ilk harfi fetha ve ikinci harfi harekesiz olan *särmäk* “sermek” (سرمک) fiili yerine kullanılabilir veya *üzmäk* “yırtmak” (اوزمک) ve *närmäk* vezniyle yazılan *äzmäk* “ezmek” (ازمک) gibi fiiller.

(4) [3.] Kelimelerin sonuna gelen *O/U/v* (vav), fiiller ve isimler bölümünde anlatıldı, hem isim hem de fiil sonuna eklenenlerin her ikisi [75a] daha önceki sayfalarda zikredilip *O/U/v* (vav) harfleri de onlarla yakınlık kurabildiği için uygun bir mevkide açıklandı.

(1) [I,y] Türkçede harekesiz *I/y* (ya-yi hetti-yi sakın) farklı anlamlarda kullanılmıştır, açıklanması gereken ve yararlı görünenlerin birkaçını anlatmaya çalıştım.

(2) [1.] Birincisi [teklik] üçüncü şahıs zamiridir, iki kola ayrılmaktadır; ismin sonuna gelen ve fiilin sonuna gelen. (3) Fiilin sonuna gelen, geçişli veya geçişsiz fiillerde teklik üçüncü şahıs ekidir. (4) Mesela rahmetli Halife'nin şu beytinde:

särvä sär ägmädi köñlüm käd-i müzun istär

meyä meyl etmädi härgiz läb-i meygün istär

سروه سراکمدی کوکلم قادی موزون ایستر

میه میل ایتمدی هرکزلب میگون ایستر

(5) “Gönlüm servi karşısında baş eğmez, daha uzun boylu birisini ister ve hiçbir zaman şaraba meyletmez belki meye benzer dudak ister.”

(6) *ägmädi* (اگمدی) kelimesinin sonunda olan *i* sesi teklik üçüncü şahıs [75b] zamiridir. (1) [Farsçadaki] *û* (او)’nun karşılığı ve fiilin öznesidir. (2) Bazıların görüşüne göre de harftir söz konusu fiilin öznesi gizli veya belirli isim olabilir. (3) Çokluk üçüncü şahıs olan *ägmädilär* (اگمدیلر) fiilinde, *-lär* (لر) özne değil gaiplik harfidir (ekidir).

(4) [2.] İsim sonuna gelenler Farsçadaki *ş* (ش)’nin karşılığıdır, ayrıca tamlananı tamlayana bağlamak için tamlananın sonuna eklenir, dolayısıyla isim tamlaması veya nispetin belirtisidir. (5) Eğer zaruret gerektirmezse tamlayanı her zaman tamlanandan önce getirirler. (6) Her ikisinin örneği Fuzûlî’nin şu beytinde mevcuttur:

dür ki sultan olä hâridari

eybdır ondä bändä bazarî

دُر که سلطان اوله خریداری

عیبدر اونده بنده بازاری

(7) “Müşterisi sultan olan inciye, köleler pazarında dolaşmak yakışmaz, bu edepten uzak görünür.”

(8) *hâridari* (خریداری) kelimesinin sonundaki *i* teklik üçüncü şahıs [76a] zamiridir; fakat *bazari* (بازاری) kelimesinin sonundaki *i* isim tamlamasının *i*’si ve bir nispet bağlantısıdır.

(1) [3.] Kimi zamanlar zamir olan *i*’yi, tekrarlanma olayını önlemek için yazmazlar. (2) Örnek olarak rahmetli Halife’nin şu beytinde:

sinün bästär, mämün balin, lâhafi zülf-i pür çinün

özinä fikr-i sarmästim nä rängin râht-i hab açmış

سینون بستر ممون بالین لحافی زلف پر چینون

اوزينه فکر سرمستم نه رنگين رخت خواب آچمش

(3) “Sinen yatak, memen yastık, karmakarışık saçların da yorgan gibidir, benim sarhoş fikrim kendisi için ne rengârenk bir yatak sermiş!”

(4) *lāhafi* (لَاحَفِي) kelimesinde olan teklik üçüncü şahıs zamiri, *i* harfine dayanmaktadır ve *bāstār* (بَاسْتَر) ile *balin* (بِالِين) kelimelerinin sonundaki *i* kaldırılmıştır.

(5) [4.] Nesne belirtisi (yükleme hali eki) ve Farsçadaki *ra* (رَا) kelimesinin karşılığıdır. (6) Örneğin Halife'nin şu beytinde:

[76b] *gār deyām 'ariz-i dildarimā bānzār bu bahar*

korḥaram bu sözimi eşidā kāhr eyliyā yar

کردیم عارض دلدارمه بنزربوبهار

قورخارم بوسوزمی ایشده قهرایلیه یار

(1) “Eğer dersem, bu bahar sevgilimin yüzüne benzer, onun bu sözü duyup küsmesinden korkarım.”

(2) *sözimi* (سوزمی) kelimesi sonundaki *i* nesne belirtisi (yükleme hali eki) ve Farsçadaki *ra* (رَا)'nın karşılığıdır. (3) Bazen de onu cümleye veya duruma göre yazmazlar. (4) Örnek olarak o rahmetlinin şu beytinde:

gözün dövründe müjgânun görüb könlüm kuşu titrär

nicä tab eyläsün teyhu, sitäm çängin uḳab açmış

کوزون دورنده مژگانون کوروب کوکلم قوشی تترر

نیجه تاب ایله سون طیهو ستم چنکین عقاب آچمش

(5) “Gönlümün kuşu, gözlerinin etrafındaki kirpikleri görünce titrer, sitem pençesini açan kartalın karşısında teyhu⁸² nasıl dayanabilir?”

⁸² Kekliğe benzeyip ondan daha küçük olan bir tür kuş.

(6) Nesne belirtisi olan *i* harfini duruma göre *müjgânun* (مژگانون) ve [77a] *çāngin* (چنگین) kelimelerinin sonundan kaldırmışlar. (1) Söz konusu kelimelerin asıl şekli *müjgânunı* (مژگانونی) ve *çāngini* (چنگینی) imiş.

(2) Demek istediği şudur ki senin gözlerin kartal, kirpiklerin ise onun pençesi gibidir. (3) Benim gönlüm, kecliğe benzeyen ama daha küçük olan teyhu gibidir, bu kuşun avlamasına kartal içgüdüsel bir şekilde isteklidir, teyhu da kartaldan şiddetli bir şekilde korkar. (4) Dolayısıyla benim gönlüm de senin gözlerinden neden korkmasın ki? Kartal teyhuyu avlamak için sitem pençesini açmış bu yüzden teyhunun korkması gerekir. (5) “Senin gözlerin de içgüdüsel bir şekilde gönüllerin avlamasına isteklidir” demekle çok ince bir açıklama kullanmıştır.

(6) Eğer üzerinde durduğumuz *l*’dan önce *h* (hâ-yi resmiye) veya uzun bir harf (med) gelirse, iki harekesiz harfin bir arada gelmesini önlemek için bir *n*, söz konusu *l* ile kelimenin son harfi arasına, eklerler. [77b] (1) Mesela şu şekilde derler:

movlanı çağır “mevlayı çağır” مولانی چاقر

ahunı vur “ceylanı vur” آهونی ویر

aynanı gâtür “aynayı getir” آینه نی کتور

(2) Kimi zamanlar da bu *n*’yi *l*’ya dönüştürürler, bu durumun şiir zaruretiyle ortaya çıkması sanılır. (3) Örnek olarak Fuzûlî’nin şu beytinde:

dä’vât eyläyin dedi Zuleyha’yı

ta vida’ eyliyäydi ol ayı

دعوت ایلون دیدی زلیخایی

تا وداع ایلیدی اول آیی

(4) “O aya (sevgili), veda etmek için dedi ki Zuleyha’yı davet edin”. (5) *Zuleyha’yı* (زلیخایی) kelimesinde nesne belirtisi (yükleme hali eki) *l*’dir,

bu harften önce gelen *n*, *y*'ye dönüşmüştür. **(6)** Kelimenin asıl şekli *Zuleyhani* (زلیخانی) imiş.

(7) [5.] Bazen sayı isimlerinin (sayı sıfatlarının) sonuna eklenir, bu iş söz konusu sayıyı bir bütünden ayırmak için yapılır, yani bu sayı bir cüzdür. **(8)** Belirsiz sayıların örnekleri ve açıklamaları sayı isimleri bölümünde zikredildi.

[78a] (1) [6.] Eğer isim sonuna gelen ayırma */* (ya-yi tecziye)'sı, isim tamlamalarında kullanılan */* (ya-yi izafe) harfi veya teklik üçüncü şahıs zamiri olan *l*'dan önce, uzun harf (med) veya gizli *h* (hâ-yi mahfi) gelirse, iki harekesiz harf bir arada gelir. **(2)** Bu olayı önlemek için söz konusu harflerden önce bir *s* getirirler. **(3)** Mesela Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde *s* harfi, *h* harfiyle teklik üçüncü şahısta kullanılan *i* harfi arasına eklenmiştir:

dayäsi säpdi gül yüzünä gülâb

durdı yerdän nica ki mäst ü hârab

دایه سی سپدی گل یوزونه کلاب

دوردی یردن نیجا که مست و خراب

(4) “ Dadısı onun güle benzer yüzüne gülsuyu serpti, o da kendi yerinden sarhoş ve mest olarak kalktı.”

(5) *dayä* (دایه) kelimesinin sonunda, *h* harfiyle teklik üçüncü şahıs zamiri, yani *i* arasına bir *s* harfi eklenmiştir.

(6) İsim tamlamasının sonuna gelen *a* (elif) ve */* harflerinin örneği Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde görünmektedir:

dilrubalık rädasi dûşindä

hublık guşvari guşindä

دلربالقی رداسی دوشنده

خوبلق کوشواری کوشنده

(7) “ Çekicilik cübbesi omuzlarında, iyilik küpesi de kulağındadır” (8)
Örnek, *râdası* (رداسی) kelimesinin s harfini kastetmektedir.

[78b] (1) İsim tamlamasında olan *U* (vav) ve *I* örnekleri:

Hutän ahusı “Huten ceylanı” ختن آهوسی

(2) Asıl *I* ile zamir *I*’sının örneği:

güzgisi kabaķindä “aynası önünde” کوزکیسی قباقنده

(3) Asıl *I* ile ayırma *I* (ya-yi tecziye)’sının örneği:

ikisi (ایکیسی) ve *altısı* (آلتیسی)

(4) Bir başka *I* da iki kelimeyi veya sıfat tamlamalarında tamlayanı tamlanana bağlamak için kullanılır. (5) Örnek olarak:

äli dolı “eli dolu” الی دولی

gözi karä “gözü kara” کوزی قاره

äsli nâcib “aslı necip” اصلی نجیب

gönlü toḥ “gönlü dolu” گوکلۍ توخ

äklı kâmil “aklı kâmil” عقلی کامل

fiträti ḥoṣ “fıtratı hoş” فطرتی خوش

(6) Ön sözde yazdığımız gibi bu kısa eseri değerli, , hoş yaradılışlı, [79a] yüce, ermiş ve soylu bir kişiye hediye olarak sunacağım, dolayısıyla eseri burada sonlandırıp fazla ilerlemeye gerek görmüyorum. (1) Hikâye, Süleyman ve karınca ile çekirge bacağı hikâyesidir. (2) اِنَّ الْهَدَايَا عَلَى مَقْدَارٍ - “Kuşkusuz hediyeler, hediye verenlerin [bahşişine] bağlıdır.” مَهْدِيَهَا

(3) Umarız ki –inşallah-u teâlâ- bu fakir duacı tarafından sunulan değersiz armağanımız, ululuk taşıyan, heybetle tahta oturan ve uğurla dolaşan hazretlerinin o büyülu bakışlarının önünde beğenilip kabul olunsun. (4) Ayrıca kendi iltifatlarından, yücelik içeren tesellisinden ve belirgin nurunun yanında bulunmaktan bizi esirgemesin.

(5) Bu hakir Birleşmiş Harfler (huruf-i mürekkebe) konusuna ait ayrı bir bölümün kaleme alınmasını söz vermişti, ama gurbet ve işlerimin karışıklığı bir taraftan ve mübarek Ramazan ayının gelmesi de başka bir taraftan, Allah'ın emirlerine uymak, ibadet etmek ve Kur'an okumak işlerini gerektirir. (6) Dolayısıyla dağınık ve karışık bir kafayla kuralların bir arada [79b] getirilmesi ve bütün faydalı konuların yazılması olanaksızdır. (1) Bu gerçekleri göz önüne alarak yazma işinden vazgeçip birleşmiş harflerle diğer kuralları, yararlı olmalarına rağmen kaleme almıyoruz. (2) Yaptığımız bu işi doğruluk ve başarı sebebi olarak görüp gizli ve aşikâr olan her şeyin sahibinden, şükranlarımızı ve minnettarlığımızı bildirerek gelecekte bunların tamamlanmasını istiyoruz.

(3) İnşallah-u teâlâ eğer ulu ve yüce hazretleri, duacılar küçüğünün güçsüz aklına güç verip o şerif, büyük, saygın, uğurlu, başarılı ve güçler dünyasıyla Azerbaycan bölgesinin veliahdı buyursa, hazretlerinin ev işlerinin düzenlemesi gibi, kalan kuralları Tebriz'e döndükten sonra – صَانَهَا اللَّهُ عَنْ التَّهْزِيرِ “Allah onu yanlışlıklardan korusun” yazıp kendi yüce makamlarına sunacağım.

اللَّهُمَّ تُمَّ مَالَهُ وَ مَالَنَا بِالْخَيْرِ الْمَجْرَدِ كَمَا تَمَّتْ هَذَا الْمُحَرَّرِ الْمُبَدَّدِ فِي لَيْلَةِ عِيدِ الْفِطْرِ الْمَسَدِّ غَرَّةِ شَهْرِ شَوَّالٍ
اَكْرَمَ الْمَوْبَدِّ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ تِسْعٍ وَ ثَمَانِينَ وَ مَاتَيْنِ بَعْدَ الْاَلْفِ مِنْ هَجْرَةِ مَبْدِءِ الْمَشْيَةِ وَ السَّرْمَدِ مُحَمَّدٌ لِلَّهِ
حَمْدٌ وَ آلُهُ الْاَكْرَمُ الْاَذْيَنَ هُمْ عَلَى الْمُحَرَّرِ وَ عَلَيْهِمْ صَلَوَةٌ مِنَ الرَّبِّ الْاَحَدِ. تَمَّ [80a]

(1) “Allah bizim ve onun işlerini tıpkı bu karışık yazının tamamlanması gibi iyi bir şekilde sonuçlandırsın. (2) Bu iş 1289 (H) yılının en değerli aylarından olup yazgı ve sonsuzluğun başlangıcı sayılan Ramazan bayramının gecesine denk gelen Şevval ayının ilk gününde

tamamlandı. (3) Yazar ve okuyuculara hüccet olan Hz. Muhammed ve onun yüce sülalesine Allah'ın selamı olsun. Son.”

(4) Kulların efendisi buyruğu üzere - دَامَ مَجْدُهُ الْعَالِي وَ مَدَّ ظِلُّهُ الْتَعَالَى - “yüksek çabası ve yüce teveccühü sonsuz olsun” 1289 (H) yılının mübarek Şevval ayında, geleceği hayırlı olan en hakir hizmetçilerden biri Muhammed Ali'ul- Münşî tarafında kaleme alındı.

SÖZLÜK

A

ac: aç (5b-6)

aç-: açmak (34b-2)

ad: ad, isim (74a-2)

adlan-: ün kazanmak (53a-4)

ağla-: ağlamak (50b-5)

ağ-: akmak (46b-3)

âhu: ceylan (69b-4)

ağa: ağa (63b-3)

al-: almak (9b-2)

altı: altı (55a-3)

altmış: altmış (55a-5)

andır-: anlatmak (52a-4)

anla-: anlamak (13b-5)

apar-: götürmek (30a-1)

âr: ayıp (74a-2)

arḫalan-: yaslanmak (54a-7)

arın-: arınmak (51a-3)

‘ariz-i dildar: sevgilinin yüzü (76a-6)

artır-: artırmak (19b-2)

as-: asmak (35b-4)

aşla-: aşılama (51b-2)

at-: atmak (11b-3)

avla-: avlamak (53b-1)

avrat: kadın (8a-2)

ay: ay (65a-9)

ayna: ayna (77b-1)

az-: azmak (46a-5)

azalt-: azaltmak (20a-5)

B

bağ: bağ (43b-1)

bahar: bahar (76a-6)

bağ-: bakmak (8a-5)

balin: yastık (76a-2)

barın-: barınmak (51a-4)

barış-: barışmak (51a-3)

bas-: basmak, güreşte birini yenmek (47b-3)

başla-: başlamak (51b-1)

bat-: batmak (46b-3)

bādḥah: bedhah (72a-2)

bällä-: bellemek (49b-1)

- bäläş-: bulaşmak (46b-3)
- bändä: kul (68a-10)
- bändä bazarî: kölelerin satılış pazarı (75b-6)
- bäslä-: beslemek (49b-1)
- bäzä-: bezemek (19b-4)
- belä: böyle (71b-2)
- beş: beş (55a-3)
- bibi: hala (69b-13)
- biç-: biçmek (47b-1)
- bil-: bilmek (5a-4)
- bir: bir (55a-3)
- bişlä-: kap kacak deliğini kapatmak (51b-2)
- bit-: yeşermek, söz kabul etmek (46b-2)
- biz: biz (29b-2)
- boq-: boğmak (47b-1)
- bollan-: çoğalmak (53a-4)
- boyu-: kapsamak (49b-4)
- bozla-: deveyi seslemek (51a-1)
- böl-: bölmek (48a-1)
- börk: börk, şapka (36a-6)
- böyük: büyük (30b-3)

bu: bu (56b-6)

bulär: bunlar (56b-6)

bul-: bulmak (51a-2)

bur-: burmak (47a-3)

bus-: pusmak (48a-5)

buyur-: buyurmak (72b-6)

buzla-: donmak (51a-2)

bük-: bükme (47a-4)

C

can: can (44a-4)

cır-: yırtmak (27a-3)

coşlan-: coşmak, kaynamak (53a-4)

Ç

çaķır-: çağırma (77b-1)

çaķ-: çakmak, boynuzlamak (48a-4)

çay: çay, nehir (43b-1)

çal-: çalmak, şal bağlamak vb. (47b-2)

çalış-: çalışmak (49a-3)

çäk-: çekmek (45b-5)

çämän: çimen (43b-1)

çäng: pençe (76b-4)

çärlä-: at ve benzer hayvanların soğuk alması (48b-5)

çevir-: çevirmek (63b-2)

çıĥ-: çıkmak (72a-4)

çıkır-: bağırarak (49a-2)

çim-: yüzmek (46b-3)

çoh: çok (42b-4)

çov-: farklı yönlerde gitmek (45b-2)

çön-: çevrilmek, dönmek (46b-1)

çöräk: ekmek (72a-2)

çüri-: çürümek (49a-1)

D

dad-: tatmak (11a-3)

dağ: dağ (72a-1)

dağıl-: dağılmak (64b-4)

dağla-: dağlamak (51b-1)

dam: dam (72a-4)

damağçaq: mutlu (30a-1)

darı-: üzölmek (51a-3)

daş: taş (5b-2)

dayä: dadı (78a-3)

dädä: baba, dede (73b-6)

- dägül: değil (42b-2)
- däl-: delmek (45b-6)
- dām: bir an (64b-4)
- dār-: biçmek (27a-6)
- dārgah: makam, huzur (63b-2)
- dā'vāt: davet (77b-3)
- de-: demek (13b-7)
- did-: paramparça etmek (48b-3)
- dil: dil (44a-2)
- dilā-: dilemek (61b-2)
- dilrubalık: çekicilik (78a-6)
- din-: konuşmak (48a-4)
- dirāş-: direnmek (49a-1)
- dişlā-: ısırma (51b-2)
- doğ-: doğurmak (47a-4)
- doğkuz: dokuz (55a-3)
- dol-: dolmak (46b-1)
- dola-: iddia etmek (50a-5)
- dolan-: dolanmak (51a-2)
- don-: donmak (45b-2)
- dost: dost (6b-5)

- doy-: doymak (47a-1)
- dön-: dönmek (46a-5)
- dört (dörd): dört (8a-2),(55a-3)
- döşä-: döşemek (50a-4)
- dövlät: devlet (43b-1)
- dövür: çevre (76b-4)
- döy-: dövmek (50b-5)
- döz-: sabretmek (46a-5)
- duman: sis (72a-1)
- dur-: durmak, kalkmak (19a-2)
- durılan-: durulanmak (53b-5)
- dûş: omuz (78a-6)
- dut-: tutmak (47b-3)
- duy-: anlamak (47b-1)
- duzla-: tuzlamak (51b-4)
- dür: inci (75b-6)
- dürt-: dürtmek (49b-3)
- düş-: düşmek (47a-1)
- düşmân: düşman (29b-2)
- düz: düz (19b-4)
- düz-: düzmek (47b-3)

E

elä: öyle (71b-2)

eşitmäk: işitmek (36a-6)

et-: etmek, yapmak (48-3)

eyb: ayıp (75b-6)

eylämäk: eylemek (32b-3)

eyş-i väsl: kavuşma lezzeti (62b-9)

Ä

ägär: eğer (12b-3)

ägläş-: oturmak (73b-4)

äg-: eğmek (75a-4)

äk-: ekmek (45b-5)

äkl: akıl (78b-5)

älä-: elemek (20a-5)

älbättä: elbette (33b-3)

ällä-: ellemek (49b-1)

älli: elli (55a-5)

än-: inmek (45b-2)

äri-: erimek (48a-5)

äs-: esmek (45b-1)

äsl: kök, asıl (78b-5)

äsnä-: esnemek (49b-2)

äz-: ezmek (45b-5)

F

fikr-i särmäst: sarhoş fikir (76a-2)

fäläk: felek (65a-9)

filan: falan (57a-2)

fiträt: fıtrat (78b-5)

G

gäl-: gelmek (9b-3)

gär: eğer (76a-6)

gäräg: gerek (30b-2)

gätir-: getirmek (77b-1)

gäz-: gezmek (35a-2)

gen: geniş (64b-2)

get-: gitmek (8a-5)

gir-: girmek (46a-4)

girlä-: tutuklamak (51b-3)

giy-: giymek (45b-6)

göndär-: göndermek (52b-2)

gör-: görmek (5a-4)

göstär-: göstermek (51a-6)

gövçek: güzel (67a-2)

göynä-: sızlamak (50b-5)

göz: göz (76b-4)

gözlä-: beklemek (51a-6)

güd-: pusmak (48b-1)

gül: çiçek (44a-2)

gül-: gülmek (12a-2)

gülab: gül suyu (78a-3)

guş: kulak (78a-6)

güşvar: küpe (65a-9)

güvăn-: güvenmek (49a-2)

güzgi: ayna (78b-2)

G

ğärib: garip (62b-9)

H

haçan: ne zaman (56b-8)

hanı: nerde (56b-8)

hansı: hangi, hangisi (56b-8)

harda: nerde (56b-8)

hayanda: nerde (56b-8)

hă: evet (7a-2)

hâmişä: her zaman (30a-1)

hârgiz: hiçbir zaman (75a-4)

häsäd: kıskançlık (30a-1)

hâslä-: gerilemek (49b-2)

hâyä: evet (7a-2)

hör-: örmek (48a-5)

huş: zekâ (43b-1)

hür-: havlamak (46b-4)

H

hah: ister (70b-8)

hârab: sarhoş (78a-3)

hâridar: alıcı (75b-6)

hât: hat (66a-1)

hoş: hoş, güzel (66a-1)

hublık: iyilik (78a-6)

I

iç-: içmek (20b-2)

iman: iman (44a-4)

iğd-i Pärvin: Pervin'in küpesi (65a-9)

ikki: iki (8a-2)

iltifat: iltifat (72b-6)

iriş-: erişmek (49a-1)

istâ-: istemek (21b-4)

iş: iş (72a-8)

işâ-: işemek (49a-3)

it-: yitmek (46b-2)

K

kağaz: kağıt (35b-4)

kâmil: kâmil (78b-5)

kaş: keşke (29b-2)

keç-: geçmek (20b-2)

kâramât: keramet (43b-1)

kâs-: kesmek (18a-5)

kim: kim (56b-8)

kişi: adam (8a-2)

kitab: kitap (14b-10)

kor: kör (30a-1)

köñül (könül): gönül (63a-5)

köp-: şişmek (47a-1)

közâ-: heybe ve torba gibi eşyaların ağzını kapatmak (49b-4)

küllâ-: kül serpmek (49b-2)

küs-: küsmek (45b-1)

kürä-: küremek (54a-2)

Ķ

ķabak: ön, karşı (78b-2)

ķaç-: kaçmak, koşmak (5a-4)

ķal-: kalmak (31a-1)

ķaldır-: kaldırmak (52a-4)

ķan: kan (44a-4)

ķan-: kanmak (37b-1)

ķap-: kapmak (48a-2)

ķapı: kapı (63b-3)

ķara: kara (78b-5)

ķarı-: yaşlanmak (49a-2)

ķaş: kaş (64b-4)

ķaz-: kazmak (37a-3)

ķäd-i mûzun: uzun boy (75a-4)

ķädr: değer (67b-1)

ķähr: kızma, küsme (73a-4)

ķälb: kalp (64b-2)

ķıl-: namaz kılmak (48b-5)

ķılıç: kılıç (72a-2)

ķır-: kırmak (47a-4)

ķırķ: kırk (55a-5)

ķızırķan-: iltifatı esirgemek (30b-3)

ķondur-: ayarlamak, koymak (52a-4)

ķorķ-: korkmak (76a-6)

ķoruş-: rehin almak (50a-2)

ķov-: kovmak, koşturmak (45b-5)

ķovza-: kaldırmak (54a-3)

ķoy-: koymak (47b-5)

ķulluķ: kulluk (30a-1)

ķur-: kurmak, ayarlamak (27a-3)

ķurtul-: kurtulmak (12b-3)

ķurı-: kurumak (49a-1)

ķuş: kuş (76b-4)

ķuyıa-: gömmek (51a-6)

L

lalä: lale (74a-2)

lazım: lazım (70a-4)

lăb-i meygun: meye benzer dudak (64b-4)

lăhaf: yorgan (76a-2)

lŭtf: lŭtuf (72a-2)

M

mah: ay (70b-8)

mal: mal (44a-2)

mämä: meme (76a-2)

män: ben (29b-2)

märc: rehin, iddiaya girmek (5b-4)

märcimäk: mercimek (5b-4)

mäscid: mescit (64b-4)

mäst: sarhoş (78a-3)

mey: şarap, mey (75a-4)

meyḥane: meyhane (64b-4)

meyl: eğilim (75a-4)

min: min (55b-1)

min-: binmek (48a-5)

movla: Mevla (77b-1)

muamilä: anlaşma (71a-3)

muḳabilä: karşı (71a-3)

müjgân: kirpik (76b-4)

mülk: mülk (43b-1)

N

nazlan-: nazlanmak (53a-4)

nă: ne (56b-8)

nă kădăr: ne kadar (56b-8)

nămănă: ne (56b-8)

năsip: nasip (62b-9)

năzad: ne, hangi şey (56b-8)

năzăr: bakış, nazar (67b-7)

necă: nasıl (56b-8)

O

ol: o (56b-1)

od: ateş (5b-2)

oġlan: oġlan (8a-5)

oġul: oġul (73b-6)

oġı- (oġu-): okumak (19a-4),(29a-6)

oġla-: ok ile vurmak (51b-3)

ol-: olmak (14a-4)

olăr (olar): onlar (56b-1),(69a-17)

on: on (55a-5)

otuz: otuz (55a-5)

ov-: ovalamak (45b-6)

oy-: oymak (47b-5)

oynă-: oynamak (49a-2)

Ö

öcäş-: dalga geçmek (50a-4)

ögrät-: öğretmek (49b-4)

öl-: ölmek (29b-2)

ölç-: ölçmek (49b-2)

öp-: öpmek (48b-1)

ör-: örmek (46b-4)

ört-: örtmek (50a-1)

öt-: belli bir ölçüyü aşmak (46b-4)

öz: kendi (63b-3)

P

pak: temiz (63a-5)

peylä-: kazmak (49a-5)

peyman: ahit, antlaşma (44a-4)

pävziş-: hesabı düzenlemek (49b-2)

pilämäk: üflemek (32b-3)

pis: kötü (30a-1)

piyälä-: şişmanlamak (51b-2)

poz-: bozmak (20a-3)

R

rah: yol (70b-8)

râda: cübbe (78a-6)

râht-i ħab: yatak (76a-2)

rângin: rengârenk (76a-2)

S

saĥla-: saklamak, korumak (51b-1)

sak: sağ (30a-1)

sak-: sağmak (48a-4)

sal-: salmak (16a-2)

sar-: sarmak (51a-2)

sat-: satmak (27a-2)

sataş-: dalga geçmek (52a-1)

sez-: kuşkulanmak (45b-2)

säkkiz: sekiz (55a-3)

säksän: seksen (55a-5)

sämän: yasemin (74a-2)

sämt: semt, yön (65b-4)

sän: sen (29b-2)

säp-: serpmek (45b-6)

sär: baş (75a-4)

sär-: sermek (45b-4)

särv: servi (75a-4)

säslä-: seslemek (49b-1)

sıḡ-: sıkmak (52b-4)

sındır-: kırmak (52b-3)

sid-: ödü kopmak (46b-2)

sil-: silmek (48a-2)

säylä-: taş veya kum üzerinde elbise yıkamak (49a-5)

sim- (sin-): sinmek (46b-4),(52a-1)

sima: yüz (69a-6)

sinä: sine (76a-2)

sitäm: zülüm (76b-4)

siz: siz (29b-2)

sol-: solmak (46b-2)

sor-: sormak, sorumak (48b-1)

sovla-: sivrileştirmek (49b-4)

soy-: soymak (47b-5)

sön-: sönmek (46a-5)

sövin-: sevinmek (50b-5)

söz: söz (73a-4)

su: su (5b-5)

sultan: sultan (75b-6)

sumaḡ: sumak (5b-5)

sübhä: tespih (35b-1)

sünbül: sümbül (74a-2)

süpür-: süpürmek (53b-1)

sür-: sürmek (47a-3)

süz-: süzmek (47b-3)

Ş

şad: sevinçli (30a-1)

şah: şah (70b-8)

şähr: şehir (65b-4)

şākayık: şakayık (74a-2)

şiş-: şişmek (47a-1)

T

tab: dayanmak (76b-4)

taḥ-: takmak (48a-3)

tapış-: buluşmak (50b-1)

tapşır-: emanet etmek (19b-2)

tel: saç (44a-2)

teyhu: keklığe benzeyip daha küçük olan bir tür kuş

tällä-: tepe haline getirmek (49b-1)

tämam: tamam (66b-3)

täp-: sokmak (45b-6)

tärlä-: terlemek (48b-5)

täsbiḥ: tespiḥ, suphanallah sözünü söylemek (35b-1)

titrä-: titremek (76b-4)

tik-: dikmek (45b-6)

tillä-: sivri bir aleti bir şeye sokmak (49a-5)

toḥ: tok (5b-6)

toḥmaḥ: tokmak (5b-6)

toḥı-: dokumak (19a-4)

tovla- (tavla-): kandırmak, dolandırmak (16a-4),(53b-1)

tök-: dökmek (47a-4)

türk-i siyāḥ mästün: sarhoş ve esmer olan Türk (sevgili) (65b-4)

U

ukab: kartal (76b-4)

ula-: ulumak (49a-3)

ut-: yutmak, yenmek (47b-5)

utan-: utanmak (51a-3)

uy-: uyuşmak (46a-4)

uzat-: uzatmak (20a-3)

Ü

üç: üç (8a-5)

üşı-: üşümek (49a-3)

üz: yüz (63b-2)

üz-: yüzmek (31b-5)

üz-: yırtmak (47b-3)

V

vah: vay (70b-9)

ver-: vermek (47b-2)

väsmä: sürme (70a-4)

vır-: vurmak (8a-2)

vida': veda (77b-3)

vur-: vurmak (47b-2)

Y

yaḥ-: yakmak, sürmek (48a-3)

yaḥşı: iyi (66a-3)

yak-: yağmak (46b-3)

yala-: yalamak (54a-5)

yan-: yanmak (18b-4)

yap-: ekmeği tandıra yapıştırmak (48a-2)

yar-: yarmak (48a-1)

yaraş-: yakışmak, yaraşmak (62b-9)

yarı-: yararlanmak (49a-2)

yaşla-: ıslatmak (51b-1)

yat-: yatmak (10b-4)

yaz-: yazmak (9a-4)

ye-: yemek (45b-4)

yer: yer (61b-2)

yetmiş: yetmiş (55a-5)

yâğma: yağma (65b-4)

yıh-: yıkmak (52b-4)

yır-: yarmak (40b-3)

yigirmi: yirmi (55a-5)

yoğla-: ibadet etmek (51b-3)

yolla-: yollamak (52b-1)

yor-: yormak, yorumlamak (47a-3)

yu-: yıkamak (45b-5)

yüz: yüz (55a-7)

Z

zorla-: zorlamak (52a-1)

zülf-i pür çin: karmakarışık saç (76a-2)

ÖZET

[REZAEİ Mehdi], [Kaide-i Zeban-i Türkî], [Yüksek Lisans], Ankara, [2010]

Tezin konusu olan Kaide-i Zeban-i Türkî 1872 yılında İran sahasında yazılmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle yazılan bu eser o dönemin standart yazı diline dayanarak kaleme alınmıştır. Ancak söz konusu yazı dili belli bir ağza dayanmaktadır.

Eser Türkiye Türkçesine çevrildikten sonra ses ve şekil bakımından incelendi. İnceleme bölümünde eserde tespit edilen dil malzemeleri, bugünkü Güney Azerbaycan Türkçesinin standart yazı dili ve üç ağızla karşılaştırıldı. Söz konusu ağızlar Güney Azerbaycan coğrafyasında batı (Salmas), doğu (Halhal) ve güney (Zencan) diyalektlerine dayanmaktadır. Yazar eserinde kendisinin Halhallı olduğunu söylediğinden dolayı, eserin dili özellikle bugünkü Halhal ağızı ile karşılaştırılmış; sonuç olarak eserin dili bazı bakımlardan farklılaşsa da, Halhal ağızına yakın olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Abdu'l- Ali Halhalî

Kaide-i Zeban-i Türkî

İran Türk ağızları

Güney Azerbaycan Türkçesi

Halhal ağızları

Salmas ağızı

Zencan ağızları.

ABSTRACT

[REZAEI Mehdi], [Kaide-i Zeban-i Türkî], [Masters], Ankara, [2010]

Kaide-i Zeban-i Türkî, The subject of the thesis, has been written in the field of Iran in 1872. This book written in Azeri Turkish has been put down on paper by basing itself upon the standard language at the time. But the said writing is based upon an apparent dialect.

After being translated into Turkey's Turkish, the work has been examined in terms of voice and form. In the examination section, the obtained language material from the work has been compared with the standard written language of today's South Azerbaijan Turkish and the three dialects. The said dialects are based upon the geography of South Azerbaijan's dialects such as west (Salmas), east (Halhal) and south (Zencan). In his work, as the writer said that he was from Halhal, the work's language has been especially compared with today's Halhal dialect; as a result, though the work's language is differentiated in certain aspects, it has been determined that it is close to Halhal dialect.

Key words:

Abdu'l- Ali Halhalî

Kaide-i Zeban-i Türkî

Iranian Turkish dialects

South Azerbaijan Turkish

Halhal dialects

Salmas dialect

Zencan dialects